

**T.C.**  
**FIRAT ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**  
**HADİS ANABİLİM DALI**

**HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE ÇEVRE BİLİNCİ**

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**DANIŞMAN**  
Yrd. Doç. Dr. Veli ATMACA

**HAZIRLAYAN**  
Abdullah Oğuz SEKİ

**ELAZIĞ - 2010**

**T.C.**  
**FIRAT ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**  
**HADİS ANABİLİM DALI**

**HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE ÇEVRE BİLİNCİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**DANIŞMAN**  
Yrd. Doç. Dr. Veli ATMACA

**HAZIRLAYAN**  
Abdullah Oğuz SEKİ

Jürimiz ..... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans/doktora tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun.....tarih ve.....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

**ÖZET****Yüksek Lisans Tezi****Hız. Peygamber'in Hadislerinde Çevre Bilinci****Abdullah Oğuz SEKİ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı****Hadis Bilim Dalı****2010, Elazığ; Sayfa: IX+85**

Kur'an'ın en büyük tefsiri sayılan Hz. Peygamberin fiilleri, takrirleri ve sözleri Çevre bilinci konusu etrafında araştırılmıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamberin Hadislerinde çevre bilinci adıyla hazırlanan bu çalışma ortaya çıkmıştır. Araştırmamızın önemi Kuran'da yer alan çevre elemanları olarak tespit ettiğimiz, hayvanlar, hava, su, güneş, ağaç, dağ, ay... Vb, çevre unsurlarının Hz. Peygamberin kendi hayatında konumlandığı yere ve konuma dikkat çekildi. Çalışmamızda, İnsanın yeryüzünü şekillendiren en büyük çevre faktörü olduğu gerçeğine işaret edilirken, insanoğlunun maddi ve manevi normlarla kontrol altına alınmadığında çevreye vereceği tahribatın ne kadar büyük olacağına değinildi. Bunun yanında Hz. Peygamberin çevre konusunda yapmış olduğu emir, nehiy ve tavsiyelerinin İslam coğrafyasına yansımalarını tespiti yönelik tarihi bilgileri de zikrettik. Hadislerin içerisinde yer alan çevre bilinci konusu evrensel bir konu olması sebebiyle dünyamızda yaşayan herkesin gündeminde yer alan bir mevzudur. Biz de bu çalışmada İslam'ın çevreye karşı bakışını, Hz. Peygamberin fiili ve kavli sünnetlerinden yola çıkarak ortaya koymaya çalıştık. Bu hadislerin günümüzde nasıl anlaşılması gerektiğine dair çağdaş makale ve veriler ışığında güncel ve geniş yorumlar yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Çevre, Çevre Hadisleri, Hz. Peygamber ve Çevre, Din ve Çevre

**ABSTRACT**

**Master Thesis**

**Environmental Awareness of the Prophet's Hadith**

**Abdullah Oğuz SEKİ**

**The University of Firat  
Social Sciences Institute  
Basic Islamic Sciences,  
Main Department of Hadith  
2010, Elazığ; Page: IX+85**

When we look up to the hadith, the body of work that narrate significant events in the Prophet's life, reveals that he was a staunch advocate of environmental protection. One could say he was a pioneer in the domain of conservation, sustainable development and resource management, and one who constantly sought to maintain a harmonious balance between man and nature. From all accounts of his life and deeds, we read that the Prophet had a profound respect for the four elements, earth, water, fire and air.

For example he said: "When doomsday comes, if someone has a palm shoot in his hand, he should plant it," suggesting that even when all hope is lost for mankind, one should sustain nature's growth. He believed that nature remains a good in itself, even if man does not benefit from it.

**Key Words:** Environmental, Environmental Hadith, Islam's Prophet Muhammed and Environmental, Religion and Environmental

## İÇİNDEKİLER

|                                                       |            |
|-------------------------------------------------------|------------|
| <b>ONAY SAYFASI.....</b>                              | <b>I</b>   |
| <b>ÖZET .....</b>                                     | <b>II</b>  |
| <b>ABSTRACT.....</b>                                  | <b>III</b> |
| <b>İÇİNDEKİLER .....</b>                              | <b>IV</b>  |
| <b>KISALTMALAR.....</b>                               | <b>IX</b>  |
| <b>ÖNSÖZ .....</b>                                    | <b>VI</b>  |
| <b>GİRİŞ.....</b>                                     | <b>1</b>   |
| 1.1. Çevreyle Alakalı Kavramlar.....                  | 2          |
| 1.1.1. Çevre .....                                    | 2          |
| 1.1.2. Çevrecilik .....                               | 3          |
| 1.1.3. Çevre Kirlenmesi .....                         | 5          |
| 1.1.4. Sosyal Çevre .....                             | 7          |
| 1.1.5. Cansız Varlıklar .....                         | 8          |
| 1.1.5.1. Hava.....                                    | 8          |
| 1.1.5.2. Hava Kirliliği .....                         | 8          |
| 1.1.5.3. Hava Kirliliğinin Etkileri.....              | 9          |
| 1.1.5.4. Su.....                                      | 10         |
| 1.1.5.5. Su Kirliliği .....                           | 10         |
| 1.1.5.6. Toprak.....                                  | 12         |
| 1.1.5.7. Toprak Kirliliği .....                       | 13         |
| 1.1.5.8. Toprak Kirliliğine Sebep Olan Faktörler..... | 13         |
| 1.1.6. Hayvanlar ve Bitkiler .....                    | 14         |
| 1.1.7. İnsan .....                                    | 15         |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1. KUTSAL METİNLERDE ÇEVRE

|                                         |    |
|-----------------------------------------|----|
| 1.1. Tevrat ve Çevre .....              | 16 |
| 1.2. İncil ve Çevre .....               | 18 |
| 1.3. Kuran'da Çevre .....               | 20 |
| 1.3.1. Kevnî Ayetler.....               | 20 |
| 1.3.1.1. Su ile Alakalı Ayetler .....   | 21 |
| 1.3.1.2. Toprakla alakalı Ayetler ..... | 23 |
| 1.3.1.3. Hava ile Alakalı Ayetler ..... | 25 |

|                                                        |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| 1.3.2. Kur'an da Çevreyi Korumaya Yönelik Ayetler..... | 27 |
| 1.3.2.1. Temizliğin Teşvik Edilmesi.....               | 28 |
| 1.3.2.2. Gereksiz Yere Savaşmamak .....                | 29 |
| 1.3.2.3. Doğal Dengenin Muhafaza Edilmesi .....        | 30 |
| 1.3.2.4. Ahlakî Davranmak .....                        | 31 |
| 1.4. Değerlendirme .....                               | 32 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2.HZ. PEYGAMBER VE ÇEVRE

|                                                                              |    |
|------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Hz. Peygamberin Çevre Uygulamaları Hakkındaki Kavli Beyanları.....      | 33 |
| 2.1.1. Hz. Peygamberin İnsanlara Çevreyi İmar Hususunda Tavsiyeleri:.....    | 33 |
| 2.1.1.1. Değerlendirme.....                                                  | 38 |
| 2.1.2. Hz. Peygamberin İnsanlara Çevreyi Kirletmeme Hususunda Nehiyleri..... | 39 |
| 2.1.3. Hz. Peygamberin Hayvan haklarına saygı Gösterilmesini istemesi .....  | 46 |
| 2.1.3.1. Değerlendirme.....                                                  | 55 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3. HZ. PEYGAMBER'İN FİİLİ ÇEVRE UYGULAMALARI

|                                                                          |           |
|--------------------------------------------------------------------------|-----------|
| 3.1. Hz. Peygamberin (s.a.s.) Fidan Ekmesi .....                         | 57        |
| 3.2. Hz. Peygamberin Sit Alanı ve Özel Orman Kurması .....               | 58        |
| 3.3. Hz. Peygamberin Küsuf ve Husuf Namazı Kıldırması.....               | 60        |
| 3.4. Hz. Peygamberin Yağmur Duası'na Çıkması .....                       | 62        |
| 3.5. Hz. Peygamberin Rüzgâr ve Bulutları Görünce Allah'a Sığınması ..... | 63        |
| 3.6. Hz. Peygamberin Çevrenin Unsurlarıyla İletişim Kurması .....        | 65        |
| 3.7. Hz. Peygamberin İsrafa Müdahalesi.....                              | 67        |
| 3.8. Hz. Peygamberin Genel Çevre Konusunda İrşadları.....                | 68        |
| 3.8.1. Tüketim Çılgınlığı Konusunda Uyarması .....                       | 69        |
| 3.8.2. Müşterek Çevre Konularında Sorumluluk Almayı Teşvik .....         | 71        |
| 3.8.3. Hz. Peygamberin Tasvirde Ağaçları Kullanması .....                | 72        |
| 3.8.4. Hz. Peygamberin Ateşle Azap Etmekten Nehy Etmesi .....            | 73        |
| 3.8.5. Hz. Peygamber ve Çevre Estetiği .....                             | 77        |
| <b>SONUÇ .....</b>                                                       | <b>80</b> |
| <b>BİBLİYOGRAFYA.....</b>                                                | <b>82</b> |
| <b>ÖZGEÇMİŞ .....</b>                                                    | <b>85</b> |

## ÖNSÖZ

Hız. Peygamber, (s.a.s.) taşıdığı amaç, yaşadığı dönem ve bulunduğu coğrafi mekân itibariyle çok sıkıntı yaşamış bir çile peygamberidir. Maruz kaldığı bütün olumsuz davranışlara ve ağır imtihanlara sabretmiş, örnek yaşantısıyla ve kavli beyanlarıyla içinde bulunduğu toplumu irşad etmiştir. Onun bu irşadı sahabeler vasıtasıyla özümseyerek kayıt altına alınmış ve bu şekilde çağlar ötesine taşınmıştır.

Günümüzde İlahiyat alanında yapılan çalışmaların pratik hayata yönelik olmasını önemsemekle beraber toplumun iyi ve güzel hedeflere yönlendirilmesi de bu dinin içinde yer alan Emr-i bi'l - Ma'rûf ve Nehy'i ani'l-Münker anlayışının da bir gereğidir.

Sosyal hayatta beşeri ilişkilerin zayıflaması insanları daha bir sorumsuz hale getirmiştir. Manevi değerlerin yerini maddi değerlerin alması sonucunda sosyal murakabe sistemi zayıflamış ve buna bağlı olarak toplumun bireyi kontrolü de zayıflamıştır. Kendi başına buyruk hareket eden ve zabt-u rabt altına alınamayan bireyin, çevresine karşı yapmış olduğu tahribatlar bir tür domino etkisi göstermiş ve bireyden çevreye doğru sınırları aşan evrensel çapta menfi bir bozulma ortaya çıkmıştır. Bu evrensel kirlilik tüm insanlığın maddi ve manevi yapısını sarsmış özellikle de insanların yaşadığı çevre bundan olumsuz yönde etkilenmiştir.

Ağır, Endüstriyel ve Evsel atıkların bilinçsizce doğaya bırakılması sebebiyle denizlerimiz, topraklarımız ve özelliklede buralarda yaşayan canlılar çok büyük zararlara uğramıştır. Günümüzde bu canlıların çoğunun nesli tükenmiş bazılarının da nesli tükenme aşamasına gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkışında elbette birinci amil insanoğlunun kendi varlığıdır. İnsanoğlu kendisine yüce yaratıcı tarafından emanet edilen canlılara nankörlük etmiştir. Bu durum en sonunda insanoğlunun kendi yaşamını da tehlikeye sokmuştur. Bu noktada şunu ifade edebiliriz ki insanoğlunun eliyle yaptığı tüm eylemler kendisine müspet veya menfi bir karşılık olarak geri dönmektedir.

Kutuplarda buzulların erimesi, ozon tabakasının delinmesi, iklimlerin değişmesi ve canlı türlerinin azalması vb... gibi olumsuz tablolar insanoğlunun bu yüzyılda yapmış olduğu eylemlerin sonuçlarıdır. 20. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşmenin ve 21. yüzyıldaki teknolojik ilerlemelerin yan etkileri çağımızda görülmeye başlanmıştır. Bu vahim neticeleri kanser, radyasyon, şeker, obezite (şişmanlık) ve adı henüz bilinmeyen

ve teşhis konulamayan hastalıklardan ölümler olarak sıralayabiliriz. Bir diğer husus da bunların dışında ortaya çıkan savaşlar sonucu milyonlarca insan mülteci konumuna düşmüş ve on milyonlarcası da günahsız yere öldürülmüştür. Bu durumun öznesi ve nesnesi de maalesef kendisindeki cevherden ilahi kitaplarda sitayişle bahsedilen insanoğludur.

Hız. Peygamber insandaki bu cevheri işlemiş ona şahsiyet, vakar ve çevre bilinci kazandırarak insanlığa büyük bir ahlak ve irfan hediye etmiştir. Bu açıdan bakıldığında Hız. Peygamberin kalplere ve dimağlara aşılması olduğu ilahi prensiplerin hayatımızı ve insanın ruh halini müspet yönde etkilediğini günümüzde müşahade etmekteyiz. Aynı zamanda bu güzel etkileşimin örneklerini ve uygulamalarını siyer ve İslam Tarihi kaynaklarından ilmî olarak da tespit edebilmekteyiz.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında etkili olan ana fikirlerden bir tanesi de Hız. Peygamberin kavli beyan ve fiilî davranışlarının geleceğimiz adına, güzel ve temiz bir dünyanın oluşmasına dair aydınlık mesajlar içermesidir. Yeryüzünde yaşayan bir buçuk milyar Müslüman'ın örnek aldığı bir şahsiyet olarak Hız. Muhammed'in, (s.a.s.) çevre bilinciyle ve çevre problemlerinin çözülmesine yönelik tavsiye ve fikirleri evrensel bir değer ifade etmektedir. Altı milyar insanı yakından ilgilendiren çevre problemlerinin çözümünün insandan başladığını ifade eden emir ve nehiyleri, O'nun (s.a.s.) çevreye verdiği önemi bize net bir şekilde göstermektedir. Onun beslendiği ilahi vahyi dikkate alarak bu çalışmamızda şu hususlara dikkat etmeye özen gösterdik.

Temel İslam Bilimleri'nin ilk kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'de yer alan çevreyle alakalı ayetleri derlemeye çalıştık. Bu ayetlerin ifade ettiği anlamın iyi anlaşılması için kısaca tefsirlerine de yer verdik. Bunun yanında ilahi kitaplar olarak kabul edilen Tevrat ve İncil'de yer alan çevreye yönelik ifadelerle de değinmeye gayret ettik. Bundan maksat zihinlerde çevre konusunun ne kadar önemli ve kadim bir mevzu olduğunu göstermektir. Hadis ana bilim dalının ana kaynakları olan kütüb-i sitte ve kütüb-i tıs'a gibi hadis kaynaklarını tarayarak çevreyle birebir veya en yakın ilgiyi sağlayacak hadisleri derledik. Bir araya getirmeye çalıştığımız hadislerin kaynak taramasını yaptık. Konuyla alakalı hadislerin kaynak taramasını yaparken bir kısım hadisin rivayet olarak yalnız kaldığını müşahade ettik ancak konuyla ilgili alakanın ve bağlantının sağlamlığına binaen bu hadislerin de zikredilmesini faydalı olacağı düşüncesiyle yer verdik. Bunun dışında İslam tarihiyle alakalı rivayetlerden de faydalandık. Konumuzun diğer bilim dallarıyla ilişkisini de göz önüne alarak topladığımız hadislerin daha iyi

kavranmasına yönelik ilmi, edebi ve tarihi anekdotlardan da istifade yoluna giderek hadislerin nasıl anlaşıldığını ve uygulamanın ne yönde geliştiğini yansıtmaya çalıştık. Konumuzun giriş kısmında çevreyle alakalı birçok güncel bilgiyi edinme konusunda internetten de faydalandık.

Bu noktada yalnız kalan rivayetleri de ihmal etmedik. Bu rivayetleri önemine sebebiyle değerlendirerek vermeye çalıştık. Çevreyle alâkalı olan ve çevre bilincinin oluşmasını sağlayacak olan hadislerin çalışmamıza alınmasında ve konu olarak işlenmesinde toplumun sıkıntılarına merhem olması dileğiyle faydacı davranmaya çalıştık. Çevre bilinci konusunda çağdaş makalelerden yararlanılmıştır. Günümüz teknolojisinden istifade edilmek suretiyle internette yer alan bilgilerin de önemi sebebiyle internet kaynağı gösterilerek zikredilmiştir. Çevre ve çevreyle alakalı kavramlar konusunda D.İ.A. ve M.E. B. ansiklopedilerinde madde bulunamamıştır. Bu eksikliği giderme noktasında başka ansiklopedilerden, sözlüklerden ve dergilerden istifade yoluna gidilmiştir. Çevre bilinci konusunda hazırlamış olduğumuz bu tezimizde tarihî verilerden istifade etmek suretiyle geleneksel uygulamanın nasıl olduğu yönündeki bilgilere de kısaca değinilmiştir.

**“Hz. Peygamberin Hadislerinde Çevre Bilinci”** başlığı adı altında sunduğumuz bu çalışmamızın günlük hayatta insanlara faydalar getireceğine, yeryüzüne, kâinata ve tüm canlılara bakış açımızı değiştireceğine yönelik büyük bir inanç taşımaktayım. Hadis alanında yapılan bu çalışmanın çevre konusuyla alakalı olarak Hz. Peygamberin duygu ve düşüncelerini yansıtmayı ve umumi faydalara vesile olmasını temenni ederken bu çalışmamızda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli eşim İlkay Seki’ye bize yol gösteren danışman hocamız Sayın Yrd. Doç. Dr. Veli Atmaca’ya ve değerli hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

**Abdullah Oğuz SEKİ**

**Elazığ - 2010**

**KISALTMALAR**

|                 |                                     |
|-----------------|-------------------------------------|
| <b>a.g.e.</b>   | : Adı Geçen Eser                    |
| <b>Bkz.</b>     | : Bakınız                           |
| <b>Bsk.</b>     | : Baskı                             |
| <b>C.</b>       | : Cilt                              |
| <b>Çev.</b>     | : Çeviri                            |
| <b>D.İ.A.</b>   | : Diyanet İslam Ansiklopedisi       |
| <b>D.İ.B.</b>   | : Diyanet İşleri Başkanlığı         |
| <b>Haz.</b>     | : Hazırlayan                        |
| <b>Hız.</b>     | : Hazret                            |
| <b>İ.Ü.</b>     | : İstanbul Üniversitesi             |
| <b>M.E.B.</b>   | : Milli Eğitim Bakanlığı            |
| <b>Mad.</b>     | : Madde                             |
| <b>r.a.</b>     | : Radiyallahu Anhu                  |
| <b>s.</b>       | : Sayfa                             |
| <b>s.a.s.</b>   | : Sallallahu aleyhi ve sellem       |
| <b>Sad.</b>     | : Sadeleştiren                      |
| <b>T.D.V.Y.</b> | : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları   |
| <b>U.İ.F.D.</b> | : Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi |
| <b>Yay.</b>     | : Yayınları                         |

## GİRİŞ

Çevreyle insan arasındaki ilişki, insanın bu dünyada ilk var olduğu zamana kadar götürülebilir. Dini kaynaklarda anlatılan Hz. Âdem'in yeryüzüne gönderilişi ve bazı varlıklara seslenerek onlara adlar ve isimler vermesi, insanoğlunun çevreyle kurduğu ilk iletişim olarak gösterilebilir. Ancak bizim bilmediğimiz o ilk tecrübî çevre anlayışıyla bugünkü modern sosyal bilimlerin tavsif ettiği çevre arasında anlam olarak çok büyük farklar vardır. Bu farklar bakış açısına göre değişmektedir ve yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu anlam genişlemesi neticesinde çevreyle alakalı olarak birçok terim ortaya çıkmıştır. Bir bilim olarak doğal dengeyi gözlemleyen çevrebilimine ait bu terimlerin bilinmesini ve günümüze ait bilgilerle desteklenmesini önemsemekteyiz. Biz bu noktada Hadislerde Çevre Bilinci konumuza geçmeden önce Çevreyle alakalı bir bilincin oluşması adına bu kavramsal bilgilere çalışmamızın giriş kısmında değineceğiz. Çevre kavramının zamanla kazandığı anlamlara ve çevre bilincini oluşturan alt başlıklara da değineceğiz. Bu kavramların zamana bağlı olarak ihtiva ettiği anlam genişlemesini ortaya koyduktan sonra I. Bölümde Kutsal Metinlerde Çevre konusundaki topladığımız verileri işleyeceğiz. Çalışmamızın Bir Yüksek Lisans tezi olması sebebiyle çok geniş olarak semavi dinlerin çevreyle ilgili görüşlerini burada zikredemeyeceğiz ancak kısa ve öz bilgileri paylaşma yoluna giderek bu konulardaki bilgilerimizi güncellemiş olacağız. II. Bölümde Hz. Peygamberin Çevreyle ilgili Hadislerini ve bunların günümüz açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği yönünde yoğunlaşarak hadislerin anlamsal olarak ne değer taşıdığına ve çevreyle alakalı nasıl yorumlanması gerektiğine dikkat çekeceğiz. Çalışmamızın son bölümü olan III. Bölümde Hz. Peygamberin Çevre bilinci konusunda fiili olarak yapmış olduğu çevre uygulamalarına dair örnekler zikredilecek ve günümüz dünyasını ilgilendiren, çevre bilinciyle yakından ilgi ve alakası olan ikazlarını sıralayacağız. Bu çalışmamızın ana unsuru günümüz çevre problemlerine yönelik Hz. Peygamberin asırlar öncesinden çözüm teklifleri ve tavsiyeleri sunmasıdır.

Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı bünyesinde hazırlamış olduğumuz bu tezimizde Hz. Peygamberin (s.a.s.) çevreyle alakalı olarak yapmış olduğu uygulamaları ve katkıları sahih hadis kaynaklarını araştırarak bir araya getirdik. O'nun fiili ve kavli beyanlarının çevreyle alakasını tespit edip, derlemeye çalıştık. Bu tespitlerimizde pratik hayatla nasıl bir bağlantı kurulabileceğine dair yorumlar

getirilerek hadislerin özündeki çevre bilincini ortaya koymaya çalışırken bir yandan da anlam genişliğini elimizden geldiğince muhafaza etmeye gayret gösterdik. Bunu yaparken klasik şekilde rivayeti verip, yetinmek yerine onun diğer bilimlerle ve konularla alakasını anlamaya yönelik araştırıcı, didaktik, uygulanabilir ve yararlı bir tavır sergilemeye çalıştık. Bu sebeple konumuzu dolaylı olarak ilgilendiren bilimsel bilgileri de ufkumuzu genişletmesi sadedinde vermeye çalıştık. Bu çalışmamızın Hadislerde çevre bilinci konusundaki eksikliğimizi gidermesini Cenâb-ı Allah’tan niyaz ederim.

### 1.1. Çevreyle Alakalı Kavramlar

#### 1.1.1. Çevre

Çevre değişik bakış açılarına göre birçok şekilde tarif edilmiştir. Bu tariflerin ve bakış açılarının çok çeşitli olması kültürel, bilimsel ve tarihsel birikimlerin farklı olmasıyla izah edilebilir. Biz bu çalışmamızda bu tanımların en çok tercih edilenlerini vermek suretiyle zihinlerimizde bir çevre tasavvuru oluşturmak istiyoruz. Çevreyle alakalı olarak yapılmış çevre tanımlarını burada zikretmeyi uygun görüyoruz.

“İnsan ya da bir başka canlının yaşamı boyunca içinde ilişkilerini sürdürdüğü dış ortam veya bir birey, grup veya toplumun biyolojik, toplumsal ve kültürel yaşamını etkileyebilecek dış faktörlerin tümüdür.”<sup>1</sup>

Çevre ana kavram olarak ele alındığı zaman bu çevreyi oluşturan yardımcı unsurları da kısaca zikretmemiz gerekmektedir. Çevreyi oluşturan ve kavram olarak ifade edilen diğer alt çevre kavramlarını şöyle ifade edebiliriz.

“İnsan etkisinin henüz girmediği ya da önemli ölçüde müdahale etmediği bitki, hayvan, dağ, deniz gibi unsurlardan oluşan çevreye **doğal çevre** denir. Toplumsal ilişkiler çerçevesinde insanın bilgi ve deneyiminin doğal yapıları ve kaynakları dönüştürmesi sonucunda meydana gelen çevreye **yapay çevre** denir. Bireyi kuşatan sosyal, beklenti, ilişki ve kurumların oluşturduğu ortama ise **sosyal çevre**; bilimsel, felsefî ve sanatsal etkinliklerin oluşturduğu ortama da **entellektüel çevre** denir.”<sup>2</sup>

“Herhangi bir yüzeyin sınırlarını belirleyen sınır çizgisinin uzunluğu, bir alanın sınırları veya bir kimsenin etrafını kuşatan gibi anlamları içeren çevre terimi, bir insanın davranışlarına etkisi bakımından düşünüldüğünde, o insanın içinde yaşadığı ortam ve bu

<sup>1</sup> Demir, Ömer – Acar, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Çevre Mad. s,105, Vadi Yay. Ankara, 1991

<sup>2</sup> Bkz., Demir, Ömer – Acar, Mustafa, **a.g.e.**, Çevre Mad. s, 105

ortamın şartlarını ifade eder. Başka söyleyişle ortak çıkarları, benzer etkinlik ve faaliyetleri paylaşan, aynı toplumsal konumlar içinde birbiriyle ilişkili insan topluluğu çevreyi oluşturmaktadır.

Çevreyi çeşitli yönleriyle açıklamaya çalışan ekoloji ilmi, canlı varlıkların birbirleriyle ve bulundukları ortamla ilişkilerini incelemeyi kendisine konu edinirken, doğal olarak kültürler ve medeniyetler arasındaki mahiyet ve nitelik farklarını geliştikleri çevrenin fiziksel farklarına bağlı olarak incelemeyi de öngörmektedir. Yani canlılar ile onları çevreleyen canlı ve cansız ortam arasındaki ilişkiler açısından canlıları birey, türdeş topluluklar ve karma topluluklar şeklinde ele almayı amaçlayan ekoloji ancak XX. yüzyılın sonlarına doğru ilgi odağı olabilmıştır.

Çevre bir kişinin ya da kişiler topluluğunun kendisine fiili ya da potansiyel olarak cevap verdiği tüm harici kaynaklar ve faktörleri içeren şey şeklinde de tanımlanabilir. Bir çevre her ne kadar aralarındaki sınırlar gözlemcinin teorik tercihlerine göre değişecekse de, fiziksel, toplumsal ve kültürel öğelere ayrılabilir.

Toplumsal teorilerin pek çoğunda “Biz organizmamızı kendimiz olarak, çevreyi ise bizim dışımızda yatan bir şey olarak düşünürüz”, gibi ifadelerle rastlanır. Organizmadan ziyade benlik ya da ego kavramı üzerinde duran bu teorilerde fiziksel organizma benlik için bir nesne ve giderek çevrenin bir parçası olabilir. Benliğin kendisi bile, kendisine göre bir nesne olur ve giderek çevrenin bir parçası olarak düşünülebilir.

Diğer yandan bir canlı olarak insan, tabiat ve çevre üzerindeki etkisi de önem arz etmektedir. Özellikle sanayi devriminin, uluslararası ekonomik ilişkilerin yönlendirdiği işlemler ve araçlar insanın davranış ve anlayışında doğayla ilişkisini yoğun bir şekilde etkilemektedir. Bu etki çoğunlukla yarardan çok zarar verici boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Böylece toplum bilimlerinde, “çevrecilik” kavramı uygarlık ve kültür gelişmelerinde yeni görüşlerin ileri sürülmesine ortam hazırlamıştır.<sup>3</sup>

### 1.1.2. Çevrecilik

Çevrecilik günümüzün en önemli ve en çok kullanılan kavramlarından birisidir. Bu durumun asıl sebebi ise devamlı surette doğallığını ve tabiiliğini kaybeden dünyamız için ortaya konan çabaların ve gayretlerin bu kavram adı altında ele alınmasıdır. 20.

<sup>3</sup> Şahin, Hasan, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Çevre Mad.,C.1, s.269 – 272, Risale Yay., İstanbul, 1990

yüzyılda artan endüstriyel kirlilik insan ve canlı yaşamını tehdit eder boyutlara gelmiştir. Bu sebeple bu kavramı günümüzde birçok devlet ve kurum önemsemektedir. Çevrecilik adı altında yapılan örgütlenmeler desteklenmekte ve çevreye duyarlı ürünler bu konuda hassas kimseler tarafından tercih edilmektedir. Çevrecilik teriminin tarihi seyrine baktığımızda şu bilgilere rastlarız.

‘Çevrecilikten ilk olarak ünlü düşünür Earnst Haeckel (1834 – 1919) söz eder.<sup>4</sup> Earnst Haeckel, çevrecilikten “ökologie” ekoloji olarak bahseder.

‘Terim o zaman çok dar anlamdadır ve bir hayvan türünün anorganik ve organik çevresi ile bütün ilişkileri toplamının araştırılmasını öngörür. Ancak zaman içinde terimde önemli değişimler olmuştur.

Öncelikle ekoloji bir hayvan türünün değil, bir çevre düzeninde yaşayanların tamamının birbirleriyle olan çeşitli ilişkileri ve dengesi olarak anlaşılmaya başlanmıştır.

İkinci olarak ekoloji kavramının içine insan türü de girmiş ve insanın çevresine yönelik ilgide büyük bir yoğunlaşma ortaya çıkmıştır.

Üçüncüsü ekolojinin içeriğindeki genişleme onu biyolojinin bir alt dalı olmaktan çıkarmış, birçok bilim dalının ilgilendiği bir alan haline getirmişti ve artık amaç, saf bilimsel bir ilgiden dünyayı bekleyen felaketleri önleme, geleceği değiştirme çabasına dönüşür. Çünkü Ekolojik çalışmalar sırasında sanayileşmenin giderek önemli ekolojik ilişkiler ürettiği düşüncesi uyanmıştır.

Kısaca bu ilişkiler şöyle özetlenebilir:

- a) Sanayileşme dünya nüfusunu denetimi imkânsız bir artışa götürmektedir;
- b) Sanayileşme sürecinin temel dayanağı olan enerji, hammadde ve maden kaynakları yenilenemez niteliktedirler ve tükenmeye yüz tutmuşlardır. Bu durum nükleer enerji kaynaklarının devreye girmesine neden olmaktadır.
- c) Sanayileşme süreciyle birlikte su ihtiyacı karşılanamaz olmuş, yeraltı su kaynaklarına el atılmış, su dolaşımı bozulan dünyada hava değişiklikleri başlamıştır;
- d) Kullanılabilir tarımsal alanlardaki azalma, tarımsal üretimi özellikle genetik çalışmalar yoluyla arttırmaya yönelmesine yol açmıştır; bu da çok ciddi ekolojik dengesizlikler ortaya çıkarmaktadır;
- e) Çevre kirlenmesi, biyolojik, fiziksel ve kimyasal kirleticilerle gezegendeki yaşamı tehdit etmektedir;

<sup>4</sup> Gürpınar Ergun, **Çevre Sorunları Ders Notları**, s.2–3, Der Yayınları, İstanbul, 1995

f) Bütün bunlar insanların ruh ve beden sağılığını bozarak toplumda ruhsal kirlenme etkisi de yapmaktadır.

Yaşanılan dünya böyle bir perspektiften bakıldığında sanayileşme ile birlikte büyük bir felakete doğru yol aldığımız sonucu çıkmaktadır. Böylece doğal olarak ekoloji kavramı söz konusu değişimleri yaşamak, başlangıçta bir boş zaman değerlendirme uğraşı veya azınlık bir entelektüel faaliyeti olan ekoloji hareketi önemli bir politik ilgi alanına ve politik güce dönüşmek zorunda kalmıştır.<sup>5</sup>

Çevreciliğin tarihi seyrine baktığımızda bu terimin zorunlu olarak ve ihtiyaçlar içerisinde doğduğunu görmekteyiz. İçinde yaşama imkânlarının daraldığı bir dünyayı kabul edememe ve bu dünyadan başka yaşanacak bir yaşam alanı olmadığı şeklindeki reel düşüncelerden yola çıkılarak geliştirilen çevreci düşünüş sonucunda çevreci hareketler vücuda gelmiştir.

‘Çevre Hareketi özellikle Almanya olmak üzere bütün sanayileşmiş batı toplumlarında, bu arada giderek dünyanın diğer bölgelerinde 1970’li yılların ortalarından beri güç kazanmaktadır. Ancak her ne kadar dünyanın çeşitli bölgelerinde benzer isimler alsalar ve bu isimler, Yeşiller gibi doğacı bir yaklaşımı çağırırsalar da artık çevreciliğin ilgi alanı yalnızca çevre ile sınırlı değildir. Ayrıca o, homojen bir yapı da göstermez. Çevre kirlenmesine, nükleer santrallere, silahlanmaya tepki duyan sıradan vatandaşın; ekonomide, politikada, eğitim ve kültürde var olan düzene alternatif arayış içinde olan aydına kadar birçok kişiyi içine alır.

Açık seçik bir biçimde dile getirilen bir teorisi, manifestosu, liderleri yoktur. Politik ve ekonomik etkinliklere öncelik verilmez. Bir fikre bağlanmak yerine, yaşanılan yere ve zamana özgü bir pratik oluşturulması önemlidir. Hareket İçinde demokratik ve ademi merkezîyetçi bir tutum benimsenir. Alternatif amaçlar, çevreyle ilgi bakımından uyumlu, doğayla bütünleşmiş, büyümeyi amaçlamayan, barışçı bir dünya olarak özetlenebilir.<sup>6</sup>

### 1.1.3. Çevre Kirlenmesi

Zamanımızdan yüz sene önce dünyada yaşayan insan nüfusunun toplamının bir milyar olduğu varsayılmaktadır. Günümüzde ise bu rakam yedi kat artmış durumdadır. Dolayısıyla dünyamızın fiziki olarak etkilenmesi de bu oranda artmıştır. Bu fiziki

<sup>5</sup>Bkz., Gürpınar, Ergun, **a.g.e.**, s.2–3

<sup>6</sup>Bkz., Gürpınar, Ergun, **a.g.e.**, s.3–4

etkilenme menfi olarak ortaya çıkmıştır. Dünyamız aşırı kirlenmeyi kaldıramaz hale gelmiştir. Birbiri ardı yapılan nükleer denemeler ve olumsuz olan tüm insani hareketler, yeryüzünde bir kirlilik oluşturmuştur. Bu kirlilik maddi ve manevi kirlilik olarak ortaya çıkmıştır.

Çevre kirlenmesi kavramının geniş bir kapsamı vardır. En genel anlamda, başta insanlar olmak üzere tüm canlıların sağlıklarına kısa veya uzun bir sürede olumsuz yönde etki yapan, canlıların, ekolojik dengesini bozan çevre değişiklikleri olarak tanımlanabilir.

Hepsi birbiriyle bağlantılı olmasına rağmen çevre kirleticileri kirl ettikleri çevrenin türüne göre biyolojik, kimyasal ve fiziksel kirl etici etkenler olarak üçe ayrılabilirler.

1- Biyolojik kirlenme, çevrenin (su, hava, toprak) hastalık yapıcı mikroorganizmalarla bulaşmasını belirtir. Besinlerle bulaşan bağırsak parazitleri gibi mikroorganizmaların toprakta ve suda, damlacık yoluyla bulaşan tüberküloz etkeni gibi mikropların havada bulunması birer biyolojik kirlenme örnekleridir.

2- Kimyasal kirlenme bu kirlenmeyi oluşturan etkenler tarım savaş ilaçları (fosforlu insektisitler, DDT gibi ilaçlar), deterjanlar, sanayi atığı sıvı ve katı yakıt ürünleri ( $\text{CO}_2$ ,  $\text{CO}$ ,  $\text{SO}_2$  asıllı sıvı ve katı parçacıklar, spreyler vb.) ve eser halindeki Pb, Hg, Cd... vb... gibi metallerdir.

3- Fiziksel kirlenme bu kirlenmenin en Önemli ögesi, çevrenin radyoaktif maddelerle buluşmasıdır. Radyoaktif kirlilik tehdidi, nükleer enerjinin kullanım alanlarının artışıyla birlikte artmaktadır. Bir yerleşim yerindeki rahatsız edici boyutlara varan gürültü ve çevredeki ısı değişimine neden olan durumlar da “fabrikalardan, su soğutma kulelerinden, reaktörlerden oluşan sıcak suyun çevre sularına karışması sonucu doğal suların ısınması” fiziksel kirlenmeye yol açan etkenlerdir.

Çevre kirlenmesi, tarihin değişik dönemlerinde değişik ölçülerde görülmüş, fakat sanayileşme, kentleşme ve motorlu araç sayısında artma ile karakterize edilen günümüz toplumunda önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak boyutlara ulaşmıştır.

Çevre kirlenmesinin çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak görülmesi ise ancak II. Dünya savaşını izleyen yıllarda olabilmıştır. Ondan önceki yıllarda çevre kirlenmesi ile ilgili sorunlar içme ve kullanma suyu, insan atıkları, vektör kontrolü gibi biyolojik kirlenme konularıyla sınırlı kalmıştır.

Günümüzde ise bir yandan teknolojik alanda, bir yandan da çevreye yönelik ilgide belirgin bir artış olmuş, fiziksel ve kimyasal kirlenme konuları daha çok önem kazanmıştır. Öyle ki, artık çevre kirliliğinden söz edildiğinde pestisitlerin, deterjanların, asit yağmurlarının, radyasyonun ve gürültünün olumsuz etkileri anlaşılmaktadır.

Önceki dönemden farklı olan yeni bir durum da II. Dünya Savaşı'ndan sonra çevre sorunlarının ekolojik bir yaklaşımla ele alınmasıdır. Örneğin bir sahili kirleten sanayi atıkları yalnızca sahillerin çevre sağlığına ve ekonomiye olumsuz etkileri yönünden değil, bölgedeki biyolojik dengenin bozulması yönünden de incelenmektedir.

İntekstislere direnç gösteren antropatlarda olduğu gibi, çevre kirleticiler türlerin biyolojik yapısında da değişiklikler yaparak biyolojik dengeyi bozmaktadır. Özellikle aerosollerle atmosferdeki ozon tabakasının bozulmasının fiziksel çevrede de dengenin ortadan kalkmasına bağlı hayati önemde değişikliklerin olacağını düşündürmektedir.

Çevre kirlenmesine ilgi artışıyla birlikte konuyla ilgili kavramlar yaygınlık kazanmakta fakat belli yanlış anlamalar da ortaya çıkmaktan geri kalmamaktadır. Hava kirlenmesi bunlardan biridir. Bugün hava kirliliği, büyük kentlerdeki havanın kent yaşamındaki (fabrika, ısınma, motorlu taşıt vb.) kirleticilerle kirletilmesi anlamında kullanılmaktadır. Oysa örneğin atom bombası patlatılması, nükleer reaktör kazaları sonucunda oluşan radyasyon serpintileri ile kirlenmede bir çeşit hava kirliliği türüdür.

Çevrenin niteliği, ekonomik sistem, ekonomik faaliyetlerin düzeyi ve kompozisyonu tarafından etkilenecektir. Çevre kirliliğinin niteliği ise çevreyi niteleyen etmenler tarafından belirlenecektir. Bu nedeni dünyanın çeşitli bölgelerinde ekonomik gelişmişlik düzeyine göre çevre kirliliği değişik özellikler göstermektedir.

Teknolojik yönden geri kalmış bölgelerde biyolojik kirlenme, İleri bölgelerde ise fiziksel ve kimyasal kirlenme ön plana çıkmaktadır. Fakat nükleer kirlenme gibi bazı kirlenme türleri yeryüzündeki tüm yaşamı etkileyecek niteliktedir.

Çevre kirlenmesine ilginin artışı ulusal devletlerin önleme çabalarına, uluslararası örgütlenmelere, karşı çıkış hareketlerine neden olmakta, çevre kirliliği günümüz insanlığının en önemli sorunlarından biri olmayı sürdürmektedir.<sup>7</sup>

#### 1.1.4. Sosyal Çevre

Bireyin kendisinin de bir parçasını oluşturduğu; arkadaşlık, komşuluk, aile, cemaat ve cemiyet gibi unsurların bütününi sosyal çevre olarak düşünebiliriz. Bu

<sup>7</sup> Şahin, Hasan, **a.g.e.**,Çevrecilik mad., C.1, s.272 - 273

çevrenin alanı çok geniş olup kişiyi müşterek konularda birbirine bağımlı kılmaktadır. Toplum olarak ifade edebileceğimiz sosyal çevre, doğal çevre kadar önemli ve değerlidir. Bu bağlam da toplumsal kirlenme de beraberinde çevre kirlenmesini meydana getirmektedir.

### **1.1.5. Cansız Varlıklar**

Yeryüzünü oluşturan ve içerisinde yaşamayı mümkün kılan, bütün canlıların istisnasız bağımlı olduğu unsurlarda çevrenin en önemli elemanlarıdır. Bunlara kısaca değinmeyi çevre bilinci açısından uygun görüyoruz.

#### **1.1.5.1. Hava**

Hava, insan ve canlıların yaşaması için hayati öneme sahiptir. Yerküreyi saran gaz kütleyle atmosfer adı verilmektedir. Atmosferdeki hava tabakasının kalınlığı 150 km'dir. Bunun sadece 5 km'si canlıların yaşamasına elverişlidir. Yeryüzünden uzaklaştıkça hava tabakasının yoğunluğu azalır.

Atmosfer, yerkürenin etrafında adeta düzenleyici ve koruyucu bir örtü şeklindedir. Havada yaklaşık olarak;

Azot %78,

Oksijen %21,

Karbondioksit ve asal gazlar %1 oranında bulunur.

Havada bulunan gazları üç grupta toplayabiliriz:

Havada devamlı bulunan ve çoğunlukla miktarları değişmeyen gazlar (azot, oksijen ve diğer asal gazlar)

Havada devamlı bulunan ve miktarları azalıp çoğalan gazlar (karbondioksit, su buharı, ozon)

Havada her zaman bulunmayan gazlar (kirleticiler)<sup>8</sup>

#### **1.1.5.2. Hava Kirliliği**

Hava kirliliği canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve maddi zararlar meydana getiren havadaki yabancı maddelerin, normalin üzerindeki miktar ve yoğunluğa ulaşmasıdır. Bir başka deyişle hava kirliliği; havada katı, sıvı ve gaz şeklindeki yabancı maddelerin insan sağlığına, canlı hayatına ve çevre dengesine zarar

<sup>8</sup> <http://www.cevreorman.gov.tr/Hava.html>

verecek miktar, yoğunluk ve sürede atmosferde bulunmasıdır. İnsanların çeşitli faaliyetleri sonucu meydana gelen üretim ve tüketim aktiviteleri sırasında ortaya çıkan atıklarla hava tabakası kirlenerek, yeryüzündeki canlı hayatı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Hava kirliliğini kaynaklarına göre 3'e ayırabiliriz;

1. Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliği: Ülkemizde özellikle ısınma amaçlı, düşük kalorili ve kükürt oranı yüksek kömürlerin yaygın olarak kullanılması ve yanlış yakma tekniklerinin uygulanması hava kirliliğine yol açmaktadır.
2. Motorlu Taşıtlardan Kaynaklanan Hava Kirliliği: Nüfus artışı ve gelir düzeyinin yükselmesine paralel olarak, sayısı hızla artan motorlu taşıtlardan çıkan egzoz gazları, hava kirliliğinde önemli bir faktör oluşturmaktadır.
3. Sanayiden Kaynaklanan Hava Kirliliği: Sanayi tesislerinin kuruluşunda yanlış yer seçimi, çevre korunması açısından gerekli tedbirlerin alınmaması (baca filtresi, arıtma tesisi olmaması vb.), uygun teknolojilerin kullanılmaması, enerji üreten yakma ünitelerinde vasıfsız ve yüksek kükürtlü yakıtların kullanılması, hava kirliliğine sebep olan etkenlerin başında gelmektedir.

#### **1.1.5.3. Hava Kirliliğinin Etkileri**

Kirli hava, insanlarda solunum yolu hastalıklarının artmasına sebep olmaktadır. Örneğin; kurşunun kan hücrelerinin gelişmesini ve olgunlaşmasını engellediği, kanda ve idrarda birikerek sağlığı olumsuz yönde etkilediği, karbonmonoksit (CO)'in ise, kandaki hemoglobin ile birleşerek oksijen taşınmasını aksattığı bilinmektedir. Bununla birlikte kükürtdioksit (SO<sub>2</sub>)'in, üst solunum yollarında keskin, boğucu ve tahriş edici etkileri vardır. Özellikle duman akciğerden alveollere kadar girerek olumsuz etki yapmaktadır. Ayrıca kükürtdioksit ve ozon bitkiler için zararlı olup; özellikle ozon, ürün kayıplarına sebep olmakta ve ormanlara zarar vermektedir.

Sanayi, endüstri ve ısınmada kullanılan fosil yakıtlar ile ormanların tahribi ve arazi değişmesi sonucu, atmosferdeki karbondioksit miktarının %5 oranında arttığı tespit edilmiştir. Bunun ise küresel ısınmaya yol açabileceği öngörülmektedir.<sup>9</sup>

#### 1.1.5.4. Su

Su dünya üzerindeki en mucizevî maddedir. Kimyasal formülü H<sub>2</sub>O'dur; yani iki oksijen ve bir hidrojen atomundan meydana gelmiştir. Saf su renksiz, kokusuz ve tatsızdır.

Canlılardaki tüm kimyasal reaksiyonlar, suyun sıvı formundaki ortamlarda gerçekleşir. Su çözücü özelliğiyle, hücrelerin turgor halinin devamı ve canlı temel madde olan protoplazmanın özelliğini korumak açısından önemlidir. Suyun gaz halindeki görülemeyen formu su buharından ibarettir. Sıvı formu ise yağmur, çığ, sis, bulut, kar, dolu vs.dir.

Su, ekosistemler için hayati olan fotosentezde, CO<sub>2</sub> ile beraber ham materyali teşkil eder. Canlılarda bünyenin ortalama %70'i sudur. Bu oran bazı canlılarda %90'a kadar çıkabilir. Bitkilerde tohumların çimlenmesi, su ve içinde çözünmüş mineral maddelerin alımı ve üst organlara iletimi, transpirasyon (terleme), fotosentez, büyüme ve solunum gibi birçok biyolojik olaylar suyla düzenlenir. Su, bazı bitkilerde tozlaşmada, döllenmede ve yayılmada önemli rol oynar.

Hayvanlarda da tüm biyolojik aktiviteler direk ya da dolaylı olarak su varlığında gerçekleşir. Bu aktivitelerin düzenli olarak yürüyebilmesi vücuttaki belli bir su dengesine bağlıdır. Hayvanlar genel olarak susuzluğa açlıktan daha az dayanabilirler. Bununla birlikte susuzluğa dayanma, hayat devrelerindeki farklı dönemlere göre değişebilir.

Yeryüzü suyunun yaklaşık %97'si deniz ve okyanuslarda, %2'si buzullarda, geri kalan kısmı ise göllerde, akarsularda ve toprakta bulunmaktadır. Yeryüzünün %71'i okyanus ve denizlerle kaplı olduğundan canlılar için en büyük çevreyi sulu ortamlar oluşturmaktadır

#### 1.1.5.5. Su Kirliliği

Yeryüzündeki sular, güneşin sağladığı enerji ile sürekli bir döngü içinde bulunur. İnsanlar, ihtiyaçları için, suyu bu döngüden alır ve kullandıktan sonra tekrar

<sup>9</sup> <http://www.cevreorman.gov.tr/HavaKirliligi.html>

aynı döngüye iade ederler. Bu süreç sırasında suya karışan maddeler, suyun fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini değiştirerek “su kirliliği” olarak adlandırılan durum ortaya çıkar. Su kirlenmesi, su kaynağının fiziksel, kimyasal, bakteriyolojik, radyoaktif ve ekolojik özelliklerinin olumsuz yönde değişmesi şeklinde olur.

Yeryüzünü saran ve okyanuslarda, denizlerde, göllerde, akarsularda ve yer altı sularında bulunan sularla atmosferdeki su buharının tümüne hidrosfer (su küre) adı verilir. Yeryüzündeki sular, güneş enerjisi etkisi ile sürekli bir dolaşım içinde bulunur. Yeryüzünden buharlaşarak atmosfere çıkan sular yoğunlaşarak tekrar yeryüzüne dönerler. Bu dolaşıma “Hidrolojik devre” denir.

İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek ve ekonomik ihtiyaçlarını giderebilmek için suyu bu dolaşımdan alır, kullandıktan sonra yine aynı dolaşıma iade ederler. Bu olaylar sırasında suya karışan maddeler suların fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin değişmelerine neden olurlar. Su kirliliği olarak adlandırılan bu özellik değişimleri, aynı zamanda sularda yaşayan çeşitli canlı varlıkları da etkiler. Böylece su kirlenmesi suya bağlı eko sistemlerin etkilenmesine, dengelerin bozulmasına ve giderek doğadaki tüm suların sahip oldukları kendi kendini temizleme kapasitesinin azalmasına veya yok olmasına yol açabilir.

Çevre kirlenmesi denilince genellikle hava, su ve toprağın kirlenmesi düşünülür. Bunlardan en kolay ve çabuk kirlenen kuşkusuz sudur. Çünkü her kirlenen şey genelde su ile yıkanarak temizlenir, bu da kirliliğin son mekânının su olması anlamına gelir. Havanın ve toprağın kirlilik bakımından zamanla kendi kendilerini yenilemeleri bir bakıma kirliliklerini suya vermelerine neden olur.

Havanın içinde bulunan katı ve sıvı tanecikler, havadan çok ağır olduklarından, çok geçmeden aşağı doğru inerek karalara ve sulara ulaşırlar. Havanın içinde bulunan gaz ve buhar halindeki kirleticilerde zamanla yağmur suları ile yeryüzünde toprak ve suya karışırlar. Bunlara örnek olarak, kükürt, azot ve karbon dioksitler verilebilir. Havaya karışan pek çok kirletici madde çok dayanıklı olmadığından, zamanla oksijen, ışık ve ultraviyole ışınlarının etkisi ile parçalanır. Daha sonra dünyada toprağa, göle, denize ve havaya inerler. Bu kirleticilerden toprağa yayılanlarda zamanla mekaniksel ve sel suları yardımı ile veya başka etkenlerin yardımı ile topraktan suya geçerler.<sup>10</sup>

Ortaya çıkan bu durum su kirliliğini meydana getirir. Suyun genelde kirlenmesine yol açan amilleri şöyle sıralayabiliriz.

<sup>10</sup> <http://w3.gazi.edu.tr/web/alperal/cevre10.htm>

- a. Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan Endüstriyel atıkların çoğalması ve bunların gelişi güzel depolanması.
- b. Şehirleşmenin dünya üzerinde hızla artması ve buna bağlı olarak evsel atıkların çoğalması.
- c. Nüfusun hızlı bir şekilde artması ve bunu karşılayacak olan çevre yatırımlarının yetersiz kalması.
- d. Ziraî mücadele ilaçlarının ve kimyasal gübrelerin yaygınlaşmasıyla bu grup kimyasalların suyla teması sonucunda su kirliliği dünyamızda oldukça ileri safhaya varmıştır.

‘Gerçekte sanayinin çevre üzerindeki olumsuz rolü belki diğer tüm faktörlerden çok daha fazladır. Ülkemizde özellikle sanayi kuruluşlarının sıvı atıkları ile su kirliliğine ve dolaylı olarak yine su kirliliğine bağlı, toprak ve bitki örtüsü üzerinde aşırı kirlenmelere neden olduğu ve hızlı bir şekilde çevrenin tahribine yol açtığı bilinmektedir. Ayrıca sanayileşme hareketleri ile şehirlere göç olayı da başlamış ve bu durum yine hızlı ve düzensiz kentleşmeye sebep olmuştur. Ülkemizde su kirliliğine etki eden unsurlar; sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı, zirai mücadele ilaçları ve kimyasal gübreler olarak gruplandırılabilir. Sanayinin çevre üzerindeki olumsuz etkisi diğer faktörlerden çok daha fazladır. Sanayi kuruluşlarının sıvı atıkları ile su kirliliğine ve dolaylı olarak da yine su kirliliğine bağlı, toprak ve bitki örtüsü üzerinde aşırı kirlenmelere neden olduğu ve doğa tahribine yol açtığı bilinmektedir.

Zirai mücadele için kullanılan ilaçlamalarda havadaki ilaç zerreciklerinin rüzgarla sulara taşınması veya pestisid üretimi yapan fabrika atıklarının durgun veya akarsulara boşaltılması sonucunda su kaynaklarımız pestisidlerle kirlenmektedir. Diğer yandan kimyasal gübrelerin bilinçsizce ve aşırı kullanımı da zaman içinde toprağı çoraklaştırmakta ve yine doğal çevrim ile gerek su kirlenmesi ve gerekse diğer etkileri ile olumsuzluklar oluşturmaktadır.’<sup>11</sup>

#### **1.1.5.6. Toprak**

Hava ve su gibi, canlıların yaşaması için vazgeçilmez unsurlardan bir diğeri de topraktır. Toprak, bitki örtüsünün beslendiğı kaynakların ana deposudur. Toprağın üst tabakası insanların ve diğeri canlıların beslenmesinde temel kaynak teşkil etmektedir.

Bir gram toprağın içerisinde milyonlarca canlı bulunmakta ve ekosistemin

<sup>11</sup> <http://www.cevreonline.com/CevreKR/yeraltisuyu%20kirlilik.htm>

devamı için bunların hepsinin ayrı önemi bulunmaktadır. Toprağın verimliliğini sağlayan ve humusça zengin olan toprağın 10 cm. üst tabakasıdır. Dünyadaki toprakların ancak 1/10'inde üretim yapılabilir. <sup>12</sup>

#### **1.1.5.7. Toprak Kirliliği**

Yirminci asrın başından itibaren modern tarıma geçilmesi ve sanayileşmenin hızlanması ile birlikte, toprak kirliliği de bir çevre sorunu olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha önceki asırlarda kullanılan güç ve enerji kaynaklarının yetersiz olması, nüfusun azlığı, endüstrileşmenin henüz gelişmemesi sebebiyle diğer çevre faktörlerinde olduğu gibi toprakta da herhangi bir kirlenme söz konusu değildi. Özellikle yirminci yüzyılın ortalarına doğru hızlı nüfus artışı ile birlikte, tarım ve diğer alanlardaki sanayi ve teknolojinin hızla gelişmesine paralel olarak toprak kirliliği de artmaya başlamıştır. Toprak kirliliği her geçen gün daha da ciddi boyutlara ulaşan önemli çevre problemlerinden birisini teşkil etmektedir.

#### **1.1.5.8. Toprak Kirliliğine Sebep Olan Faktörler**

Yerleşim alanlarından çıkan atıklar, egzoz gazları, endüstri atıkları, tarımsal mücadele ilaçları ve kimyasal gübreler toprak kirliliğine sebep olan en önemli etkenlerdir.

Yerleşim alanlarından çıkan çöplerin boşaltıldığı alanlar ile kanalizasyon şebekelerinin arıtmaksızın doğrudan toprağa verildiği alanlarda toprak kirliliği meydana gelmektedir.

Egzoz gazları, ozon, karbonmonoksit, kükürtdioksit, kurşun ve kadmiyum vs. gibi zehirli maddeler havaya yayılmakta ve solunum yolu ile büyük bir kısmı canlılar tarafından alınmaktadır. Geriye kalanı ise, rüzgârlar ile uzak mesafelere taşınmakta ve yağışlarla yere inerek, toprak ve suları kirletmektedir.

Toprak kirliliğine sebep olan diğer bir faktör de tarımsal mücadele ilaçları ve suni gübrelerdir. Tarımsal mücadele ilaçlarının bilinçsiz ve aşırı kullanımı sonucu, toksik maddelerin toprakta birikimi artmakta ve doğal ortamın kirlenmesine sebep olmaktadır.

Sodyum, fosfor, potasyum, kalsiyum, magnezyum, demir, çinko, bakır, mangan, bor gibi besin maddelerini içeren suni gübreler de aşırı ve bilinçsiz kullanım sonucu

---

<sup>12</sup> [http://www.cevreorman.gov.tr/toprak\\_00.htm](http://www.cevreorman.gov.tr/toprak_00.htm)

toprağın yapısını bozmakta ve toprak kirliliğine yol açmaktadır. Endüstri tesislerinden çıkan ve arıtmaksızın havaya, suya ve toprağa verilen atıklar çevreyi kirlletmektedir. Ayrıca; ormanların insanlar tarafından tahrip edilmesi, yakılarak tarla açılması, tarım topraklarının hatalı işlenmesi, mera ve çayırların bilinçsiz kullanımı, aşırı otlatma vb. sebeplerle oluşan toprak erozyonu, bugün dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi ülkemizde de en önemli çevre sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır<sup>13</sup>

#### 1.1.6. Hayvanlar ve Bitkiler

Hayvanlar ve bitkiler, ekosistemin vazgeçilmez unsurlarındandır. İnsanlarla birlikte çevreyi paylaşan hayvanlar ve bitkiler ormanların ve denizlerin temizliği gibi konularda çok büyük katkılara sahiptirler. Hayvanlar denizde ve karada yaşayanlar olarak iki kısma ayrılırlar. Bitkilerde aynı şekilde denizde ve karada yaşayan bitkiler olarak ikiye ayrılırlar. Karadaki hayvanlar toprağın verimliliği açısından humus üreterek, toprağı işleyerek ve insanoğluna yardımcı olarak birçok görevi ifa ederler. Bitkilerde fotosentez yaparak yeryüzünde ki oksijen miktarını belli bir seviyede olmasına katkı sağlarlar. Aynı zamanda hayvanlar, bitkilerin ve ağaçların üremesinde ve nüfus oranlarının arttırılarak iyileştirilmesinde aktif görev alırlar. Birbirine besin zinciri olarak bağlanmış bu düzenli işleyiş ve faaliyete ekosistem denilmektedir.

Denizlerde yaşayan canlılarında denizin biyolojik olarak temizlenmesinde ve insanoğlunun besin zincirini oluşturması açısından büyük görevleri vardır. Aynı şekilde sudaki bitkiler grubuna giren yosunların deniz ve göl suyundaki kirliliği önlemekte büyük katkıları vardır. Tabiattaki bakteri ve tek hücreli canlıların yaptığı vazifeler göz önüne alınacak olursa insanoğlunun bu çevrenin bir unsurunu teşkil eden hayvanlar üzerindeki tasarruflarında daha çok dikkatli davranması elzemdir.

Konumuza ışık tutması dileğiyle şu bilgileri vermeyi yerinde görüyoruz.

‘Büyük kısmını zarif çiçeklerin teşkil ettiği karnabakar türü bitkiler, ağır metallere (kurşun, civa, bakır vb.) kirlenmiş olan toprakların temizlenmesinde insanlığa yeni çözümler vaat ediyorlar. Oxford üniversitesindeki bilim adamları bu tür bitkilerin ağır metalleri emerek toprağı arıttığını keşfettiler. Üstelik bu metot, mevcut tekniklerden çok daha ucuz ve temiz bir yoldu. Bu bitkilerin Alyssum Lesbiacum olarak isimlendirilen türü, nikeli topraktan alıp, yüzeydeki yeşil dokulara aktarır.’<sup>14</sup>

<sup>13</sup> [http://www.cevreorman.gov.tr/toprak\\_01.htm](http://www.cevreorman.gov.tr/toprak_01.htm)

<sup>14</sup> Polatöz Sami, **Tabiat Mühendislik**, s.220-221, Kaynak Yay.,İzmir, 2003

‘Sazlık ve bataklık alanlar önemi kavranmadığı için uzun yıllar insanoğlu tarafından tahrip edilip kurutulmuşlardır. Yeni yapılan araştırmalar, bu bölgelerin ekolojik dengede önemli görevler üstlendiğini göstermektedir. Sazlıklar birçok canlı türü ve kuşlar için önemli bir barınaktır. Sazlıkların yeni bulunan bir özelliği ise çevre kirlenmesine maruz kalmış suları temizlemesidir.

Max Planck Enstitüsünde Limnololi uzmanı Dr. Kathe Seidel 20 yıl süren çalışmaları neticesinde sazlıkların çevre kirliliğini önlemedeki rolü üzerine önemli bilgilere ulaştı. Yapılan deneylerde beş metre uzunluğundaki beton küvetler çakılla doldurulmuş ve sazlık bitkiler ekilmiştir. Küvetlere bakteriler tarafından kirletilmiş su konulunca, sazlık bitkileri 2 saat gibi kısa bir sürede koli bakterilerin %70’ini, enterekok ve salmonella bakterilerinin %40’ını yok etmiştir. Kamışların kök kısmında antibiyotik görevi gören maddeler bulunmaktadır. Bu maddeleri sazlık bitkiler dışarıya salgılayarak hem kendilerini korur hem de çevrelerinin temizlenmesini sağlarlar.’<sup>15</sup>

#### 1.1.7. İnsan

İlahi metinlerde çevrenin ve içindeki her şeyin kendisine emanet olarak verildiğinden bahsedilen ve bunlar üzerinde istediği gibi tasarruf edebilen tek varlık olan insan, doğayı ve çevreyi kendisine göre şekillendirebilme yetisine sahip tek kudretli varlıktır.

İnsanın bu gücü dünyamızı ve içinde yaşayıp sahip olduğumuz tüm güzellikleri, insanlardan müteşekkil olan cemiyetleri ve toplumları da dolaylı ve dolaysız olarak etkilemektedir. Dünyanın şekillendiricisi ve yöneticisi konumundaki insanoğlunun bu gücünün kontrol edilmesi zaruridir. Bu noktada insanı kontrol altına alan ve ona 5N bir K sorularını yönelterek kendisine getiren en önemli unsur dinlerdir. İnsanın çevreye karşı yapmış olduğu tahripkâr hareketlerin ve davranışların müeyyideleri, kendi hemcinsine karşı işlemiş olduğu suçların cezaları inanç sistemleri tarafından ortaya konulmuştur. İnsanın akıl melekesini kullanarak yaptığı her bir icraatın doğaya ve tabiata yansması diğer organik canlılardan çok daha fazla ve kalıcı olmuştur. Bu sebeple İnsan diğer canlılardan ayrılmaktadır.

---

<sup>15</sup> Polatöz Sami, **a.g.e.**, s. 222 – 223

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1. KUTSAL METİNLERDE ÇEVRE

Kutsal Metinler olarak ifade edilen tek tanrılı dinlerin kitaplarında yer alan çevreyle alakalı ibareler yeryüzünde yaşayan bu dinlerin salıkları tarafından önemsenmektedir. Bu dinlerin samimi takipçileri tarafından bu ibareler hayata geçirilmekte ve bu hükümlerle amel edilmektedir. Biz Müslüman araştırmacılara göre İslam dini haricinde yer alan tüm sistem ve inançlar kutsallıklarını beşeri müdahaleler sonucu yitirmiş olmalarına rağmen bizim bu konuya da değinmemiz Hz. Peygamberin teşbihle ifade buyurdıkları “gemidekiler”<sup>16</sup> hadisiyle örtüşmektedir. Kısaca bugün bir realite olarak Hristiyanlık dünyadaki en kalabalık dini topluluğu oluşturmaktadır. Nüfus olarak arkasından İslam dini ve diğer dinler gelmektedir. Bu sebeple birbirini tanımanın icap ettiği bu zamanda bütün dinlerin çevreyle alakalı görüşlerini burada zikretmemizin mümkün olmadığını ancak bunu sınırlayarak ifade edebileceğimizi gördüğümüz için burada sadece tek tanrılı dinlerin çevreyle alakalı görüşlerini kendi kutsal kitapları referans alınarak kronolojik olarak değinilecektir. Yalnız bu çalışmamızda Temel İslam Bilimlerinin ana kaynağı olan Kur’an’ın konumuzla direk ilgisi münasebetiyle biraz daha geniş olarak ele alınacaktır.

#### 1.1. Tevrat ve Çevre

Yahudilere göre çevrenin konumu ve değeri konusu kutsal kitapları Tevrat’a göre şekillenmiştir. Tevrat çevreyle alakalı olarak şöyle der: ‘Ve Allah dedi: Yer, cinslerine göre canlı mahlûkları, sığırları ve sürünen şeyleri ve cinslerine göre yerin hayvanlarını çıkarsın. Ve böyle oldu. Ve Allah yerin hayvanlarını cinslerine göre, sığırları cinslerine göre ve toprakta sürünen her şeyi cinsine göre yaptı ve Allah iyi olduğunu gördü. Ve Allah dedi; Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah’ın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı. Ve Allah onları mübarek kıldı ve Allah onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın ve

<sup>16</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabı’ş- Şerike,6; Tirmizi, **Sünen**, Fiten, 2173

denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her şeye hâkim olun!’<sup>17</sup>

Tanrı, âlemi yarattığı zaman onu bir düzen halinde yarattı. Güneş, ay, yıldızlar, bitkiler, hayvanlar ve nihai olarak da insanlar hepsi belli bir düzen ve amaçla; kâinattaki konumlarına uygun olarak yaratıldı. Birbiri üzerine tecavüz etmiyorlardı. ‘Tanrı insanı aldı ve ona, bakması ve koruması için cennete koydu.’<sup>18</sup>

Kabala öğretisinde, Âdem’in ad vermesinden dolayı, onların ne olduklarını tanımlamada ilahi yardım gördüğü ileri sürülür.

Âdem isim verdiği bu mahlûkatla uyum içinde yaşamaya yemin etti. Böylece zamanın ta başlangıcında, insanoğlu Tanrının huzurunda mahlûkata karşı olan sorumluluğunu kabul etmiştir.<sup>19</sup>

Yahudiliğin kitabı Tevrat ne kadar çok değerli ve önemliyse de onun bir çeşit şifahi yorumu olan tanah, talmud ve kabala da o kadar çok önemlidir. Bu bağlamda Yahudi din adamlarında görüşleri Yahudiler için bir bağlayıcılık teşkil eder. Bunlardan birisi olan Hertzberg’in çevreye bakışını bu konuda önem arz eder.

‘Hertzberg’e göre hepimiz hayata karşı sorumluyuz ve onu korumamız gerekir:

Hepimiz bu nazenin ve harika dünyada yolcuyuz. Dünya gemisini korumak için aynı safta el ele tutuşalım.

Çevrenin ve ona bağlı olarak hayatın tahrip edilmesi; hayatın zenginliğini hesaba katmayan cahilliğimizin, aç gözlülüğümüzün bir sonucudur. Eğer barış bu dünyada hâkim olmazsa, dünyanın ve çevrenin tahribi hızla devam ederse, gelecek nesillerin ölü bir dünyayı miras alacaklarından kimsenin kuşkusu olmasın.

Atalarımız bizlere doğal kaynakları zengin ve ihtiyaçlarımızı karşılayabilecek bir dünyayı miras bıraktılar. Bu bir gerçektir. Eskiden ne kadar tüketilirse tüketilsin doğal kaynakların sınırsız olduğuna ve bitmeyeceğine inanılırdı. Ancak bugün bu kaynakların tükenebilir olduğunu hepimiz biliyoruz. Eskiden bu gerçek bilinmediğinden, cahilliğin neden olduğu doğal kaynakların sömürsünü anlamak güç değildi. Ancak şimdi tehlikeli faktörlerin farkındayız. Kendi sorumluluklarımızı ve değerlerimize olan bağlılığımızı sorgulamalıyız. Gelecek nesillere nasıl bir dünya

<sup>17</sup> **Tevrat**, Tekvin, 1: 24–29

<sup>18</sup> **Tevrat**, Tekvin, 2: 19

<sup>19</sup> Yahudi Deklarasyonu, Environmetal Polcy and Law, 17/2 (1987) s.89; (İbrahim Özdemir’den naklen, **Çevre ve Din**, s. 92, Çevre Bakanlığı Yay., Ankara, 1997)

bıraktığımızı iyice düşünmeliyiz. Hali hazırdaki bu neslin bir yol ayrımında olduğu açıktır.<sup>20</sup>

Tevrat'ta geçen şu ifadeler ve öğütler Yahudilerde çevre bilincinin oluşumunda etkili bir paya sahiptir:

Hikmet bulan adama ve anlayışa eren adama ne mutlu!

Rab, dünyayı hikmetle kurdu; Gökleri anlayışla pekiştirdi.

Bilgisiyle enginler yarıldı ve asuman çiğ damlatıyor.

Oğlum, onlar senin gözünden ayrılmasınlar; sağlam öğüdü ve basireti tut!

Böylece onlar senin canın için hayat, boynun için süs olacaklar.

O zaman emniyetle yürüyeceksin ve ayağında sürçmeyecek.<sup>21</sup>

## 1.2. İncil ve Çevre

İncil'de yer alan bazı ayetlerde çevreye yapılan atıflar yer alır. Bu atıfların yorumları geleneğe ve zamana karşı değişik şekillerde yorumlanmıştır.

“Böylece naklettiğimiz ananenizle Allah'ın kelimini bozarsınız ve bunun gibi şeyler yaparsınız. Halkı tekrar yanına çağırıp onlara dedi: Hepiniz beni dinleyin ve anlayın; insanın dışından kendisine girip onu kirletebilecek bir şey yoktur; fakat insanı kirleten insandan çıkan şeylerdir. Halkın yanından eve girince, şakirtleri ona meseli sordular. O da onlara dedi: Siz de mi böyle anlayırsınız? Anlamıyor musunuz ki insana dışarıdan ne girerse onu kirletemez çünkü yüreğine değil fakat karnına girer ve mecraya çıkar. Bunu demekle bütün yemekleri temiz etti. Ve şöyle dedi: İnsandan çıkan şeydir ki insanı kirletir çünkü içten, insanların yüreğinden, kötü düşünceler, fuhuşlar, hırsızlıklar, katiller, zinalar, tamahlar, kötülükler, hile, şehvet, kengözlülük, küfür, gurur ve akılsızlıklar çıkar. Bütün bu kötü şeyler içten çıkarlar ve insanı kirletirler.”<sup>22</sup>

“Çünkü ey kardeşler, siz hürriyet için çağrıldınız ancak hürriyet bedene bir fırsat olmasın fakat siz sevgiyle hizmet edin. Çünkü bütün şeriat bir sözde tamamlanır: “Kendi komşunu kendin gibi seveceksin.” Fakat birbirinizi ısırtıyor ve yiyorsanız, sakının ki birbiriniz tarafından telef edilmeyesiniz.”<sup>23</sup>

<sup>20</sup> Environmental Policy and Law, 17/2 (1987), s.90; (İbrahim Özdemir'den naklen, **Çevre ve Din**, s.92, Çevre Bakanlığı Yay., Ankara, 1997)

<sup>21</sup> **Tevrat**, Süleyman'ın Meselleri, 3

<sup>22</sup> **İncil**, Markos, 7: 14–24

<sup>23</sup> **İncil**, Galatyalılara, 5: 13–15

Yukarıdaki ayetlere bakıldığı zaman Hristiyanlığın da çevreyle alakalı düşünceleri olduğu söylenebilir. Bu konuda Hristiyanlığın çevreyle alakalı yorumlarından bir tanesi de çevre azizi ilan edilen Asisili Frensis'i'nin yorumudur. Konuyla ilgili olarak Peder Lanfranco Serri'nin görüşleri şöyledir:

Tanrı'ya yarattıkları için hamd etmek, görünen ve görünmeyen tüm varlıkların yaratıcısı olduğunu itiraf ve kullarına ihsan ettiği sonsuz nimetler için teşekkür etmek demektir.

Tanrı var olan her şeyi hür iradesi ve sözüyle yoktan var etmiştir. Tanrı her şeyin iyi olmasını, gerçekten iyi olmasını murad etmiştir. Lüzumsuz hiçbir şey yaratmadığı gibi, lüzumlu hiçbir şeyi de ihmal etmemiştir. Böylece, birbiriyle çatışan ve çarpışan kâinatın elementleri arasında bile bir denge ve ahenk bulunmaktadır. Yaratıcı, kâinattaki tüm bu karşılıklı etkileşmeler, değişmeler ve zıtlıklarla kendi güzelliğini ve mükemmelliğini göstermek istemektedir. Bununla beraber, sadece erkek ve kadın tanrının suretinde yaratılmıştır. Tanrının hâkimiyetini ve iyiliğini göstermek için yaratılan görünen her şeyin hâkimiyeti de insanoğluna emânet edilmiştir. Psalm'ın insanın şerefiyle ilgili ifadelerinin tam yeridir:

Kilise babaları insana yüklenen bu mucizevî ikili vatandaşlık ve sorumluluğu iyi anlamışlardır. Aziz Gregory Nazianzeri'nin sözleriyle: “Tanrı insanı dünyaya ikinci bir âlem ama küçük bir âlem olarak gönderdi. Muhteşem ve güzel tabiata perestiş eden farklı bir melek olan insan, yeryüzündeki her şeyin kralıydı. Fakat göğe bağımlıydı. Bir taraftan semavi, diğer taraftan ise dünyevi idi. Fani fakat ölümsüzdü. Hem görünür, hem de görünmeyen âleme ait olup; büyüklük ve küçüklüğüm ortasındaydı.”

Elbette ki insanın bu düalist vatandaşlığından kaynaklanan sorumluluğundan dolayı, insanın söz konusu bu hâkimiyeti; Tanrının azametini göstermek için yarattığı tabiatı kötüye kullanma, bozma, israf ve tahrip etme ruhsatını ona vermez. Bu hâkimiyet bütün mevcudatla beraber yaşamadan ibaret olan bir kâhyalıktan veya vekillikten başka bir şey olamaz. Bir taraftan insanın konumu yani Tanrı'nın vekili olma durumu, işe karışırken, diğer taraftan da, onun hem nefsi ve hem de tüm kâinatla uyum içinde yaşaması; Tanrı'nın insan ve mahlûkat üzerindeki hususi ve tam hâkimiyetini göstermesi gerekmektedir. İnsan, kendisini yok etme riskine rağmen, kaosu veya

düzensizliği tercih etmemeli, daha kötüsü Tanrı'nın bereketli hazinelerini tahrip etmemelidir.<sup>24</sup>

‘İncil, Asisili Aziz Fransis’in şahsında insanın tabiatla olan birlikteliğinin emsalsiz örneğini göstermiştir. Tanrı kendi iradesini mahlûkatı vasıtasıyla gösterdiğinden, Aziz Fransis bütün mahlûkata boyun eğiyor, onları dikkatle inceliyor ve tabiatın esrarlı sesine kulak kabartıyordu. Bütün mahlûkat Tanrı'nın lutfunun ve hâkimiyetinin tezahürü olduğundan, onlara “kardeşlerim, bacılarım” diye hitap ediyordu.’<sup>25</sup>

Görüldüğü gibi Hristiyan din adamlarının İncil’i bulundukları zamana göre yorumlamaları Çevrecilik konusunda kendi dinlerinin de insanları yönlendirmede katkı sağlayacağını ve çevre problemlerinin çözümünde rol oynayabileceğini ortaya koymuşlardır.

### 1.3. Kuran’da Çevre

Kuranda çevreyle alakalı insanoğlunu ilgilendiren birçok ayet yer almaktadır. “Kur’an-ı Kerim’de insanın var oluş amacı olarak belirtilen “Allah’a kul olma” dünya hayatındaki onu kuşatan ortam, çevre içerisinde gerçekleşeceğinden bu çevreyle olan ilişkisi ve bu ilişkinin düzeyi önem kazanmaktadır. Bu sebeple insanı kuşatan, onun muhatap olduğu varlıklarla kuracağı ilişkide nelere dikkat etmesi gerektiği, hangi ilkeler ışığında bu ilişkiyi gerçekleştirmesinin uygun olacağına ilişkin bilgileri de incelemek, araştırmak gerekmektedir.”<sup>26</sup> Bu noktada Kur’an ayetlerini bizim çalışmamıza bakan yönüyle iki grup da değerlendirmek mümkündür.

Birinci olarak Kevnî ayetler dediğimiz kâinatın işleyişini ve bu nizamdaki incelikleri insanoğluna açıklayan ayetleri sıralayıp ikinci olarak da bu kâinatı şekillendiren insanın kendi çevresine yönelik ahlâkî sorumluluklarını ona hatırlatan ayetleri zikredeceğiz.

#### 1.3.1. Kevnî Ayetler

Bu kâinatı yaratan yüce Allah, bu ayetlerde kendi yüceliğini insanoğluna anımsatır. Yaratmış olduğu bütün mevcudatın bir gayesi ve hikmeti olduğunu vurgular.

<sup>24</sup> Environmetal Polcy and Law, 17/2 (1987), s.88; (İbrahim Özdemir’den naklen, **Çevre ve Din**, s.94, Çevre Bakanlığı Yay., Ankara, 1997)

<sup>25</sup> A.g.e., s. 89

<sup>26</sup> Kula, Naci. , “*Kur’an Işığında İnsan - Çevre İlişisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi*”, U. İ. F. D. , sy.9, c.9, 2000

İnsanoğlundan bu düzenin işleyişindeki hikmetleri kavramasını ve kendi yüceliğini anlamasını arzular. Bu ayetler de en çok göze çarpan nokta insanoğlunun zikredilen varlıklarla doğrudan ya da dolaylı olarak bir ilişkiye girmesidir. Bu varlıkların ekserisini hava, su, toprak ve dağ gibi cemadat dediğimiz cansız varlıklar oluşturur.

### 1.3.1.1. Su ile Alakalı Ayetler

“Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize verendir.”

“O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.”

“O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz ki insan çok zalimdir, çok nankördür.”<sup>27</sup>

Göklerin ve yerin yaratılması, bulutlardan suyun indirilmesi, bu su sayesinde ölmüş olan yeryüzüne yeniden hayat verilmesi, burada canlılar için rızık olarak türlü türlü bitkilerin bitirilmesi olayı Allah’ın varlığı ve birliğini ispat konusunda Kuran’ın sıkça başvurduğu delillerdendir. Yeryüzündeki canlı varlıkların sudan yaratıldığı, suyun bunlar için hayat kaynağı olduğu, özellikle yağmurun canlılar ve bitkilerin yaşayıp gelişmesindeki rolü, aynı yağmurla sulandığı halde çeşit çeşit bitki ve ürünler veren yeryüzünün bu muhteşem zenginliği göz önünde bulundurulduğunda, bu nimetlere şükretmenin gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Müfessirler Allah’ın eşyayı ve tabii güçleri İnsanın emrine vermesinin, onlardan süreklilik içinde yararlanmasını sağlamak anlamında mecâzi bir ifade olduğu kanaatindedirler. Denizde yüzen gemilerin, vadilerden akan ırmakların, düzenli olarak seyreden ay ve güneşin, birbirini izleyen gece ve gündüzün insanın emrine yahut hizmetine sunulması, insanın bunlardan yararlanabileceği şekilde yaratılmış olduğunu ifade eder.<sup>28</sup>

“O, gökten sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir.”

“ Allah o su ile size; ekin, zeytin, hurma ağaçları, üzüm ve türlü meyveler bitirir. Elbette bunda düşünen bir kavim için ibret vardır.”

<sup>27</sup> Biz bu tezimizde **Diyanet İşleri Başkanlığı Meâlini** kullanacağız. İbrahim, 14: 32 – 34

<sup>28</sup> D.İ.B. **Kuran Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, 14/ 32 – 34, Ankara, 2006

“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.”

“ Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerde yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır.”

“ O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yararak gittiğini görürsün. Bütün bunlar O’nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”<sup>29</sup>

Yağmur yani “gökten indirilen su”, Kur'an'ın en çok başvurduğu kozmolojik delillerdendir. Bunun sebebi de, bütünüyle hayatın varlığı ve devamının suya bağlı bulunması ve suyun yararlanılabilir hale gelmesinde yağmurun taşıdığı önemdir. Bütün gezegenler içinde dünyanın bilinen en farklı özelliği, Allah'ın burada suyu yaratmış olmasıdır. Ayrıca yağmurun insan ve diğer canlılar, bitkiler için taşıdığı özel önem dolayısıyla konumuz olan âyetle de görüldüğü gibi Kur'an'da yağmur ve onun sonuçları sayesinde elde edilen bazı temel ürünler bilhassa hatırlatılmakta, Allah'ın bu benzersiz lütfuna dikkat çekilerek bunlar üzerinde düşünmek, lütuf sahibini tanıyıp şükretmek gerektiği bildirilmektedir.

“Biz her şeye sudan hayat verdik.”<sup>30</sup>

‘Ayetteki önemli noktaları tespit edelim.

- a) Canlı dediğimiz zaman sadece bitkiler, hayvanlar ve insanlar anlaşılmamalı bilakis her şey tabiriyle, toprak, hava ve diğer varlıklar canlılar kapsamında değerlendirilmektedir.
- b) Dirilik sudan mecal bulmuştur. Ca’l fiili ile zikredilmesindeki hikmet budur.
- c) Canlılığın devamı için enerjiye ihtiyaç vardır.<sup>31</sup>

‘Bu enerji genelde iyon alışverişi ile sağlanır. Bir hücre içinde ve çevresindeki su iyonları dengede ise sağlıklıdır. Aksi takdirde ya hastadır veya ölü, şu halde yaratılışın ve canlılığın değil, diriliğin temel maddesi sudur. Diriliğin bir ifadesi olan hücre soluması (krebs) yani besinlerin tüketilmeside bir iyon alışveriş olayıdır ki su iyonları ile ciddi şekilde bağlantılıdır. Yinede su ile canlılık arasındaki müthiş ilgi tamamen çözülmüş değildir. Mesela, su moleküllerinin neden belli süre sonra

<sup>29</sup> Nahl, 16/10 -14

<sup>30</sup> Enbiya, 21/ 30

<sup>31</sup> Nurbaki, Haluk, **Âyetler ve İlmî Gerçekler**, s.93, T.D.V.Y., Ankara, 1988

kullanılmaz hale geldiğini elektrokimya ve biyokimya izah edememektedir. Ayrıca hücrenin su depo etmesi gerçeği de açıklığa kavuşmuş değildir. Gerçekte her diri kendi minik laboratuvarında su iyonlarını para gibi kullanmaktadır. Bu yüzden vücut sistemimizde hücre içi ve hücre dışı su bağlantılarını sağlayan özel hormonlar ve salgı bezleri vardır.

Bugünkü bilimsel verilere göre su canlıların en küçük yapı taşı olan hücrelerin besinleri parçalamada kullandıkları en önemli unsurdur. Bu açıdan tüm canlıların zindeliği ve hayatyeti suyun temizliği ile doğru orantılıdır. Bugün tıbbın geldiği son noktada dahi vücuttan mikropların terleme yoluyla atıldığı aşıkardır. O halde suyun Kur'an'da çokça zikredilmesi onun bu önemine ve canlılar için vazgeçilemez bir gıda olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.<sup>32</sup>

#### 1.3.1.2. Toprakla alakalı Ayetler

“O, göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da çıkardı; ardından yeri düzenleyip döşedi; ondan suyunu ve merasını çıkardı; dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi; bunları sizin için ve hayvanlarınız için bir yarar kaynağı yaptı.”<sup>33</sup>

“O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. O halde siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.”<sup>34</sup>

Bu ayette bir defa zikredilen yeryüzü kelimesinin kuranın muhtelif yerlerinde 485 defa zikredilmesi insanoğlunun yeryüzü konusunda daha derin ve detaylı düşünmesi gerektiğini bizlere vurguluyor. Yüce Allah'ın yeryüzünü insanlar için döşemesi ve bu meskeni insanın yaşamasına uygun hale getirmesi ve bunu bir emanet olarak teslim etmesi insanın taşıdığı emanet sorumluluğu açısından gayet manidardır.

“ Allah, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır ki oradaki geniş yollarda yürüyesiniz.”<sup>35</sup>

“ O yeryüzünü sizin için ayaklarınız altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızından yiyin. Dönüş ancak onadır.”<sup>36</sup>

Yukarıda yeryüzü ile alakalı olarak zikredilen ayetler Müslüman düşünürlerinde dikkatinden kaçmamıştır. Bu konuyla alakalı olarak 13. yüzyıl mutasavvıflarından Mevlana'nın şu yorumu çok hoştur: “Bu cansız olan bulut vaktinde yağmur

<sup>32</sup> Nurbaki, Haluk, **a.g.e.**, s.94

<sup>33</sup> Nâziat, 79/29- 33

<sup>34</sup> Bakara, 2/ 22

<sup>35</sup> Nuh, 71/19- 20

<sup>36</sup> Mülk, 67/15

yağdırmanın gerekli olduğunu ne bilir. Bu bitkiyi kabul edip de bir yerine on veren toprağı da görüyorsun. Bunları bir kimse yapıyor. İşte asıl sen Onu gör!”<sup>37</sup>

“Toprak bile Allah’ın kendisine verdiği her şeyden cansız olmasına rağmen haberdardır. Eğer öyle olmasaydı suyu nasıl kabul ederdi ve her nebatata ve ağaca nasıl sütannelik eder ve onu bağrında beslerdi.”

“Dünya her nefeste yeniden yaratılmada ve yenilenmede fakat biz dünyayı öylece durur gördüğümüzden bu yenilenmeden haberdar değiliz.”<sup>38</sup>

İnsanın özündeki elementlerin ve topraktaki elementlerin birbirleriyle aynı değerlere yakın olması ve Kuran da insanın su ve topraktan yaratıldığını ifade eden ayetlerin bulunması insanın toprakla etkileşimde bulunan bir varlık olduğunu bizlere göstermektedir. Mesela insanın tüm ihtiyacının ekserisini toprağı bağı olduğu gerçeğı onun toprağı karşı bir duygu bağı kurmasına yol açmıştır. Bu duyguları ifade sadedinde XIX’cu yüzyıl halk ozanlarından Âşık Veysel’in şu dizeleri de bu duygu yoğunluğunu göstermesi açısından kayda değer bir edebi yaklaşımdır.

‘Dost dost diye nicesine sarıldım  
Benim sadık yârim kara topraktır.  
Beyhude dolandım, boşa yoruldum  
Benim sadık yârim kara topraktır.  
Nice güzellere bağlandım kaldım  
Ne bir vefa gördüm ne fayda buldum  
Her türlü istediğim topraktan aldım  
Benim sadık yârim kara topraktır  
Koyun verdi, kuzu verdi, süt verdi  
Yemek verdi, ekmek verdi, et verdi  
Kazma ile dövmeyince kıt verdi  
Benim sadık yârim kara topraktır  
Âdem’den bu deme neslim getirdi  
Bana türlü türlü meyve bitirdi  
Her gün beni tepesinde götürdü  
Benim sadık yârim kara topraktır.’<sup>39</sup>

<sup>37</sup> Mevlâna, **Fîhi Mâ fih**, s. 61, çev. Ahmet Avni Konuk, İz Yay. İstanbul, 2004

<sup>38</sup> Mevlâna, **a.g.e.**, s. 340

<sup>39</sup> Umay, Günay, “*Âşık Veysel ve Âşık tarzı Şiir Geleneğı*”, Hacettepe Üniv. Edeb. Fak. Derg. C.10, Sayı: 1, s.39 -41, Ankara, 1993

### 1.3.1.3. Hava ile Alakalı Ayetler

Hava insanoğlu ve tüm canlılar için önem arzeden hayati bir unsurdur ve bu hava değişik gazların belli bir karışımından oluşan bir maddedir. Bu ayar %21 oksijen, %78 azot ve geriye kalan gazların birleşmesiyle oluşur. Bu oranların değişmesi tüm canlıların ölümüne sebebiyet verebilir. Buradaki dengenin korunması tüm insanlık ve canlılar için elzemdir. Hava yeryüzümüzü saran şeffaf bir maddedir ve atmosferin en alt katmanını oluşturmaktadır. Kuran’da dolaylı olarak havaya işaret edilmektedir.

Gökyüzünü korunmuş bir tavan kıldık; Onlar ise oradaki delillerden yüz çevirmektedirler.” “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır, her biri bir yörüngede yüzlemektedirler.”<sup>40</sup>

Biz, gökyüzünde korunmuş, sağlam bir tavan yaptık. Tabii ki yeryüzünden baktığımızda bize göre tavadır. Dünya yuvarlak olduğu için insan kendisini dünyanın ortasında zanneder. İşte dünyada aynı şekilde bütün yıldızların ortasında, çevresi tamamen diğer yıldızlarla kuşatılmış gibidir. Böyle bir kuşatma ile gökyüzüne bakıldığında her bakan kişi için gökyüzü bir tavan gibidir. Tıpkı Süleymaniye Camii veya Sultanahmet Camii kubbeleri gibi.

Fakat o imansızlar bu gökyüzündeki ayetlerden yüz çevirirler. Ayetlere, “özüün karpuz kabuğuna baktığı gibi” bakarlar. Güneşin ısısından, ayın ışığından faydalanırlar da bunun kaynağı nedir, nereden geliyor diye düşünmezler.

Yine bu gökyüzü cisimleri “med ve cezirlere” faydası oluyor. Bu “med ve cezir” olayları da insanoğlunun binlerce işine yarıyor. İşte bu inançsızlar, bunlara ibret nazarıyla bakmazlar. Bir sanat galerisini gezip oradaki sanatları görüp sanatçıya teşekkür ettikleri gibi, Kâinatın sanat galerisini görürler, gezerler de, o kainatın sanatçısına şükretmezler Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratan Allah’tır, Her biri bir yörüngede yüzüp durmaktadırlar.

Yani güneşin kendine has bir yörüngesi, ayın kendine has bir yörüngesi, diğer gezegen ve yıldızların bir yörüngesi vardır. Aynı şekilde gündüz ile gecenin bir yörüngesi vardır. Onlarda yılın hangi gününde kaç dakika uzayıp kısalması gerekiyorsa, o gün, o ay ve zaman geldi mi; o tayin edilen rotada gidiyor. İzinsiz ne bir an uzama, nede kısalma yoktur.

“Küllün” kelimesiyle de bütün yıldızların kendi yörüngelerinde dönüp durduğunu bize haber veriyor. İnsanoğlu da kendi yörüngesinde dönüp durması gerekir.

<sup>40</sup> Enbiya, 21/ 32- 33

Bu yörünge Allah'ın çizmiş olduğu sınırı aşmamaktır. Hz Peygamber; “Mü'min kazığa bağlı at gibidir.”<sup>41</sup> Buyurmuştur. Yani mü'min; şeriate bağlı bir insandır. O şeriatın dışına çıkmamalı. Çıkarsa da geriye dönmeli.<sup>42</sup>

“O, gökten sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı da otlatığınız bitkiler ondan meydana gelir.”<sup>43</sup>

Bu ayette ifade edilen gökten su indirme işini yüklenen bulutlar havanın kendisini temizlemesi için emri ilahi ile görevlendirilmiş birer vasıtadırlar. Havanın içindeki ağır kütleli maddeler bu su ile tekrar ait oldukları yere inmektedirler. Tüm canlılar için büyük öneme haiz olan su, kimyasal bir tepkime ile iki hidrojen ve bir oksijen atomunun birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bu kimyasal birleşimin mecrası ise havadır. Bu sebeple havanın temiz olması aynı zamanda suyun da temiz olması demektir. Suyun temiz olması onun bir gıda olarak temizleyici olmasıyla doğru orantılı bir gerçektir.

Biz, geceyi ve gündüzü kudretimizi gösteren iki alamet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyesiniz, yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gece alametini giderip gündüz alametini aydınlatıcı kıldık işte biz her şeyi açıkça anlattık.”<sup>44</sup>

Bu ayette zikrolunan gece ve gündüzün tayin haritası olarak karşımıza hava çıkmaktadır. Genel manasıyla gökyüzü güneşin ışıklarını süzen ve onu belli ölçülerde tüm yere gösteren bir faunustur. Bu faunusun Allah tarafından takdir olunan belli bir florası mevcuttur. Bu floranın temel elemanları dışta kalanlar itibarıyla Ay, Güneş ve Yıldızlardır. İçte ise Bulutlar, Rüzgârlar ve doğal atmosfer olaylarıdır. Bilindiği üzere dinimiz İslam'ın birçok ibadetleri vakitle mukayyettir. Zamana bağlanmış olan bu ibadetlerin doğru zamanda yapılması için kendi mecrasında akan ay ve güneşin hareketlerinin izlenmesi üzerimize bir ödevdir. Bu ödevin yapılması ise havanın temizliği ve berraklığı bu konuyla yakından ilintilidir. Güneş tutulması ve ay tutulması da bu manada bizler için Allah'ın ayetlerinden olup bunların yeryüzünü biçimlendirme faaliyetleri olduğu hususunda da birçok araştırmalar yapılmaktadır.

“Yedi gök, yer ve bunların içindekiler O'nu tesbih eder; O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ancak siz onların tespihlerini kavramıyorsunuz. Şüphesiz O, halim olandır, bağışlayandır.”<sup>45</sup>

<sup>41</sup> Ahmed İbn Hanbel, **Müsned**, 3/38–55, Kahire, 1948; Râmeühürümüzi **Emsal-ül Hadis**, 84–1

<sup>42</sup> Mahmut, Toptaş, **Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri**, 5/ 139–140, Cantaş Yay., İstanbul, 1998

<sup>43</sup> Nahl, 16/ 15

<sup>44</sup> İsrâ, 17/12

Kuran tefsirlerinde bir usul olarak zikredilen ayetlerin ayetle tefsiri açısından bakacak olursak bütün mülk Allah'ındır. Bu mülkün mutlak sahibi olan Allah'ı bu mülkün içindeki tüm varlıklar ihtiyari veya gayri ihtiyari olarak tespih etmektedir. O halde bu tespih mekânlarından yeryüzü insanoğlu için nasıl mescid tayin edilmişse hava da kendisinde barınan kuşlar ve tüm kanatlı mahlûkat için bir tespih ve zikir meydanı olarak tayin edilmiştir. Bu bağlam da melekler ve cinler için de hava Allah'ın zikredildiği mekânlardandır. O halde nasıl kendi mescidimizi ve Allah'ı andığımız yerlerin temizliği önemli ise Hava'nın da o derece temiz olması elzemdir.

Kuran-ı Kerim'de Hava kirliliğine de dolaylı olarak işaret edilmiştir. Bu manada şöyle buyrulmaktadır:

“Göğün, insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çıkarılacağı günü bekle; bu can yakıcı bir azaptır.”<sup>46</sup>

Bu ayetin tefsirlerine bakıldığında Hz. Ali'den gelen şu rivayet pek dikkat çekicidir.

“Kıyametten evvel semadan gelecek bir dumandır. Kâfirlerin kulaklarına girecek ta ki her birinin başı püryan olmuş başa dönecektir. Mümin'e de ondan baş ağrısı gibi bir hal meydana gelecek. Bütün arz, içinde ocak yanmış fakat deliği olmayan ev gibi bir durum arz edecektir. Kıyamet alametlerinden olan dumanın o olduğu söylenir. Doğu ve batı arasını dolduracak, kırk gün kırk gece duracak, mümin ondan dolayı baş ağrısına tutulacak, kâfir ise o dumandan sarhoş gibi olacak. Burnundan, kulağından girip aşağısından çıkacak.”<sup>47</sup>

Görüldüğü üzere teneffüs ettiğimiz havanın kıymetini insanlık ancak kirlendikten sonra fark edebildi. Bugün hala dünya üzerinde sanayinin çok olduğu yerleşim yerlerindeki hava temizliği standartların çok altındadır. Bu konuya Kuran'ın işaret etmesindeki incelikler ve hikmetler daha çok düşünülmelidir.

### 1.3.2. Kur'an da Çevreyi Korumaya Yönelik Ayetler

Cenabı Allah yeryüzünde yarattığı tüm mevcudatı insanoğlunun emrine vermiş ve bu varlıkları da insanoğluna emanet etmiştir. Bu sebeple yeryüzünün varisçisi olan insan bu emanete gözü gibi bakmak ve korumakla mükellef akıllı bir varlıktır.

<sup>45</sup> İsrâ, 17/ 44

<sup>46</sup> Duhan, 44/ 10- 11

<sup>47</sup> Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, s. 4297, Sad. M.Şevket Eygi, Bedir Yay., İstanbul, 1993

Yeryüzünü şekillendiren ve onu kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanan insanın bazı özelliklerine aşağıdaki ayette değinilirken insanın iki özelliğini melekler bu ayette dillendirmektedir. Birinci ve en önemli özellik olarak insanın bozguncu olması ikincisi ise kan dökücü olmasıdır.

Bir zamanlar Rabbin meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yapacağım,” demişti. (Melekler): “Orada bozgunculuk yapan, kan döken birisini mi halife yapacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz?” dediler. (Rabbin): Ben sizin bilmediklerinizi bilirim,” dedi.<sup>48</sup>

Yukarıda işaret edilen özelliklere sahip bir varlığın bu kötü sıfatlardan arınabilmesi ve bu huylardan arınabilmesi ilahi emir ve buyruklara uyması ile mümkündür. Bu çerçevede Allah’ın insana vaz etmiş olduğu ve çevrenin korunmasına yönelik ayetleri bu bağlamda ele alacağız. Konumuzun dağılmaması için bu bölüm kısa tutularak ayetleri konulaştırarak sıralayacağız.

### 1.3.2.1. Temizliğin Teşvik Edilmesi

Kuranda Allah insana temiz olmayı salıklar ve temizliğe de ilk olarak kendinden başlamasını emreder:

“Ey bürünüp sarınan (Rasûlüm), Kalk ve (insanları) uyar, sadece rabbini büyük tanı, elbiseni temiz tut, kötü şeyleri terk et!”<sup>49</sup>

Dikkatli bir şekilde bu ayete bakılacak olunursa elbisenin temiz tutulmasıyla maddi temizlik işaret edilirken kötü şeylerin terk edilmesiyle de manevi ve ahlaki temizliğin yapılması vurgulanmaktadır.

“Ey insanlar namaz kılmayı dilediğinizde yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayınız. Başlarınızı mesh edip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayınız. Cünüp iseniz iyice yıkanıp temizleniniz...”<sup>50</sup>

Görüleceği üzere Müslümanların yapmakla yükümlü oldukları namaz ibadetinin ilk şartı da abdest dediğimiz hükmi temizliktir ki bu temizlik olmadan namaz kılınamaz. Namazın kılınması için secde edilen mahallin de temiz olması namazın şartlarındandır.

Allah, temiz olmayı övmüş ve temiz olanları tercih ettiğini yüce ayetlerinde vurgulamıştır. Bu konuda şu ayeti zikredebiliriz.

“Allah şüphesiz ki tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.”<sup>51</sup>

<sup>48</sup>Bakara, 2/30

<sup>49</sup>Müddessir, 1/5

<sup>50</sup>Mâide, 5/ 6

### 1.3.2.2. Gereksiz Yere Savaşmamak

İnsanlık tarihine bakılacak olunursa bu tarihin büyük bölümünü savaşların oluşturduğunu görürüz. Bu bağlamda “Hitlerin cinayetlerinde 17 milyon kişinin, Stalin’in cinayetlerinde 25 milyon kişinin, Mao’nun cinayetlerinde 29 milyon kişinin öldüğü ileri sürülmektedir.”<sup>52</sup>

Ayrıca milliyetçilik ve ideoloji uğruna 33 milyon kişinin öldüğü 1. Dünya savaşında 13 milyon kişinin 2. dünya savaşında ise 20 Milyon kişinin öldüğü hesaplanmaktadır. Bu savaşların en büyük dolaylı etkisi insanlar ve çevre üzerine olmuştur. Atom bombası ve hidrojen bombası gibi nükleer silah denemeleri de çevreyi olumsuz olarak etkileyen ve doğayı tahrip eden başlıca amillerdir. Bu konuda yüce Allah bir masumun öldürülmesini tüm âlemin öldürülmesi olarak nitelendirmiş. İnsanları kardeşçe ve barış içinde yaşamaya davet etmiştir. Bu konuda şu ayetleri sıralayabiliriz.

“Bunun için İsrailoğullarına şöyle yazdık: “Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümünden kurtarırsa) bütün insanları diriltmiş gibi olur”. And olsun ki, onlara belgelerle peygamberlerimiz geldi, sonra buna rağmen, onların çoğu yeryüzünde taşkınlık edenler oldu.”<sup>53</sup>

“Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir ve bilir.”<sup>54</sup>

“Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”<sup>55</sup>

Bu konuda insanların savaş sebepleri olarak karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı paylaşamama sorunu olduğunu müşahade etmekteyiz. Bu sorunların çözüm adresi ise adaletli bir paylaşım ve tüm doğal kaynakların petrol su ve değerli madenlerin adalet sistemine dayalı olarak insanlığın paylaşımına açılmasıdır. Bu mevzu da Kuran adaleti tesviye etmekte ve insanları adaletli olmaya çağırmaktadır.

“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür”<sup>56</sup>

<sup>51</sup> Bakara, 2/222

<sup>52</sup> Özdemir, İbrahim –Yükselmiş, Münir, **Çevre Sorunları ve İslâm**, s.14 D.İ.B.Y., Ankara, 1995

<sup>53</sup> Mâide, 5/32

<sup>54</sup> Bakara, 2/224

<sup>55</sup> Bakara, 2/208

### 1.3.2.3. Doğal Dengenin Muhafaza Edilmesi

Allah, yeryüzünde çok eşsiz bir sitem kurmuştur. Bu sistemi insanoğluna emanet ederek ondan sebeplere riayet etmesini istemiş ve bu dengenin korumasını emretmiştir. Kâinata bir fizikçi ve matematikçi gözüyle baktığımızda bu âlemde çok dakik bir hesap olduğunu görürüz. Hatta bu hesap saniyelik olarak işlemektedir. Mesela dünyanın dönüş hızı yaklaşık 1300 km/saat olup bu hızla 24 saatte 1 tur döner. Size oldukça basit gelen bu bilgi aslında çok hassas bir hesaplama üzerine oturtulmuş inanılmaz bir koruma sistemini temsil etmektedir. İçinde yaşadığımız ve bizim için bir evi anımsatan dünyanın kaynaklarının idareli bir şekilde kullanılması insan ırkının muhafazası içinde hayati bir öneme sahiptir. Bu sebeple ilahi mesaja kulak vermek ve bu mesajın muallimi olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) öğretisinden istifade etmek mecburiyetindeyiz. Bu konuyla alakalı ayetlere değindikten sonra asıl konumuz olan Hadislerde çevre bilincine geçilecektir.

“Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın. Allah, yeri canlılar için yaratmıştır. Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır. Yapraklı daneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.”<sup>57</sup>

Bu ayete baktığımızda doğal dengenin kendi çarkları içinde işletilmesi tavsiye buyrulmaktadır. İnsan'ın doğal dengeyi bozacak davranış ve hareketlerden kaçınması tavsiye buyrulmaktadır.

Doğal dengeyi bozacak en önemli davranış ise doğal kaynakları bilinçsizce kullanmak ve savurganlık yaparak doğayı tahrip etmektir. Bu konuda yüce Allah insanları peygamberi Hz. Muhammed vasıtasıyla inzâr etmiş ve şöyle buyurmuştur:

“Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.”<sup>58</sup>

“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”<sup>59</sup>

“Tabiatı olanı tüketirken dikkat etmemiz gereken çok önemli bir husus vardır ki o da ekolojik denge dediğimiz tabiatın düzenine (ekosistem) zarar vermemektir. Fakat

<sup>56</sup> Nisâ, 4/58

<sup>57</sup> Rahman, 55/ 8- 12

<sup>58</sup> Araf suresi, 7/ 31

<sup>59</sup> Enam, 6/ 141

ne yazık ki insanoğlu çoğu zaman bundan gaflet içindedir. Yapıp ettiği icraatlarda doğal çevreye onulmaz zararlar vermekte, akıl almaz tahribatlar yapmaktadır. Şu iyice bilinmelidir ki çevreye zarar vermekle insanoğlu aslında bindiği dalı kesmektedir. Doğanın sorumsuzca tahrip edilmesi, çevrenin umursamaz bir tavırla kirletilmesi, tabiattaki sınırlı şeylerin hor kullanılması, tam bir mirasyedi tutumudur. Kendi kazanmadığını çarçur eden mirasyedi nasıl ki bir süre sonra eli boş ve perişan bir durumda kalırsa, çevreyi düşüncesizce tahrip edip kirletenler de kendi yaptıklarının cezası olarak kendilerini yaşanmaz bir dünyanın içinde bulacaklardır.”<sup>60</sup>

Görüleceği üzere bu ayetlerde israf yasaklanmıştır. İsrafın zıt anlamlısı olan tasarrufun ve ölçülü davranmanın bir davranış modeli olması açısından tavsiye edildiğini de aşağıdaki ayetlerin manasından çıkarabilmekteyiz.

“Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür”<sup>61</sup>

Biz insanların bu dünyada Allah’a kul olmak gibi bir sorumluluğu varken hiç birimizin şeytana dost olmak ve onun hizmetinde bulunmak gibi onur kırıcı bir davranışa girmesi düşünülemez. Böylesi bir durum, ruhumuza ve gönül dünyamıza karşı da ters bir davranış olur. O halde Allah’a kulluğun en önemli yollarından bir tanesi de ölçülü bir hayat yaşamaktır. Allah ölçülü bir hayata sahip müminleri övmüştür.

“(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”<sup>62</sup>

#### 1.3.2.4. Ahlakî Davranmak

Yeryüzünde dürüst bir hayat yaşamak, bozgunculuk yapmamaya fesat ve fitne ateşlerinden uzak durmaya bağlıdır. Bu konuda Allah insanı kendi eliyle yapmış olduğu tasarruflarda dikkatli olmaya çağırmaktadır. Kişinin komşusuna, aynı mekanı paylaştığı aile fertlerinden tutun da aynı beldeyi ve ülkeyi hatta dünyayı paylaştığı insanlarla kurmuş olduğu beşeri ve insani münasebetlerden kendi nefesine gelinceye kadar yapmış olduğu her etkileşimde insanın kendi eline, gücüne ve kudretine dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur:

<sup>60</sup>Muhsin Toprak, “İslam’ın Çevre Bilincine Katkısı” Yeni Ümit Dergisi, Sayı.69,s. 17, 2005

<sup>61</sup>İsrâ, 17/ 26–27

<sup>62</sup>Furkan, 25/67

“Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever.”<sup>63</sup>

“Ayette geçen “ihsan” kelimesi, bir işi tam ve noksansız yapmak, işin hakkını vermek ve dürüst olmak demektir.

Nitekim bir hadiste Resulullah’a “İhsan nedir?” diye sorulmuş. O da: “ Allah’a, O’nu görüyormuş gibi kulluk etmendir, her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da, O seni görüyor” buyurmuştur. Kulluk umumi bir davranıştır. Bu itibarla hadisteki manayı, özellikle ibadete yöneltmek doğru değildir. Esasen Arapçada ihsan, işi doğru dürüst yapmaktır. Onun için işinin ehli olana “Muhsin” denir. Tercüme bu anlayışa göre yapılmıştır. Sosyal yardımı ve adaleti de içine alan ihsan ve infakı, “tehlikeyi önleyen bir tedbir” olarak gösteren ayet, adaletin anarşiyi ve ihtilali önlediğine de işaret etmektedir.”<sup>64</sup>.

#### 1.4. Değerlendirme

Kutsal metinlerde yer alan çevreyle alakalı metinlerden çıkan ortak payda insanın bulunduğu ve etkileşime geçtiği her şeyin kendisine verilmiş bir emanet olduğudur. İnsanoğlunun bu emanete ihanet etmemesi gerektiği ve her canlının yaşama hakkına sahip olduğu gerçeğini kavraması ilahi mesajların ortak hedefidir. Bu açıdan Tevrat’ta ve İncil’de çevreyle alakalı metinlere baktığımızda dolaylı anlatımlarla karşılaşmaktayız. Bu bağlamda bu iki kaynakta çevreyle alakalı hükümlerin çıkarılmasında belli bir bağlantı yakalamak için zihni zorlama mecburiyeti hâsıl olmaktadır. Kuran’da çevreyle ve onun unsurlarıyla alakalı ifadelerde gayet açık bir anlatıma yer verilmiştir. Bunun da ötesinde çevreyi değiştiren en büyük etken olarak zikrolunan insana belli müeyyideler getirilerek onun yıkıcı ve büyük tahribatlara kalkışmaması yönünde ilahî ikazlar yer almaktadır. Allah insanı apaçık uyarmakta ve ona sorumluluklarını üstlenmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

<sup>63</sup>Bakara, 2/ 195

<sup>64</sup> D.İ.B. , **Kuran Yolu Türkçe Meali ve Tefsiri**, 2/195

## İKİNCİ BÖLÜM

### 2.HZ. PEYGAMBER VE ÇEVRE

#### 2.1. Hz. Peygamberin Çevre Uygulamaları Hakkındaki Kavli Beyanları

Hz. Peygamberin (s.a.s.) çevre uygulamaları insanlık için çok büyük bir öneme sahiptir. Çevre uygulamalarının genelinde yüce yaratıcının hoşnutluğu aranmış ve insandan kâinata yönelik bir hareket modeli benimsenmiştir. Bu bağlamda ahlak ve çevre tasavvuru Müslüman bireyler için önemine binaen Hz. Peygamber tarafından bizzat ashab-ı kirama anlatılmış ve bunun eğitimi teori ve pratik olarak verilmiştir. Biz bu bölümde Hz. Peygamberin Çevre uygulamalarını teşvik eden kavli beyanlarını ele almaya çalışırken bir yandan da insandan çevreye doğru giden teorik sürecin ayrıntı gibi gözüken önemli noktalarını tespitte çalışacağız.

##### 2.1.1. Hz. Peygamberin İnsanlara Çevreyi İmar Hususunda Tavsiyeleri:

Hz. Peygamber, çevresinde bulunan insanlara devamlı olarak irşadda bulunmuştur. Çevresindeki insanlara başıboş bırakılmadıklarını, bu dünyanın bir imtihan meydanı olduğunu, insanın belli bir görevinin olduğunu söylemiştir. Bu görevin insanın kendisinden başlayıp eşine, çocuklarına, yaşadığı evden mahallesine, oradan içtimai hayata, ülkesine, vatanına, dindaşlarına ve tüm bir insanlığa hatta insanların yaşadığı, canlılarla paylaştığı bu dünyaya ve oradan kâinata uzanan bir sorumluluğu olduğunu insanlara hatırlatmıştır. Müslümanları ve bütün inanları hareketlerinde dikkatli ve bilinçli olmaya davet etmiştir. Hz. Peygamberin bu konuda insanlarla paylaşacağı en önemli unsur vicdan muhasebesi husule getirecek ve aynı zamanda insanlarda murakabe gibi önemli bir mekanizmayı oluşturacak olan Allah sevgisinin ve saygısının kalplere yerleştirilmesi prensibidir. Bu Prensibin İlâhi vahiyle kalplere işlendiğini var sayarak Hz. Peygamberin İnsanlara çevreyi imar husundaki tavsiyelerine ve öğütlerine geçmek istiyoruz.

**1)-** Ebu Hureyre'den (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurmuşlardır ki: “İçinde güneş doğan her günde kişinin eklemi için vermesi gereken bir sadaka vardır. İki kişinin arasında adaletle hükmetmen bir sadakadır, hayvanına binmek isteyen bir kimseye yardımcı olman ya da eşyasını yüklemen bir sadakadır.

Güzel söz söylemen bir sadakadır, yoldan eziyet verici bir şeyi kaldırman da sadakadır.”<sup>65</sup>

Bu hadisten anlaşılacağı üzere sadaka kültürümüze eklememiz gereken en önemli hususlardan bir tanesi de sadakanın illa para karşılığında olmadığı bilakis sadakanın çok geniş bir manaya muhtevi olduğudur. Konumuz itibariyle Hadiste geçen yoldan eziyet verici şeyleri kaldırmanın insana sevap kazandıracak ve ahirette fayda sağlayacak bir amel olmasıdır... O zaman ki Arap örfünde bu amel genelde ticaret ve seyahat yolları üzerinde yer alan dikenli bitkilerin kaldırılması olarak anlaşılmışsa da daha sonra yolları kesen haydutlar olarak ele alınmış ancak İslâm’ın intişarı ile bu mana daha çok zenginleşmiş ve kemal noktasını Osmanlı ve Selçuklu uygulamalarında ortaya çıkarmıştır.

İnsana yolda eziyet ve meşakkat veren en önemli şeyler yol yorgunluğunun giderilmesi ve temizlik ihtiyacının karşılanmasıdır ki bu ezâ verici hallerin giderilmesi yollara Kervansaraylar yaptırılmak suretiyle ortadan kaldırılmıştır. Bu bağlam da Hz. Peygamberin yoldan eziyet verici şeyi kaldırmanda bir sadakadır hadisiyle ihticac edilmiştir. Bu konuda şu malumatı vererek diğer hadis-i Şerife geçeceğiz.

“Batı’nın, para kazanmak gayesiyle ancak XVIII. Asrın ortalarında (1750, İngiltere) yaptırabildiği otele<sup>66</sup> karşılık Müslümanlar birer sosyal hayır kuruluşu olan kervansarayları vasıtasıyla din farkı gözetmeden herkese hizmet ediyorlardı. Kervansarayların bu hizmetine örnek olması bakımından Evliya Çelebi’nin, Lüleburgaz’daki Sokullu Mehmet Paşa Kervansarayı hakkında verdiği bilgi şöyledir:

“Bir bâb-ı azîm içre kal’a misâl karşı karşıya yüz elli ocak han-ı kebirdir. Haremli, develekli, ahırlı olup sadece ahuru 3000’den ziyade alır. Kapıda daima dîdebânları niğebânlık ederler. Ba’de’l- aşâ kapu’da mehterhane çalınup kapu sedd olunur. Dâde banlar, vakıftan kandiller Yakup dibinde yatarlar. Eğer Nısfu’l-leylde taşradan misafir gelirse kapu’yu açup içeri alırlar. Ma hazar taam getirirler. Amma cihan yıkılsa içerden taşra bir âdem bırakmazlar. Şart-ı Vakıf böyledir. Tâ cümle misafirin kalktıktan yine mehterhane dövölüp herkes malından haberdar olur. Hancılar, dellallar gibi: “Ey Ümmet-i Muhammed! malınız, canınız, atınız, donunuz tamam mıdır?” diye rica edüp nidâ ederler. Misafirin cümlesi “tamamdır Hak, sahib-i hayrata rahmet eyleye” dediklerinde bevvablar, vakt-ı şafi iki dervazeleri küşâde eyleyip yine

<sup>65</sup> Buhâri, **Sahih**, Sulh,11,Cihad,12; Ahmet B. Hanbel, **Müsned**, 2./312–316

<sup>66</sup> Sadi, Bayram, “**Kervansaraylarımız**” Milli Kültür Dergisi C.I, Sayı 8,s.40, Kültür Banklığı Yay. Ankara, 1977

kapu dibinde “Gâfil gitmen, bisât gaib etmen, herkesi refik etmen, yürün, Allah âsan getire” deyü duâ ve nasihât ederler.”<sup>67</sup>

2)- Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste ise Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “İman yetmiş küsur şubedir. İmanın en alt seviyesi yoldan eza verecek olan şeyleri gidermendir. Hayâ da iman’dan bir şubedir.”<sup>68</sup>

Bu Hadis-i şerifte imanın şubelerinden bahsedilirken bir amele dikkat çekilmiştir. Bu amel ise imanın bir alameti olması açısından çok önemlidir. O da yoldan eza verecek olan şeylerin giderilmesidir. Bu konuyla alakalı merhum İbrahim Canan şu yorum da bulunmuştur:

“Bu hadis, yoldan rahatsızlık veren bir şeyi (ezâ) kaldırmayı imanın bir şubesi saymakla imar hizmetlerinin ehemmiyetine dikkat çekmiş, hayır sahiplerinin yol hizmetlerine eğilmelerine sebep olmuştur. İnsanların gelip geçtiği yerlerden çalı, çırpı, diken, taş, pislik gibi rahatsızlık veren bir şeyi temizlemek imanın bir şubesi olursa yol inşa etmek, yol emniyetini sağlamak, yolcuların konaklayacağı yerler, köprüler yapmak ne kadar büyük ehemmiyet taşır. Allah nazarında makbul bir amel olur! Bu yüzdendir ki, İslâm âleminde daha ilk asırlardan itibaren yol ve posta hizmetleri gelişmiştir. Öyle ki, Emevîler devrinde ana yollara bugünkü gibi kilometre taşları dikerek merkeze olan uzaklık mil cinsinden sıkça gösterilmiştir.”<sup>69</sup>

Bu hadîse çağdaş bir yorum olarak yoldan eza verici şeylerin kaldırılması konusunda şu örneği ekleyebiliriz. Günümüzde özellikle metropol şehirlerde arabaların park ve garaj gibi yerlere değil de yolun gelişi güzel yerlerine park edilmesi durumu trafiği olumsuz yönde etkilemektedir. Acil hasta taşıyan ambulanslar, yangın söndürmeye giden itfaiye araçları ve kamu hizmet vasıtaları gidecekleri yerlere geç ulaşmaktadır. Bu durum insanların kamu hizmetlerini belli bir standart da almalarının önüne geçmektedir. Bunun sonucunda maddi ve manevi kayıplarda artmaktadır.

Ticaret erbâbının dükkanın vitriniyle yetinmeyip kaldırımı da içine alacak şekilde tezgahını dışarıya taşıması yayaların kendi yolunda gitmesini zorlaştırmaktadır. Bu noktada bilinçli hareket etmek bizi uhrevi sıkıntılardan ve kul hakkını ihlal etmekten kurtaracaktır.

3)- Osman b. Affan’dan (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette

<sup>67</sup> Evliya Çelebi, **Seyahatname**, III, 300–301, Üç Dal Neşriyat İstanbul, 1993,

<sup>68</sup> Buhâri, Sahih, İman 3; Ebu Davud, **Sünen**, 14 (4676)

<sup>69</sup> Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, 2/246

onun gibi bir ev bina eder.”<sup>70</sup> ‘Bir diğ er rivayette onun bir mislini bina eder.’ Buyrulmuştur.

H z. Peygamberin mescit inş a etme hususundaki teşvikleri sahabe-i kiramı ve tesels ulen tüm Müslümanları gayrete getirmiş ve neticesinde İslam Sanatı ortaya çıkmış ve bu sanat eserleri dünyamızı çiçekler gibi süslemiştir. H z. Peygamberin çevreyle alakalı olarak yapmış olduğu ilk icraat bir mescit inş aatıdır. Bu mescit Küba mescidi olup Müslümanların ilk mescididir. Konumuzun imara bakan yönüyle alakalı şu bilgiyi nakledip diğ er hadislere geçeceğiz.

“Medine (Yesrib)’ye hicretten sonra H z. Peygamber, bir mescidin yapımına karar verir. Bundan sonra tuğla ve kerpiçten mamul bir bina inş a edilir. H z. Peygamber, bu inş aatta sadece basit bir işçi olarak değil, aynı zamanda bir mühendis ve bir mimar olarak da kabiliyet ve iktidarını göstermişti. Bugün, Mescidu’n – Nebi, adı ile anılan Medine’deki bu ilk c mi de    ayrı bölüm bulunuyordu. Bunlar: Namazın kılınması için büyük bir salon, mektep (okul) vazifesi görmek üzere bir suffa ve H z. Peygamberin aile efradı için birkaç k  k oda. Böyle bir inş aatla mim ari olarak caminin ilk şekli Araplar da ortaya çıkmış oldu. H z. Peygamberin Medine’ye hicretiyle başlayan c mi inş aatı, H z. Ömer devrinden itibaren başta önemli şehir merkezleri olmak üzere İslam dünyasının hemen her tarafında görülmeye başlar. İnş a dilen c mi binaları, kuru bir yapı olarak bırakılmıyor, etrafında çeşitli hayır kurumlarının yapılmasına da vesile oluyorlardı.”<sup>71</sup>

4)- Ali b. Hucr, İsmail b. Cafer vasıtasıyla A’l  b. Abdurrahman’dan babasından ve Eb  Hüreyre’den rivayet ettiklerine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Altı konuda diğ er Peygamberlerden  st n ve değerli kılındım: “

- 1- Cevamiul Kelim = Az sözcükle çok mana ifade etme kabiliyeti” bana verildi.
- 2- Düşmanların kaplarına Allah tarafından korku salınması sebebiyle daima savaşlarda galip geldim.
- 3- Ganimet malları ümmetler içersinde sadece bana helal kılındı.
- 4- Yeryüzünün tamamı benim için mescid ve tertemiz kılındı.
- 5- Tek bir topluma değil tüm insanlığa gönderildim.
- 6- Peygamberlik benimle son buldu ben son peygamberim.”<sup>72</sup>

Çevrenin en önemli elemanı olan yeryüzü H z. Peygamberin şaşsında onun tüm ümmetine mescit kılınmıştır. Bu hususiyetiyle Müslümanlar yeryüzünde Allah’a ibadet

<sup>70</sup> Buhâri, **Sahih**, Salât,65; Müslim, **Sahih**, Mesâcid, 533.

<sup>71</sup> Kazıcı, Ziya, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Bsk. 1999, s.296

<sup>72</sup> Müslim, **Sahih**, Mesâcid, 523; Tirmizi, **Sünen**, Siyer,5.(1553);

edildiği bilinciyle hareket etmeli ve yeryüzünü kirletici faaliyetlerden kaçınmalıdırlar. Yeryüzünün mescit kılınmasından birçok anlam kastedilmiş olabilir. Hz. Peygambere Hadisin başında cevâmiü'l - kelim özelliği verilmiş olması bunu kısmen de olsa açıklamaktadır.

Kuran ayetlerinde geçen bir kısım metinlerde “yerde ve gökte ne varsa hepsinin Allah’ı tesbih etmekte olduğu”<sup>73</sup>, “yerin ve semanın ordularının Allah’a ait olduğu”<sup>74</sup> gibi ayetlere bakıldığında yeryüzünün bir mahal olarak Allah’ın koro halinde zikredildiği ve cümle mahlûkatın bir secdegâhı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilinçle hareket eden bir Müslüman nasıl olur da yaş bir dalı keser, farkında olarak Allah’ı zikretmekte olan bir canlıyı kasten öldürebilir.

**5)-** Husayn b. Abdurrahman’dan (r.a.) rivayete göre, Temim oğulları kabilesine mensup birisi olan Ömer b. Cavan adlı birine: “Ahnef b. Kays, o hâdisede neden ayrılmıştı?” diye sordum. O da şöyle dedi: “Ahnef’in şunları anlattığını duydum:

“Hac vazifemi yapmak üzere bir seferinde Medine’ye gelmişim. Biz konakladığımız yerde yüklerimizi indirirken birisi geldi ve şöyle dedi: Ey insanlar mescitte toplantı var. Ben de gittim gerçekten insanlar orada toplanmışlardı. Bir de baktım ki ortada bir gurup toplu olarak oturuyordu. Bunlar Ali b. Ebi Talib, Zübeyr, Talha ve Sa’d b. Ebi Vakkas (r.anhüm) idiler. Tam onların yanına durmuştum ki işte! Osman b. Affan geldi dediler. Üzerinde sarı bir elbisesi vardı. Ben arkadaşşıma: “Olduğun yerde kal, Osman’ın ne haberle geldiğini bir öğreneyim” dedim. Osman (r.a.) Ali burada mı? Zübeyr burada mı? Talha burada mı? Sa’d burada mı? diye sordu. “Evet, burada” dediler. Kendisinden başka gerçek ilâh olmayan Allah adına söylüyorum. Biliyor musunuz? Rasûlullah (s.a.s.) : “Kim falan oğullarının hurma kurutma yerini satın alırsa Allah onu bağışlar” dediğini...” Ben de orayı satın aldım ve Rasûlullah’a (s.a.s) gelerek: “Falan oğullarının hurma kurutma yerini satın aldım” dedim. Rasûlullah (s.a.s.): “Onu bizim mescidimize vakfet, ecrini alırsın” buyurdu. Oradakiler: “Evet bunun böyle olduğunu biliyoruz” dediler. Bu sefer Osman b. Affan: Kendisinden başka gerçek ilâh olmayan Allah aşkına söylüyorum, biliyor musunuz?” Rasûlullah (s.a.s.): “Kim Rûme kuyusunu satın alırsa Allah onu bağışlar” buyurdu. Ben de Rasûlullah (s.a.s.)’e geldim. Rûme kuyusunu satın aldım dedim. Rasûlullah’da (s.a.s.) “Onu Müslümanların kullanması için vakfet, karşılığını bulursun” buyurdu. Oradakiler: “Evet

<sup>73</sup> Cuma, 62/1

<sup>74</sup> Fetih, 48/7

bunu da böyle olduğunu biliyoruz” dediler. Bu sefer Osman b. Affan: “Kendisinden başka gerçek ilâh olmayan Allah adına söylüyorum, biliyor musunuz?

Rasûlullah (s.a.s.): “Kim zorluk gününün ordusu olan Tebük ordusunu teçhiz edip donatırsa Allah onu bağışlar” buyurmuştu da ben de yularından yay ve kirişine kadar her şeyiyle donatmıştım” dedi. Oradakiler “Evet bu söylediklerini de aynen yapmıştın” dediler.

Bunun üzerine Osman: “Allah’ım şahit ol! Allah’ım şahit ol! Allah’ım şahit ol!”<sup>75</sup> Dedi.

Hadisin içerisinde yer alan Rûme Kuyusu suyu tatlı olan bir kuyudur. Ancak Müslümanlar bu kuyudan tam olarak istifade edememekteydiler. Kuyunun mülkiyet hisselerinin çoğunluğu Yahudiler de bulunmaktaydı. Müslümanlar ihtiyaçları hususunda kuyudan tam olarak istifade edemediklerinden ekseriyetle kuyu çevresinde nahoş olaylar yaşanmakta ve bu durum Hz. Peygamberi çok üzmekteydi. Bu durumun önüne geçme adına Hz. Peygamber (s.a.s.) Vakıf müesseselerinin ilk örneklerinden sayılabilecek bir uygulama yaptırarak bu kuyunun mülkiyetinden bahisle tamamının alınmasını gündeme getirmiş ve Müslümanları bu konuda teşvik etmiştir. Bu vaziyette erken ve ilk davranan Hz. Osman b. Affan olmuş ve bu kuyunun tüm haklarını alarak Müslümanlara tasadduk etmiş ve ecrini Allah’tan beklemiştir.

#### 2.1.1.1. Değerlendirme

Yukarıda zikrolunan hadisler ışığında şu noktaların konumuzu daha da zenginleştireceği kanaatindeyim.

H. Peygamber, (s.a.s.) çevreyi imar konusundaki ilk icraatı Mescit yapmak olmuştur. Onun bu ilk icraatı insanların müşterek olarak paylaşabileceği bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu yapının fonksiyonları göz önüne alındığında teori ve pratik olarak çevre bilincinin oluşturulması açısından bu yapı, nebevi eğitim ve öğretime beşiklik yapmıştır...

Yeryüzünün mescit ve tertemiz kılınması Hz. Peygamberin ifa etmiş olduğu misyonun en önemli uygulama alanı olarak ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunun neticesinde Hz. Peygamberin uygulamaları bütün yeryüzü ve insanlık için cari olmuştur. İnsanlık için sunduğu reçetelerin evrensel olmasının bir hikmeti de O’nun bütün insanların aynı mekânı paylaştığı gerçeğini iyi kavramasından ileri gelmektedir. Hz.

<sup>75</sup> Tirmizi, **Sünen**, Menâkıb, 3703; Nesâi, **Sünen**, Ahbas, 17

Peygamberin Müslümanları sadaka hususunda irşad etmesi, özendirmesi ve vermiş olduğu örnek eylemlerin umumun menfaatine olması, O'nun insanlara ve insanların çevreyle girmiş olduğu iletişimi ne kadar geniş boyutta anladığını göstermesi açısından manidardır.

İfadeleri evrensel olup her insan için bir değer ifade etmektedir.

Mesela: Yoldan eziyet veren şeyi kaldırman bir sadakadır. Bu yol sadece Müslümanların değil bütün bir insanlığın yolu olarak anlaşılmalıdır. Bu yoruma göre dünyamızın genel çevre ve ahlak sorunlarına çözümler oluşturmak aynı zamanda biz Müslümanlar için bir ibadet ve sorumluluktur.

Hiz. Peygamberin çevre konusunda önceliğini kamu menfaatine yönelttiğini görüyoruz. Bu öncelik sırasıyla Müslüman birey, cemaat, toplum ve bütün insanlığa doğru bir hiyerarşiyi ortaya çıkarmaktadır. Rûme kuyusunun haklarının alınması ve Mescid-i Nebi yanındaki hurma kuruluşunun alınarak mescidin genişletilmesi mevzuu O'nun Müslüman cemaatinin gereksinimlerini karşılama sadedinde göstermiş olduğu özeni göstermesi açısından anlamlıdır. Bu durumu şu şekilde de yorumlayabiliriz ihtiyaçlara göre yapılaşmaya gitmek çevre açısından çok önemlidir. Aksi takdirde ihtiyaçlara cevap vermeyecek tarzda yapılan her yapı amacına uygun yapılmamış bir durum ortaya çıkarabilir belki miladi VII. Asırda bu o kadar önemli bir durum değildir ama günümüz ölçütlerinde çarpık yapılaşmanın en büyük sebebi itiyaçlara göre olmayan, plansız yapılaşmadır. Hiz. Peygamberin Rûme kuyusuyla ilgili hadisinin önemli bir yönü de bu kuyuyu Hiz. Osman b. Affan'a Müslümanların kullanımı için tasadduk ettirmesidir ki bu örneklerin çoğalması ile Müslümanlarda umumun menfaatine yapılan hayırlar artmış ve bunun sonucunda İslam Vakıf Müesseseleri ortaya çıkmaya başlamıştır...

### 2.1.2. Hiz. Peygamberin İnsanlara Çevreyi Kirletmeme Hususunda Nehiyleri

6)- Ebu Said el- Hudrî'den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Hiz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır:

“Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, şayet buna gücü yetmezse onu diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse o zaman kalbiyle o kötülüğe buğz etsin. Bu ise imanın en zayıf olanıdır.”<sup>76</sup>

<sup>76</sup> Tirmizi, **Sünen**, Fiten, 2172; Nesâî, **Sünen**, İman,17; İbn-i Mâce, **Sünen**, Fiten ,4013; Ebu Davud, **Sünen**, Salat,1140

Bu hadisi şerif, Emr-i bi'l - Ma'rûf ve Nehy'i ani'l-Münker konusu başlığı altında şerh kitaplarında şârihler ve muhaddisler tarafından ele alınmıştır. Konumuzun önemi sebebiyle bu hadisin kapsamına ilavelerde bulunmak suretiyle konumuzun zenginleşmesini uygun görüyoruz.

Bilindiği üzere kötülük kavramı dini manada dinin emirlerine aykırı ve fıtratın muhalifi olan hususlar olarak zikredilmiştir. Büyük günahlar bu kötülüklerin en başında yer almaktadır. Adam öldürmek, zina yapmak, içki içmek gibi... Vb.

Ancak zamanın ilerlemesi ve insanlığın hızlı bir şekilde terakki etmesi de bazı kavramların zenginleşmesine yol açarken bazı kavramlarında daralmasına sebebiyet vermiştir. Günümüz sosyokültürel çevrede kötülük ve çirkinlik asli manalarını muhafaza etmekle birlikte estetik bir anlam kazanmış, bunun neticesinde rölâtiv, kişiden kişiye değişen anlamlar ve bakış perspektifleri ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz tablolara elle müdahale de kanunlar ve nizamlarla sınırlandığından kişilerin kalbi karşı çıkışları daha da anlamlı bir hale gelmiştir.

Bugün Müslüman dünyanın orta Asya'dan, orta Doğu'ya kadar ve dünyanın birçok beldesindeki haksızlıklara karşı çıkışları ve duruma müdahale etmeleri mümkün değildir. Balıklara ve cansız varlıklara gösterilen özen, acıma ve şefkat insanoğlundan esirgenmektedir. Kutuplarda öldürülen ve avlanan foklar için ayağa kalkan insanların kendi hem cinsleri olan insanlara karşı yapılan haksızlıklara karşı çıkmamaları dünyamızın ve en önemlisi insanın dengesini bozmaktadır.

Her gün radyo ve televizyonlardan ölüm haberlerine alışan bir insanlık, artık daha umursamaz ve önemsemez bir hale gelmektedir. Unutmayalım ki çevre temizliği ve çevre bilinci insanoğlunun kendisinden başlar. O halde bu hadis-i pratik hayata uyarladığımızda insanoğlunun kendi fıtratına aykırı gördüğü şeylere bir şekilde müdahale etmesi ve o kötülüğü iyiliğe yönlendirilerek kötü davranışların yok edilmesi, bu hadiste bizden istenmektedir. Bu müspet eylem elle veya bilekle olmazsa, dille yapılmalıdır ki eğer ki dille de olmazsa bu eylem kalple yapılmaya çalışılmalıdır.

**7)-** Ebu Hureyre'den (r.a.) rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Lanet ettiren iki şeyden sakının! Ashâb ey Allah’ın elçisi çokça lanet ettiren bu iki şey nedir? Diye sordular. Hz. Peygamber: İnsanların gelip geçtiği ya da insanların gölgelik olarak kullandıkları yerlere def-i hacet etmektir.”<sup>77</sup> Buyurdular.

Bu konuda Hz. Peygamberin ikazlarının ne kadar yerinde olduğu, koruyucu hekimliğin ana düsturu olan müşterek mekânların temizliği hususunda çevresindekileri özen göstermeye teşvik etmesi, insanları park, gölgelik, mescit ve yol gibi ortak kullanım alanlarının temizliği hususundaki irşadları çok anlamlıdır. Günümüz tıp ilmi birçok hastalığın bulaşmasında temiz olmayan mekânların en önde gelen bulaşma ve risk faktörlerinden birisi olduğunu ortaya koymuştur.

“Bu hadis, halkın lânetine sebep olan iki davranışa dikkat çekmektedir. İnsanların gelip geçtikleri yerlerin yani yolların kirletilmesi diğeri ise insanların yorulduklarında dinlendikleri ve gölgelendikleri mekânların kirletilmesidir. Bu tür yerlerin halkı rahatsız edici kirletmelerden uzak tutulması gerekmektedir. Özellikle de bu tür yerlerde abdest bozmaktan kaçınılmalıdır.

Hadis’te lâin yani “lânet edenden sakının” buyurmaktadır. Sonra bunlar kimdir? Diye sorulunca: ‘Yola ve gölgeye tuvaletini yapan...’ diye açıklanmaktadır. Yâni lânet edici bizzat abdest bozan olmaktadır. Denir ki: “Buralara tuvalet yapana halkın küfredip, lânet okuması âdettendir. Öyleyse halkın bu lânetine, kendisi sebep olduğu için sanki kendisi lânet etmiş gibi ifade edilmiştir.’

Şu hususu da belirtelim ki, burada zikredilen yasak, her bir yol, her bir gölge için değildir. İnsanların gelip geçtiği yol, oturup dinledikleri, kaylûle yaptıkları, zaman zaman iltica ettikleri gölgelerdir.”<sup>78</sup>

Hz. Peygamber ashabını ve tüm Müslümanları bu hadisin uzak manasını kastederek çevreye sahip çıkılmasını, müşterek mekânların ve ortak kullanımlara ait su ve hava gibi insanları doğrudan etkileyen unsurların temizliğine dikkat edilmesini salık buyurmuşlardır. Aksi takdirde insanların lanetine uğrayabileceklerinden bahisle lanete uğramanın da ne kadar çirkin bir durum olduğunu ortaya koymuşlardır.

O zaman ki Arap örfünde def-i hacet, insanlardan uzak yerlerde gideriliyordu. Günümüzde Tuvalet dediğimiz mekânlarda bu fitrî ihtiyaç giderilmektedir ancak tuvaletlerin hijyeni ve temizliği insan sağlığı açısından çok önemlidir. Bu sebeple yol kenarlarındaki mola yerlerinde yapılmış olan tuvalet ve diğer müstemilâtın temizliğine

<sup>77</sup> Müslim, **Sahih**, Taharet: 68, (269); Ebû Dâvud, **Sünen**, Taharet: 14, (25)

<sup>78</sup> İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, C.10, s.363

dikkat etmeliyiz. Medenî ve temiz olarak bırakmaya gayret göstermeli, nasıl görmek istiyorsak öyle bırakmalıyız. Sadece yol kenarlarında yer alan değil aynı zamanda okulda, fakültede ve kendi evimizdeki müştemilâtı da temiz kullanmamız dini ve ahlâki bir vazifedir.

**8)-** Ebû Hüreyre'den, (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır:

“Sakın biriniz durgun suya bevl etmesin. Sonra ondan yıkanır.”<sup>79</sup>  
Buyurmuşlardır.

Durgun suların hükümleri konusunda bu hadis üzerinde birçok fikhî çalışma ortaya konulmuştur. Bu noktada bizim bu hadisi şerifi çevre bilinciyle alakalı olarak incelemek konumuza daha uygun düşecektir. Bilindiği üzere su, insanoğlu ve diğer canlılar için hayati öneme sahip bir maddedir. Suyun kirlenmesi en başta insanoğlu ve diğer canlılar için en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Hz. Peygamberin zamanında teknolojinin ve ekonomik faktörlerin olmadığı göz önünde bulundurulursa suyu kirletecek tek etmenin insan atıkları olduğu ortaya çıkacaktır. Hz. Peygamberin yaşadığı zaman değil de coğrafî mekân göz önüne alınırsa, çöl iklimlerinin câri olduğu bir memleket ve yaşam şekli görülecektir. Böyle bir yerde su kaynaklarının değeri daha da önemli bir hale gelecektir.

Hz. Peygamberin yaşadığı ortamda insanlar hayatlarını idame ettirmek için kuyulardan temin edilen suları kullanıyorlardı. Bunun dışında yağmur yağdığı zaman biriken su birikintilerinden de istifade ediyorlardı. Hz. Peygamberin durgun suya bevl edilmesinden insanları sakındırmasının hikmetlerini ancak günümüz teknolojisiyle insanoğlu kavramış bulunmaktadır.

Çevre bilinci nazarında insanoğlundan sudur eden idrar ve galiz necaset gibi pis olan şeylere Âlemlerin Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tahammülü ve hoş karşılaması mümkün değilken bugün onun ümmetinden olduğunu iftiharla dile getiren biz Müslümanların uygulaması çok farklı yönde olmuştur. Bu konunun irdelenmesi toplumun ve cemiyetin faydası açısından önemlidir.

Günümüzde malum olduğu üzere evlerimizde ve işyerlerimizde ve birçok elektronik eşyada kalem piller kullanmaktayız. Bu pillerin içerisinde kadmiyum, kurşun, civa, nikel gibi ağır metaller bulunmaktadır. Bu çeşit ağır metalleri içinde

<sup>79</sup> Buhâri, **Sahih**, Vudû, 160; Müslim, **Sahih**, Tahâret, 282; Tirmizi, **Sünen**, Taharet, 68

bulunduran pilleri maalesef bilerek veya bilmeyerek toprağa, durgun ve akan suların içine atıyoruz. Ortaya çıkan bu durumun vehâmetini bilimsel veriler şöyle açıklamaktadır.

“Çeşitli endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan atık suların içindeki bazı ağır metaller; özellikle civa, kurşun, kadmiyum ve krom, besin zincirleri ile girdikleri canlı bünyelerden atılamadıkları için canlılarda birikime neden olurlar ve belli yoğunlukların aşılması halinde toksik (zehirleyici) etki gösterirler.”<sup>80</sup>

“Ağır metallerden biri olan kadmiyum, günümüzde çeşitli kullanım alanlarıyla ve çevre kirliliğindeki önemli rolü ile gündeme gelmiş oldukça toksik (zehirleyici) bir metaldir. Kadmiyumun böbrek ve karaciğer fonksiyon bozuklukları, kemik hastalıkları, enzim aktivitesi ve kan parametrelerinde değişikliklere neden olduğu, mutajenik, kanserojenik, teratojenik, etkilerinin olduğu belirtilmektedir.”<sup>81</sup>

21. yüzyılda gelişen toplumlar kendi sağlıkları açısından kadmiyum ihtiva eden tek kullanmalık pillerin kullanılmasını, alınıp satılmasını yasaklarken diğer yandan da bu pillerin şarjlı olanlarının kullanılmasını teşvik etmişler ve atık olarak etrafa atılmasını önlemeye yönelik tedbirler almışlardır. Bugün Avrupa Birliği ülkelerinde tek kullanmalık bu pillerin alımı ve satımı yasaklanmıştır. Doğayla müşterek bir hayatı paylaştıklarının farkına varan birçok ülkede Balık avlarken dahi oltanın ucuna kurşun metallerin bağlanması yasaklanmıştır. Bunun en büyük sebebi 10gr.Kurşun’un 200 ton yani 200.000 lt. Suyu kirlletmesidir. Bugün deniz kenarlarında avlanan oltacıların olta ucuna taktıkları 100gr. Kurşunların her biri, balıkçı teknelerinin taktıkları kurşun ağırlıkların her biri canlı yaşamını tehdit eden unsurların başında gelmektedir. Bir pilin 4 metrekarelik bir toprağı kirllettiğı göz önüne alınırsa ne kadar büyük ve devasa çevre sorunlarıyla uğraşmak zorunda olduğumuz kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Bu veriler Hz. Peygamberin (s.a.s.) çağlar öncesinden vermiş olduğu mesajlarla günümüz açısından ne kadar büyük bir çevreci önder olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

9)- Enes b.Malik’ten (r.a.) rivayet edilen bir hadisi şerifte şöyle buyrulur:

“Hz. Peygamber mescitteyken bir bedevi mescide gelip mescidin bir köşesine bevl ediyordu. Bunu üzerine cemaatin bir kısmı adamın üzerine yürüdü. Olayı gören Hz. Peygamber: Bırakın onu! Küçük abdestini yarıda kesmeyin buyurdu. Enes der ki:

<sup>80</sup> Komisyon, **Çevre Kirliliğı**, Çevre Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1998

<sup>81</sup> <http://journals.tubitak.gov.tr/biology/issues/biy-00-24-3/biy-24-3-19-9903-6.pdf>

Bedevî küçük abdestini bitirdikten sonra Rasulullah (s.a.s.) bir kova su istedi. Bunun üzerine bir kova su getirildi. Rasulullah (s.a.s.) kovanın içindeki suyu idrar üzerine döktü.”<sup>82</sup>

**10)-** Enes b. Malik’ten (r.a.) rivayet edilen bir diğer hadiste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuşlardır:

“Mescide tükürmek günahtır, onun keffâreti ise onu gömmektir.”<sup>83</sup>

Hz. Peygamberin hareket tarzına baktığımızda onun her zaman müşkil durumları çözüme kavuşturduğunu görürüz. Bu aynı zamanda ümmetini eğitime ve onlara kişilik kazandırma metodunun bir tezahürüydü. Mescid-i kirleten bir bedeviye onu cezalandırmak yerine hatasını göstermeye çalışması ve o bedevinin yaptığı şeyden dolayı insanlar tarafından azar yemesine ve kınanmasına mani olması Hz. Peygamberin insanları insanlığın bir parçası olarak görmesinden ileri gelmekteydi. Bir kova su istemesi ve suyu o bedevinin idrarının üzerine dökmesi cemaate müşterek mekânların nasıl temiz tutulabileceğini göstermesi açısından önemli bir pratik ve temizlik tatbikatı olarak değerlendirilmelidir. Günümüzde çok farklı anlaşılabilecek uygulamalara rastlamakla beraber bir çirkinliği ve kabalığı giderme noktasında o toplumu oluşturan fertlerin ve şahısların elini cepten çıkartmamasına ne demek lazımdır.

Hz. Peygamberin daha başka rivayetlerde yer alan pratik temizleme uygulamaları da mevcuttur. Mesela çakıl taşlarıyla mescidin duvarından balgam ve sümükleri kazınması gibi. Bu onun temizliği ne kadar önemseydiğini ve bu konuda ümmetine ve bütün bir insanlığa örnek olma çabasını göstermesi açısından manidardır.

Bir diğer husus ise cemaatini ve ümmetini bilinçlendirme noktasında mescide tükürme fiilinin ne kadar kötü ve günah bir fiil olduğunu ifade etmesi ve Müslümanları bu tür eylemlerden sakındırmasıdır. O zamanlar anlaşılamayan ancak 20. yüzyılın başlarında anlaşılabilen Tüberküloz ve Boğmaca gibi hastalıkların hatta gribal enfeksiyon olarak tarif edilen Saman Nezlesi ve Grip gibi hastalıkların tükürük esnasında ağızdan çıkan partiküller ve balgamlarla bulaştığı gerçeğinin gün yüzüne çıkmış olması çok enteresan bir durum arz eder.

Hz. Peygamberin mescide tükürmek günahının kefareti olarak o tükürüğün mescit dışına çıkarılarak gömülmesini zikretmesi de toplu mekânların temizliğinde gösterdiği titizlik açısından kayda değer bir başka fiili irşad modelidir.

<sup>82</sup> Müslim, **Sahih**, Taharet, 284; Nesâî, **Sünen**, Taharet, 45

<sup>83</sup> Buhârî, **Sahih**, Salât, 37: 63; Müslim, **Sahih**, Mesâcid, 552

Hız. Peygamberin bu uygulamalarının iz düşümünü kendi tarihimizde yakalamak da mümkündür. Kamusal alan olarak tarif edilen halkın müşterek kullandığı mahallerin ve mekânların temizliği hususunda tarihi bir veriyi burada paylaşmayı münasip gördük.

Fatih Sultan Mehmet'in koruyucu hekimlik ve vakıf konusunda çok güzel bir vasiyeti mevcuttur. Gevher Nesibe Eğitim Enstitüsü Çevre Sağlığı Bölümünden sağlanan vasiyetname aynen şöyledir. (Anlaşılmasını kolaylaştırmak için bazı kelime ve terkiplerin anlamları aşağıda verilmiştir.):

“ Ben ki İstanbul Fatih-i abd-i aciz Fatih Sultan Mehmet, bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satun aldığım İstanbul'un Taşlık mevkiinde kâin ve malûlu'l-hudut olan 136 bap dükkânımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakf-ı sahih eylerim. Şöyle ki:

Bu gayr-i menkulâtımdan elde olunacak gelirlerle İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim.

Bunlar ki, ellerindeki bir kap içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde bu sokakları gezerler. Bu sokaklara tükürenlerin, tükürükleri üzerine bu tozu dökeler ki, yevmiye 20'şer akçe alsınlar; ayrıca 10 cerrah, 10 tabip ve 3 de yara sarıcı tayin ve nasp eyledim.

Bunlar ki, ayın belli günlerinde İstanbul'a çıkalar bilâ istisna her kapuyu vurular ve o evde hasta olup olmadığını soralar; var ise şifası, ya da mümkün ise şifayâb olalar. Değilse kendilerinden hiçbir karşılık beklemezsin Darulacezeye kaldırılarak orada salah bulduralar.

Maazallah herhangi bir gıda maddesi buhranı da vâki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silah, ehl-i erbaba verile. Bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada veya yavruda olmadığı sıralarda balkanlara çıkıp avlanalar ki, zinhar hastalarımızı gıdasız bırakmayalar.

Ayrıca külliyyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehid ve şühedânın harimleri ve Medine-i İstanbul fukarası yamak yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizzâtihi kendûleri gelmeyûp yemekleri güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle.”<sup>84</sup>

<sup>84</sup> İ. Özdemir- M. Yükselmiş, **Çevre sorunları ve İslâm**, D.İ.B.Y. , Bsk.1995, s.126-7; Kazıcı Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, s. 201,Kayhan Yay., İstanbul, 1991

### 2.1.3. Hz. Peygamberin Hayvan haklarına saygı Gösterilmesini istemesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) çevreye müteallik sözler söylerken çevrenin elemanları olan hayvanları ihmal etmemiş ve insanlardan hayvan haklarını gözetmelerini onların da bizimle birlikte bu dünya hayatını paylaşan birer varlık olduğunu unutmamamız gerektiğini salık vermiştir. Hayvan haklarının en büyük savunucularından birisi de Hz. Peygamberdir. Asırlar öncesinden ümmetine bu konuda hassas ve dikkatli olmaları gerektiğini her canlının yaşama hakkına sahip olduğunu ve onlara isabet eden haktan Allah karşısında mesul tutulacağımızı ifade buyurmuşlardır. Bu konudaki hadisleri ve uygulamaları çevreyle biliciyle bağlantılı olarak ele alacağız.

**11)-** Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) buyurdular ki:

“Bir adam yolda yürürken susadı ve susuzluğu arttı. Derken bir kuyuya rastladı. İçine inip susuzluğunu giderdi. Çıkınca susuzluktan soluyup toprağın nemini yalamakta olan bir köpek gördü. Adam kendi kendine: “Bu köpek de benim gibi susamış” deyip tekrar kuyuya inip, mestini su ile doldurup ağzıyla tutarak dışarı çıktı ve köpeği suladı. Allah onun bu davranışından memnun kaldı ve günahlarını affetti.” Resûlullah'ın yanındakilerden bazıları:

“Ey Allah'ın Rasûlü! Bize hayvanlara yaptığımız iyilikler için de ecir mi var?” dediler. Hz. Peygamber:

“Evet! Her “yaş ciğer” sahibi için bir ecir vardır.”<sup>85</sup> Buyurdular.

Bir diğer rivayette ise şöyle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Fâhişe bir kadın, sıcak bir günde, bir kuyunun etrafında dönen bir köpek gördü, susuzluktan dilini çıkarmış soluyordu. Kadıncağz ayakkabısını çıkararak onunla su çekip köpeği suladı. Bu sebeple kadın mağfiret olundu.”<sup>86</sup>

Hadis-i şerifte zikredilen, “Her yaş ciğer sahibi için bir ecir vardır.” Lafzı, İslam âlimleri ve düşünürleri tarafından çok geniş olarak yorumlanmış. Bu yorum etrafında insanların susuzluklarını giderme konusunda çeşmeler yapılırken nice mahlûkatın su ihtiyacının giderilmesi için de vakıflar tanzim edilmiş, hayvanlar için barınaklar ve su göletleri ihdas olunmuştur.

<sup>85</sup> Buhârî, **Sahih**, 27; Müslim, **Sahih**, Selâm 2244; Ebû Dâvud, **Sünen**, Cihâd , 2550

<sup>86</sup> Buhârî, **Sahih**, Bedu'l- Halk, 125; Müslim, **Sahih**, Selâm, 2245

Bu konuda şu bilgiyi paylaşarak konumuza devam etmek istiyoruz.

“ 1874 senesinde İstanbul’u ziyaret eden bir İtalyan seyyah, şunları söylüyor: Sultanların veya şahısların hayratıyla beslenen sayılamayacak kadar çok güvercin sürüsü var. Türkler, kuşları himaye edip beslerler, kuşlarda onların etrafında, denizin üstünde ve mezarların arasında şenlik eder. İstanbul’da her yerde, insanın başı üzerinde dört bir tarafında kuşlar vardır. Şehre, köy neşesi dağıtan ve ruhumuzdaki tabiat duygusunu durmadan yenileyerek içinizi serinleten cıvıl cıvıl sürüler, size şöyle bir dokunup geğer.”<sup>87</sup>

Bu konuda hayvanların yaşama alanları olan su kaynaklarının çevresi koruma altına alınmalı ve buralardaki yapılaşmaya müsaade edilmemelidir.

**12)-** İbnu Ömer’den (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Bir kadın, eve hapsettiği bir kedi yüzünden cehenneme gitti. O kadın kediyi hapsederek yiyecek vermemiş, yeryüzünün haşaratından yemeye de salmamıştı.”<sup>88</sup>

Bu hadis-i şerifte bahse konu olan en önemli mesele hayvanlara zulüm yapmaktır. Hayvanları aç bırakmak ve hayvanların ölmesini arzulamak, bir insanı cehenneme kadar götüreceğ davranışların başında gelir. Yapılan eylemin kötülüğu konusunda Hz. Peygamber (s.a.s.) ümmetini uyarmış ve tüm canlıların yaşama ve kendi karınlarını doyurma hakkını gözetmelerini emir buyurmuşlardır.

**13)-** Sehl b.el-Hanzaliyye (r.a.) demiştir ki; Rasûlullah (s.a.s.) açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deveye rastladı ve şöyle buyurdu;

“Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'dan korkunuz. Onlara binmeye elverişli hallerindeyken bininiz ve yenmeye elverişli hallerindeyken onları yiyiniz,”<sup>89</sup>

Hz. Peygamber, (s.a.s.) hayvanlarında birer canlı olduklarını onlara davranışlarımızda ölçülü olmamız gerektiğini aksi takdirde Allah katında bu hayvanlara yaptığımız nefsi muamelelerden, ezalardan hesaba çekileceğimizi haber vermiştir. Onlara ancak binmeye müsait bir hale geldikleri zaman binilebileceğini ve iyice semizleşmeden kesilip yenilmelerinin doğru olmayacağını açıklamış konuşmaktan âciz, ağzı dili yok tabiriyle de onların merhamete ne kadar muhtaç olduklarına çok veciz bir

<sup>87</sup> Edmondo, Amicis, **İstanbul 1874**, trc. Beynun Akyavaş, s.133; Kazıcı, Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, s.286, Kayıhan Yay. , Bsk.1999

<sup>88</sup> Buhârî, **Sahih**, Bedu’l- Halk, 122; Müslim, **Sahih**, Selâm, 2242

<sup>89</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Cihad, 2548

şekilde işaret etmiştir. Hayvanların Allah’a kurban edilmelerinde bile belli bir yaş standardı getiren İslâm dini, sürdürülebilir bir dengeyi muhafazayı bizden istemektedir.

**14)** Hişâm b. Zeyd b. Enes b. Mâlik şunları söyledi:

- Dedem Enes b. Mâlik ile birlikte Hakem b. Eyyub'un evine girdim. Bir de ne göreyim, birtakım adamlar bir tavuğu hedef olarak dikmiş, ona ok atıyorlar. Bunun üzerine dedem Enes b. Malik (r.a.) şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.s.) hayvanların hapsedilerek öldürülmesini yasak etti.”<sup>90</sup>
- Diğer bir rivayette ise yukarıdaki hadiseyi anımsatan bir diğer emri Peygamberi şöyledir:

**15)** İbn-i Abbâs'dan (r.a.) gelen bir rivayette, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “İçinde canı bulunan bir şeyi hedef ittihaz etmeyin!”<sup>91</sup>

Yukarıda zikrolunan hadislerin manası birçok önemli konuyu aydınlatmaktadır. Bunların en başında geleni insanların istifadesine ve bakımına emanet edilmiş olan yeryüzündeki binlerce hayvanın insanlığın asaletine ve merhametine yakışmayan bir şekilde katledilmesidir.

İslam buna cevaz vermemekte ve bunu en yetkili ağız olan Hz. Peygamberin lisanıyla insanlığa duyurmaktadır. Günümüzde maalesef çevre bilincinin dünya insanlarında tam yerleşmemiş olmasından kaynaklanan bir takım hastalıklar beşeriyetin bünyesini sarmış ve onu kendi nefsi isteklerine boyun eğdirmiştir.

Bugün dünyamızda canlıları bir bölgeye hapsederek onları nişan hedefine oturtturarak avlamak insanlığın geleceğini de karatmak anlamına gelmektedir. Bu mevzunun ne kadar acı bir tablo oluşturduğunu Hz. Peygamber o devirde anlamış ve insanlığı bu hataya düşmemesi için 14 asır öncesinden uyarmıştır. İskandinav ülkelerinin ve Kanada Hükümeti’nin her sene yüz binlerce fok balığını Kuzey kutbunda sıkıştırarak sırf kürkleri için öldürdükleri gerçektir. Japonya’nın bilimsel çalışmaları ve araştırmaları bahane ederek on binlerce balınayı avlayıp öldürdüğü bir gerçektir. Amerika’nın kendi içinde yapmış olduğu bufalo avlarıyla sayıları binlere kadar inen hayvanların akıbeti gibi vahim konular günümüz insanlığının çevre ve onun elemanları sayılan canlılarla ne kadar kötü bir iletişimde bulunduğunu göstermesi açısından kaygı verici bir durumu gözler önüne sermektedir.

<sup>90</sup>Buhârî, **Sahih**, Sayd,38; Müslim, **Sahih**, Sayd, 1956; Ebu Davud, **Sünen**, Edahiy, 2816

<sup>91</sup>Müslim, **Sahih**, Sayd, 1957

Hadis-i şeriflerde geçen canlı nişan tabiri aynı zamanda insanların bu hayvanları önemsemediğini gösterir. Bu kötü durum elbette ki o insanların çevre bilincine erememesinden kaynaklanmaktadır. Ez cümle bir Müslüman cümle mahlûkatın Allah'ın bir sanat eseri olduğunu idrak etmeye çalışmalı ve çevrenin elemanları olan hayvanlara eziyetten kaçınmalıdır.

**16)-** İbn-i Abbas'dan (r.a.) gelen bir rivayette İbn-i Abbas şöyle demiştir:

“Rasûlullah (s.a.s.) hayvanları bir birine kışkırtmayı yasakladı.”<sup>92</sup>

Hayvanları birbirine kışkırtarak onları birbirleriyle dövüştürmeye zorlamak İslam'ın tecviz etmediği uygulamalardandır. Günümüzde rastlanan deve güreşleri horoz dövüşleri ve köpek dövüşleri gibi pek çok yarışlar bunun en canlı örneğini teşkil ederler. Bu gibi yarışlarda insanlık hesabına hiçbir fayda bulunmadığı gibi sadist ruhları tatminden başka bir işe yaramadığı aşikârdır.

Dövüşen hayvanlara büyük bir acı çektirdiği için bu tür yarışlar yasaklanmıştır. İslam, insanlığın hayrına olmayan işlere izin vermez. İslam'ın her emir ve nehyinde çok büyük hikmet ve maslahatlar vardır. Bu hayvanların içinde bulunduğu doğal ortam ekosistemin kendisini yenilemesi için çok önemlidir. Burada yapılan dövüştürme fiilinin de bir nevi hayvanlara yapılan işkence olduğunu belirtmek yerinde ve isabetli olur.

“İslam'da insana işkence edilmesi yasak olduğu gibi, hiçbir canlıya da eziyet edilemez. Horoz döğüşü, boğa ve deve güreşi gibi insanlık dışı “eğlenceler” İslam dışıdır. Râsul-i Ekrem hayvanların hangi hayvan olursa olsun, ister yaban domuzu veya kobra yılanı olsun, atış hedefi yapılmasını şiddetle yasaklamıştır: “Canlı olan hiçbir şeyi atış hedefi kılmayın!” Hayvanın yüzüne vurulamaz, işaret koymak için yüzüne damga vurulamaz, dağlama yapılmaz. Bu gibi insafsızlıklar, hayvanlarda ruhi bozukluklara ve yüzdeki işaretler karşı cinsten hayvanların bu hayvana yaklaşmamasına sebep olabilir. Gerçekten merhametli bir Müslüman, hayvana da ev halkından biriymiş gibi sevgi ile muamele eder, hayvanlarda bile “aşâğılık duygusunun” doğmasına sebep olmaz... Hayvanlara da adalet göstermek zorundayız ve bir serçeciğe yapılan zulümden sorumluyuz. Sonuç olarak, Yaraticımız Allah, Rahman ve Rahimdir. Âlemlerin Rabbi olarak Allah'ın rahmeti sadece insanlar âleminde değil, bütün kainatta, her âlemde, bu arada hayvanlar âleminde de tecelli eder...”<sup>93</sup>

<sup>92</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Cihad, 2562

<sup>93</sup> Sungurbey, İsmet, **Hayvan Hakları**, s.199-203, İ.Ü.Yay. İstanbul, 1993

**17)-** Abdullah b. Amr'dan (r.a) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdular:

“Kim bir serçeyi hakkına karşılık olmaksızın öldürürse, Allah Kıyamet Gününde ona onu soracaktır!” (Bunun üzerine);

“Onun hakkı nedir ki?” denildi de;

“Kesip yemen!” buyurdu<sup>94</sup>

Hadisi-i şerif mahlûkattan keyfince değil, bilinçli bir şekilde yararlanmayı aksi takdirde incitilecek her candan dolayı Allah indinde mesul kalacağımızı ifade buyurmaktadır. Biraz önce değindiğimiz bir hususu tekrar da fayda görmekteyim. Avcılığın başına spor kelimesini ekleyerek bir hobi olarak bu işin yapılmasını istemek ve insanları av sporu yapmaya teşvik sadedinde doğal çevremizdeki hayvanların öldürülmesini insanlık vicdanı nasıl kabul edebilir, anlaşılır bir durum değildir. Bu noktada bu işin sağladığı getirim ve kazanca değinerek bunun ülke ekonomisini ayakta tuttuğunu söylemek büyük bir hezeyan ve yapılan kötü işlerin meşrulaştırılması için bir bahanedir. Maalesef dünyamızda bugün bu sebeple birçok hayvanın nesli tükenmiş ve birçoğu da tükenme aşamasına gelmiştir.

**18)-** Abdurrahman b. Osman'dan (r.a) gelen bir rivayette şöyle buyruldu:

“Rasulullah (s.a.v) kurbağaları öldürmeyi yasakladı.”<sup>95</sup>

Hadisin sebebi vürudu olarak bir doktorun kurbağlardan şifa olarak ilaç yapıldığını Hz. Peygambere (s.a.s.) anlatması üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hayvanların öldürülmesini yasaklamıştır. Bu hadisten anlaşılıyor ki bazı zararsız ve insanlara faydası olan hayvanların koruma altına alınabileceğini ve bu şekilde insanların onlardan istifadesinin mümkün olabileceği belirtilmiş olmaktadır.

**19)-** İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

“Rasulullah (s.a.v.) dört hayvanın; karınca, arı, çavuş kuşu (hüdhüd) ve göçegen kuşunun öldürülmesini yasakladı”<sup>96</sup>

<sup>94</sup> Nesai, **Sünen**, Sayd, 4274, Dahâyâ, 4369; Darimi, **Sünen**, Kurban, 1984

<sup>95</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Edeb,5267; İbn Mace, **Sünen**, Sayd,3224; Darimi,**Sünen**, Kurban, 2005

Çevre Bilinciyle alakalı olarak bu hadiste zikredilen tüm hayvanların doğal sistem içerisindeki görevlerinden örnek olarak sadece arı'dan bahsederek diğer hadise geçeceğiz.

Arı, Kuran-ı Kerim'de faydaları zikredilen bir böcek olup insanlığa ve çevreye vermiş olduğu katkı açısından Allah'ın en güzel sanat eserlerinden bir tanesidir. Çevreye çok duyarlı olan bu canlı, insan ırkının devamı açısından çok önemli bir fonksiyonu yerine getirir. İnsanların ihtiyaç duyduğu bitki ve çiçeklerin biyoloji ilminde tozlaşma olarak bahsedilen üremesine doğrudan katkıda bulunur. İnsanların ve yeryüzündeki birçok canlının da besin kaynağı olan bu bitkilerin üremesi ve döllemesi arılar vasıtasıyla olduğu için her arının ölümü insanların bir nevi ölümüne giden yolu açmış olmak manasına gelmektedir. Arıların bu işleviyle alakalı olarak şu bilgiyi paylaşmak yerinde olur.

“Bütün tozlaştırıcı böceklerin en randımanlısı ve müessiri anlardır. Arıların hızlı uçuşları, bir uçuşta aynı nevin birçok çiçeğini ziyaret etmeleri, bol miktarda nektar ve polene ihtiyaç duymaları 15 bin kadar polen tozu tutup taşıyabilecek hususi tüyleri, arıların niçin tozlaşmada bu kadar mühim rol oynadıklarını ve Yüce Beyan'da da niçin bahsedildiğine ışık tutar.

Çiçeklerini böceklerin tozlaştırdığı 90 çeşit mahsulün değeri ABD için yılda 17 milyar dolardır. Bir devletin ziraatının üçte birinin arılarla tozlaşmaya bağlı olduğunu söylersek bunların ehemmiyeti daha iyi anlaşılır.”<sup>96</sup>

Arıların günümüzde koloniler halinde kaybolduğundan ve öldüğünden bahsedilmektedir ki şayet böyleyse gelecek nesiller çok büyük bir risk altına girmektedir. Konuyla alakalı olarak çevre duyarlılığımızı arttıracak bir gerçeği aktararak diğer hadisimize geçmek yerinde olacaktır.

“Artık dünyamızda cep telefonu olmayan insan kalmamıştır. Ve tabi radyasyon çekici ve yayıcı olarak düşünüldüğünde ne kadar doğaya (hissetmeden kendimize de) negatif etkiler bıraktığı yapılan son araştırmalarla gün yüzüne çıkıyor. En son Landau Üniversitesi bilim adamları bu radyasyonun arılara da etki edebileceğini hipotez olarak ortaya attı. Bu ilginç teoriye göre, arıların yok oluşunun nedeni cep telefonlarının yaydığı radyasyon. Bilim adamlar yaptıkları bilimsel çalışmayla cep telefonları yakında olunca arıların kovanlarına dönmeyi reddettikleri ortaya koydu. Cep telefonlarından

<sup>96</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Edeb, 5269; Nesai, **Sünen**, Sayd,4280; İbn-i Mâce, **Sünen**, Sayd,3223; Darimi, **Sünen**, Kurban, 2004

<sup>97</sup> Yılmaz, Arif, “*Arıların Sırlı Dünyası*”, Sızıntı Dergisi, 1984, S. 67

yayılan radyasyonun arıların yön bulma sistemlerini karıştırdığı ve evlerine düşkünlüğüyle bilinen arıların kovanlarının yolunu bulmalarını engellediği belirtiliyor. Arı kovanlarındaki canlıların yok olması veya ortadan kaybolması ve geriye sadece kraliçeyle yumurtalar ve birkaç olgunlaşmamış çalışanın kalması kovan sönmesi sendromu olarak adlandırılıyor. (2) Küresel Isınmanın yol açtığı sorunlar: Araştırmalar 40 yılın en yüksek sıcaklıkların içinde bulunduğumuz birkaç yıl içerisinde eğer önlem alınamazsa yaşanacağını bildiriyorlar. Her canlıya, küçükten büyüğe, etkisi olabildiği gibi küresel ısınmanın arıların kovanlarını terk etmesini sağladığı; aşırı sıcaklar altında fazla dayanamadıkları öne sürülüyor. Pensilvanya Üniversitesinden Dr. Max Watkins, Kurak ve ılık geçen kış ayları, arıların biyolojik dengesini bozdu. Bu durum arıların koloni düzeninin aniden parçalanmasına yol açmış olabilir. Bir koloni dağıldığında arılar kovandan uzaklaşır ve başıboş şekilde uçar. Ardından can verir dedi. (3) Tarım İlaçlarının ve zehirli gazların negatif etkileri: Arı zararlısı tarım ilaçları, Uçakların, otomobillerin egzozlarıyla havayı zehirlmesi birçok arı hastalığının ortaya çıkmasına ve bilimsel olarak adlandırılan Colony Collaps Disorder (CCD, koloni çökme hastalığı) duruma sebebiyet veriyor. Gün geçtikçe kullanılan hormon ilaçlarının artması ve araba sayısının artmasıyla ortaya çıkan egzoz gazlarının (ek olarak sera gazlarının artışı) ani artışı tüm arıları ve tabii ki öteki canlıları da olumsuz etkilemeye başladığı sürülüyor. (4) Genetiği değiştirilmiş organizmalar(özellikle bitkiler)-GDO nın arılara yaptığı etkiler: Bunun etkilerini direk olarak Dr. Yavuz Dizdarın yazısından açıklamak daha anlaşılır olur: Bu teknolojiye bitkinin genetik yapısı içerisine, o bitkinin doğal zararlısını öldürecek bir gen yerleştiriliyor. Örneğin mısır bitkisinin içerisine Bacillus thuringiensis (Bt) adlı mikroorganizmanın zehiri, DNA kodu olarak konuyor. Bu durumda bitkiyi yiyen zararlı böcek, Bt zehirini de yemiş oluyor, zehir bağırsak hücrelerinin patlamasına yol açıyor ve ölüyor. Normalde Bt toksini ekolojik tarımda spreyleme şeklinde kullanılıyor, uygulamadan kısa süre sonra da doğada yıkıma uğrayıp ortadan kalkıyor. Meyveyi yıkamakla da tamamen temizlenmiş oluyor. Ancak bitkinin genetik yapısına sokulan Bt toksininin yıkılması söz konusu olmadığı gibi, olası diğer etkileri de bilinmiyor. Arı kolonilerinin ortadan kalkmasından Bt-mısır sorumlu tutuluyor. Bt toksini bitkiden arının sindirim sistemine alındığında ya doğrudan, belki de sindirim sisteminde bulunan doğal bakterilerle ya da zararsız parazitlerle etkileşerek arılar için zararlı hale geliyor. Arıların yararları: Wurzburg Üniversitesinin arı uzmanı Profesör Joergen Tautz arıların yararlarından sadece bir kaçını şöyle açıklıyor: Çiçek ve

bitki türlerinin tüm polenleri arıların ayaklarına yapışır. Arılar 130 bin farklı bitki türüne konarak üremesini sağlar. Bunlar arasında kabak, kavun, çilek ve tüm meyveler var. Sadece bir kovandaki arılar 1 gün içinde 1 milyon çiçeğin dölleri. Kısacası arı olmazsa dölleme, bitki, hayvan, insan olmaz Dünyada arıların yok oluşu ve ortaya çıkardığı sonuçları: 1- Arıların yok olmasının bal üretimini ve dolayısıyla fiyatları olumsuz etkilemesinden endişe ediliyor. Arıların ani yok oluşu ilk olarak geçen sonbahar ABD’de görülmüş, ardından kıta Avrupasına geçerek Almanya, İsviçre, İngiltere, İspanya, Portekiz, İtalya Yunanistan ve Türkiye’de de rastlanmıştır. 2- Araştırmalarda: ABD’de bahar mevsiminin gelişiyi birlikte 2,5 milyon kovanın 600 bini aniden boşaldığı; Türkiye’de ise arı nüfusunun yüzde 30 oranında azaldığı belirtilirken, Hırvatistan’da 5 milyon arı 48 saat içinde öldüğü haber edildi. İspanya’da arı kolonileri ortadan kaybolduğu ve Polonya’da ise arı nüfusu yüzde 60 azaldığı bildiriliyor. 3- Amerikanın birçok bölgesinde, son 10 yılda, yaban arılarının da yüzde 99unun yok olduğu düşünülürse çiftçilerin bu sezon işi zor. ABD tarımının yüzde 35ini oluşturan 120 tür ürünün hasatı polen transferinin gerçekleşmesine bağlı. Bu ürünlerin yıllık toplam cirosu tam 34,1 milyar dolar! Makalemi Einsteinın uyardığı sözlerle bitirmek istiyorum. Bal arıları yok olduktan 4 yıl sonra insanlık biter Dünyanın en ünlü bilim adamlarından Albert Einstein, arıların insan için hayati öneme sahip olduğunu açıklamıştı. Yaşamış en zeki insanlardan biri olarak gösterilen Einstein, Eğer arılar yeryüzünden kaybolursa insanın sadece 4 yıl ömrü kalır. Arı olmazsa dölleme, bitki, hayvan, insan olmaz demişti. Joergen Tautz, Einsteinın uyarısını şöyle yorumladı: Arılar 130 bin farklı bitki türüne konarak üremesini sağlar. Sadece bir kovandaki arılar 1 gün içinde 1 milyon çiçeğin dölleri. İşte bu sona ererse bitkiler yok olur. Önce bitkiyle beslenen hayvanlar, daha sonra da insanlar ölür.”<sup>98</sup>

Günümüzde arıların toplu kaybolduğunu, koloniler halinde öldüğünü görmekteyiz. Bunun en büyük sebeplerinden üç tanesi şunlardır.

- 1- Cep telefonu sinyallerinin yayıldığı baz istasyonları ki bu vericilerin arıların radar sistemini bozduğu ve kovandan çıkan arının bu sinyallere maruz kaldığı takdirde bir daha kovanın yönünü bulamadığını ve arının yorularak telef olduğunu bilim adamları dile getirmişlerdir.

<sup>98</sup> <http://www.genbilim.com/content/view/5364/34/>

- 2- Zirâî ilaçlar ki bunların çok zehirli olması arıların yeni tomurcuklanmış olan meyve çiçeklerinden istifadesini önlemekle beraber arıyı öldürmekte ve havadan ilaçlamalarda tüm arı kolonisi ölmektedir.
- 3- Genetiği değiştirilmiş tohumlarla üretilen bitkilerden arıların istifade edememesi suretiyle arılar, açlık çekerek ölmektedir.

Bu saydığımız üç unsurun insan hayatı için büyük bir risk oluşturduğu gerçeği arıların mevcudiyetiyle aynı kaderi paylaşma noktasında insanoğlunun bazı önlemler almasının acil olduğudur.

**20)-** Ebû Hüreyre (r.a.)’den gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Otların bol olduğu mevsimlerde yolculuk yaptığınızda develere yerden çıkan nasiplerini otlatmak suretiyle veriniz. Kıtlik ve kurak zamanlarda yolculuk ettiğinizde ise onları zayıf bırakmamaya dikkat ediniz. Geceleyin istirahat için mola verdiğinizde yoldan uzak durunuz. Çünkü yollar geceleyin böcek ve haşaratın barınak yeridir.”<sup>99</sup>

Hz. Peygamber, (s.a.s.) hayvan haklarına riayet etme hususunda özellikle de binek olarak kullanılan develer hakkında sahabe-i kiramı ve Müslümanları ikaz etmişlerdir. Coğrafi konum göz önüne alındığında develerin yaşamaya elverişli olmadığı onun yerine katır ve eşeklerin kullanıldığı yerlerde de bu hayvanların bakımına dikkat etmeli ve onların Allah tarafından biz insanlara hizmet için yaratıldığını unutmamalıyız. Günümüzde maalesef bu hayvanlardan binek olarak değil de özellikle deve güreşleri yaptırılarak bu hayvanların birbirlerini yaralamasını bir görsel şov olarak turistlere izlettirerek; eşekleri de kuytu yerlerde keserek etini kenar mahallelerde sucuk, salam olarak piyasaya sürmek yoluyla bu hayvanlardan istifade yolunu seçenler bilmeyerek Hz. Peygambere de muhalefet etmiş olmaktadırlar. Aşağı da zikredeceğimiz bir diğer hadis ise bu konuda ne kadar hassas olmamız gerektiğini özellikle de binek hayvanlar hususunda göstermesi açısından enteresandır.

**21)-** Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Hayvanlarınızın sırtını minberler edinmekten sakınınız. Çünkü (yüce) Allah sadece zorlukla varabileceğiniz yerlere sizi iletmeleri için onları sizin emrinize verdi. Arzı da sizin için yarattı. Binâenaleyh ihtiyaçlarınızı arzın üzerinde karşılayınız.”<sup>100</sup>

<sup>99</sup> Müslim, **Sahih**, İmara, 1027; Tirmizi, **Sünen**, Edeb, 2858; Ebu Davud, **Sünen**, Cihad, 2569

<sup>100</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Cihad, 2567

H. Peygamber (s.a.s.) veda haccında insanlara devesinin üstünden hitap etmiştir. İslam âlimlerine göre bu hitap etme çok uzun sürmediği için devenin yorulmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Asıl olarak burada vurgulanan şey ise şudur; H. Peygamber (s.a.s.) kendi beyanı hilafına bir uygulamada bulunmamış olmasıdır. Bu hadiste yer alan hayvanların sırtının minberler edinmeyin! Hitabı, hayvanların üzerinde insanlara nutuk atan ve kıssalar vaz eden kussaslar ve hevayı nefse hitab olunan şairler olsa gerektir. H. Peygamberin deve üzerinde namaz kılması da bu hayvanların ancak çok önemli işler de kullanılmasına cevaz verilmesi açısından ayrı bir önem taşır. Yani Allah’a şükür gibi bir ibadet Müslümanlar arasında en önemli işlerden sayılır. Yine bu bağlamda H. Peygamberin en önemli işi tebliğ olduğu için bu işi yaparken deveden istifade etmesinde yanlış anlaşılacak bir durum söz konusu değildir. Bu hususta şu malumatı paylaşarak hadislerde çevre bilincine yönelik hadisleri konulara göre değerlendireceğiz.

“Aliyyül-Kârî'nin açıklamasına göre metinde geçen ‘Hayvanlarınızın sırtını minberler edinmekten sakınınız.’ sözünden maksat, “hayvanları durdurup da sırtlarında oturarak başkalarıyla sohbet ederek veya bir alışveriş için pazarlığa girilerek, onları lüzumsuz yere yormayınız. Bu gibi işlerinizi yapmak istediğiniz zaman onların üzerinden ininiz, ondan sonra işlerinizi yapınız.” demektir.

Nitekim bu cümleyi takip eden ve hayvanların, üzerlerinde insanların konuşmaları için değil, insanları bir yerden bir yere taşımak için yaratıldığını ve insanların üzerinde ihtiyaçlarını görmeleri için de arzın yaratılmış olduğunu ifâde eden cümleler de Aliyyül-Kârî'nin bu görüşünü desteklemektedir.

Hafız Şemsüddin b. el-Kayyim'in de ifade ettiği gibi her ne kadar H. Peygamber Efendimiz veda haccında devesinin üzerinde halka hutbe irâd etmişse de bu hutbe hayvanı yoracak kadar uzun sürmemiş ve halkın genel bir ihtiyacını yerine getirmek gayesiyle olmuştur. Yasak olan, hayvanı keyfi olarak durdurup üzerinde uzun süre konuşmak ve bunu âdet haline getirmektir.”<sup>101</sup>

### 2.1.3.1. Değerlendirme

“Görüldüğü gibi, H. Peygamber, hayvanların ve kuşların korunmasını, onlara eziyet edilmemesini, temizlik ve bakımlarının yapılmasını, yaratılışlarına uygun işlerde

<sup>101</sup> Yenie N. – Kayapınar, H., **Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi**, C.10, s.63–64, Şamil Yay. İstanbul, 1987

kullanılmasını, fazla yük yüklenilmemesini ve av yasağı koyarak hayvanların geliş güzel avlanılmamasını emretmiştir. Bu sözleriyle ve davranışlarıyla O, ancak 21. asrın eşğinde sözü edilebilen hayvan haklarını o zamanda dile getirmiştir”.<sup>102</sup>

Hz. Peygamberin birbirini öldürmekten çekinmeyen, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten çekinmeyen, hak hukuk kavramlarına yabancı bir topluluğa Hayvan haklarını bu kadar derinlemesine yerleştirmesi, O’nun Tebliğ vazifesini en güzel şekliyle yaptığının ve Allah’ın inayetiyle desteklendiğinin apaçık bir göstergesidir.

---

<sup>102</sup> Özdemir, İ.- Yükselmiş, M., **Çevre Sorunları ve İslam**, D.İ.B.Y. , s.119

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3. HZ. PEYGAMBER'İN FİİLİ ÇEVRE UYGULAMALARI

Hiz. Peygamber, (s.a.s.) tebliğcisi olduğu İslam dininin çevreyle alakalı değer ölçülerini çevresine açıklarken aynı zamanda bu değerleri yaşayarak, insanlara pratik hayatta nasıl uygulamaları konusunda da bir yol göstermiştir. Hiz. Peygamberin hayatında uygulamış olduğu çevre duyarlılığını biz bu kısımda pratik olarak ele alacağız ve tarihi süreçte bu uygulamalardan nasıl istifade edildiğine değinerek, günümüzde nasıl bu uygulamalardan yararlanabileceğimiz yönünde de çıkarımlarda bulunacağız.

#### 3.1. Hiz. Peygamberin (s.a.s.) Fidan Ekmesi

22)- Abdullah İbn Abbas'tan (r.a) gelen bir rivayette

Hiz. Peygamber, (s.a.v.) iki Kabre uğramıştı. Bu iki kabirde yatanların azaba uğradıklarını fark edince şöyle buyurdular; “Dikkat edin ki! Bunlar muhakkak azap görüyorlar fakat büyük bir günahdan dolayı değil, bunlardan birisi koğuculuk yapmak için insanları dolaşırdı. Diğerisi ise idrarından korunmadı. Daha sonra yaş bir hurma dalı istedi. Onu ikiye ayırıp birini bir mezarın üstüne diğerini de diğer mezarın üstüne dikti. Sonra da şöyle buyurdu; Umulur ki bu dallar kurumadıkça onların azabı hafifletilir.”<sup>103</sup>

“Hiz. Peygamberin o söz konusu kabirler üzerine dikmek için özellikle hurma dalı istemesinin sebebi, bunun uzun süre kurumamasıdır.

el-Mâzirî şöyle demiştir: Dalın yaş kalacağı sürece onlara azabın hafifletileceği vahiy ile Hiz. Peygamber'e bildirilmiş olabilir.

Hattâbî şöyle demiştir: Bu söz, Hiz. Peygamberin dal yaş kaldığı sürece onların azabının hafifletilmesi için dua etmesi anlamına gelir, hurma dalında bir özellik bulunduğu değil. Yine yaş dalda, kuruda olmayan bir özellik bulunduğu anlamına da gelmez. “Yaş dal, yaş kaldığı sürece Allah'ı teşbih ettiğinden bu teşbihin bereketiyle azap hafifler” denilmişse de bu durum ağaç vb. gibi yaş olan bütün bitkiler için söz konusudur. Ayrıca azap, zikir, Kur'an okumak gibi kendisinde bereket bulunan fiillerle haydi haydi hafifler.”<sup>104</sup>

<sup>103</sup> Buhârî, **Sahih**, Taharet, Vudû, 58-59; Müslim, **Sahih**, Taharet, 292; Tirmizi, **Sünen**, Taharet, 53

<sup>104</sup> İbn-i Hacer el Askalanî, **Fethu'l -Bâri**, Vudu, 55-56,

Bu Hadisi şeriften yola çıkarak kabir azabını hafifleten unsurlardan bir tanesinin de mezarlıklar üzerine dikilen ve cümle mahlûkatın istifade ettiği bitkiler olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı Medeniyeti'nin mezarlıklarla alakalı yorumuna baktığımızda Hz. Peygamberin bu hadisini geniş manada anlayarak, bu hadisle amel ettiklerini görürüz. Bugün betonarme yapılarla adeta boğulan İstanbul'un akciğerleri Karaca Ahmet, Zincirlikuyu, Aşiyân ve Eyüp mezarlıklarıdır. Bu mezarlıklara zamanında dikilen fidanların yetişmesi sonucu geniş alanları kapsayan bu mezarlıklar birer orman haline gelmiş ve İstanbul'un yeşil alanları olarak ortaya çıkmışlardır. Bu ağaçların selvi, çitlenbik ve meyve ağaçları olması bu mezarlıklarda birçok kuş türünün de barınmasına ve yaşamasına vesile olmuştur. Şehrin estetik görünümüne çok büyük katkılar sağlayan bu yeşil görünümün özünde Hz. Peygamberin bu taharet hadisindeki uygulamasını büyük bir rolü vardır.

**23)-** Enes (r.a.)'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“Bir Müslüman bir ağaç diker veya bir ekin eker de ondan bir insan, bir kuş veya bir hayvan yerse bu yenenler o kimse için sadaka olur.”<sup>105</sup>

Hız. Peygamber (s.a.v.) ağaç dikilmesini veya ekin ekilmesini ve bu surette ölü toprakların diğer canlılar için bir yaşama alanı haline getirilmesini, bu alanda yaşayan hayvanların ve cümle mahlukatında bu ağaçların ve ekinlerin yemişlerinden istifadesinin de sadaka olduğunu beyan buyurmaları biz Müslümanların yeryüzünü imar faaliyetlerinde ağaçlandırmaya ne kadar çok önem vermemiz gerektiğini ifade etmesi bakımından önemlidir.

### **3.2. Hız. Peygamberin Sîr Alanı ve Özel Orman Kurması**

Hız. Peygamber (s.a.v.) kendi çağında ve doğal şartların tüm olumsuzluklarına rağmen böylesi önemli bir girişimde bulunması Medine ve çevresini harem kılması, ot yolmak, ağaç kesmek, av avlamak gibi birçok hususu yasaklaması ve tabii ortamı koruma altına alması ancak bu yüzyılın başında anlaşılmaya başlanmış bir uygulamadır. Bu konuda şu değerlendirme çok önemlidir.

“Hız. Peygamberin (s.a.v.) ormanlarla da ayrıca yakından ilgilendiği ve ormanlara çok önem verdiğini görmekteyiz. Onun bu konudaki tavır ve tutumu gerçekten önemli ve bugün de çevrecilere ışık tutacak mahiyettedir. Bizler, ormanları tahrip ettikten ve ekosistemdeki yan etkilerini gördükten sonra önemini anladık. Ancak,

<sup>105</sup> Buhârî, **Sahih**, Müzarea, 1; Müslim, **Sahih**, Müsakat, 2; Tirmizi, **Sünen**, Ahkâm, 1382

Hız. Peygamberin konuya daha geniş bir perspektiften bakarak, çağlar ötesine ışıık tutacak uygulamalar başlattığını görmekteyiz. Bunu en güzel örneği, Medine yakınlarında kurduğu ormandır. Daha sonraları el-Gabe (orman) olarak anılan bu alan, Rasûlullah'ın ormanlara verdiği önemin en bariz ve açık örneği olarak önümüzde durmaktadır. Hız. Peygamberin bir yandan ilahi mesajı yayarken ve bunun önündeki engellerle mücadele ederken, diğer yandan ormanlık alanların teşkili, suların temizliği, ağaçların ve hayvanların korunmasıyla ilgili tavsiye ve uygulamaları, modern çevrecilik açısından her türlü takdirin ötesindedir.”<sup>106</sup>

Hız. Peygamber (s.a.v.) sadaka hususunda çevreyi imar faaliyetlerinin, özellikle de orman kurma ve ağaçlandırma gibi çok büyük çevrecilik faaliyetlerinin de bir nevi sadaka olduğunu beyan buyurmuşlardır. Hız. Peygamberin çevreyle alakalı uygulamalarında bizzat kendisinin bazı bölgeleri haram bölge ilan ederek koruma altına aldığını hadis kaynaklarında müşahede etmekteyiz.

**24)-** Abdullah b. Zeyd b. Asim (r.a)'tan rivayet edildiğine göre, Hız. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Doğrusu İbrahim Mekke'yi dokunulmaz kılmış ve bereketli olması için orada yaşayanlara dua etmiştir. İbrahim Mekke'yi nasıl dokunulmaz kıldıysa ben de Medine'yi dokunulmaz kıldım. Onun sâ' ile müddü hakkında ise İbrahim'in Mekkeliler için yaptığı duanın iki katı dua ettim.”<sup>107</sup>

**25)-** Sa'd b. Ebi Vakkâs (r.a)'tan rivayet edilmiştir: Hız. Peygamber (s.a.v.)şöyle buyurmuştur:

“Ben Medine'nin iki taşlığı arasındaki ağaçların kesilmesini ve avının öldürölmesini dokunulmaz kılıyorum” buyurdu.

Sonra da:

“Medineliler bilseler ki Medine onlar için daha hayırlıdır. Bir kimse ondan yüz çevirerek ayrılıp giderse Allah o kimsenin yerine oraya ondan daha hayırlısını getirir. Eğer bir kimse Medine'nin çile ve zorluğuna katlanırsa kıyamet gününde ben ona şefaatchi ve şahit olurum” buyurdu.”<sup>108</sup>

<sup>106</sup> A. Brayer, **Neuf annees a Constantinople**, Paris 1836, C.1,s.281–87, Danişmend İ.Hami, **Garb Menbalarına göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı**, İstanbul,1961

<sup>107</sup> Buhârî, **Sahih**, Buyu,79; Müslim, **Sahih**, Hacc, 1360; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C.4, s.40

<sup>108</sup> Müslim, **Sahih**, Hac,1363; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C.1,s.181, 184; Abd b. Humeyd, **Müsned**, 153

Yukarıdaki hadiste Mekke, Hz. İbrahim'den (a.s.) beri haram ilan edilmişti. Hz. Peygamber'de (s.a.v.) Medine'yi haram ilan etmişti. Bir yerin haram bölge ilan edilmesi; öncelikle ot, ağaç ve her çeşit bitkinin koparılıp kesilmesinin yasak edilmesi, yabanî hayvanların öldürülüp avlanmasının yasaklanması demektir. Kutsal beldeler için düşünülmüş olan bu tarihi uygulama, günümüzde, “Millî Park”, “Yeşil Kuşak”, “Yeşil Saha”, “Sit Alanı” gibi farklı düşüncelerle yaygın bir şekilde uygulanmaktadır.

Haram yerlerin sınırları hususunda rivayetlerde farklı ifadeler vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu yasağın ciddiyetini ve önemini belirtmek için, onu ihlal edenlere karşı vicdani ve ameli olmak üzere gayet sert cezalar getirmiştir. O halde harem bölgesinin yerinin ve alanının tespiti konumuz açısından önemlidir.

**26)-** Adiyy b. Zeyd'den; demiştir ki:

“Hz. Peygamber, Medine'nin her tarafından birer berîdlik (bir bölgeyi) koru tayin etti. (Oranın) ağaçları (yapraklarını düşürmek için) silkelenemez ve kesilemez. Ancak zaruret miktarı yedirilmek üzere deve sırtında götürülen yapraklar müstesna.”<sup>109</sup>

Hadiste her cihetten birer berîdlik mesafe, yaklaşık 12millik yine yaklaşık olarak 30 kilometrekarelik bir alanın dört cihetten koruma ve sit bölgesi olarak ilan edildiğini bize göstermektedir.

Mekke ve Medine'nin bitki örtüsünün kesilmekten ve hayvanlarının öldürülmesinin yasaklanmasının sebebi; bu iki şehirde ve çevresinde bulunan canlı örtünün koruma altına alınmasıdır. Maalesef Osmanlı devletinin sonlarına kadar iyi bir şekilde orijinalliği ve tarihselliği muhafaza edilen Medine'nin bugünkü hali içler acısı bir durumdadır. Yapılan oteller ve binalar sebebiyle birçok ağaç kesilmiş doğal ortam giderek daraltılmıştır. Aynı durum Mekke içinde geçerlidir. Bu durum Hz. Peygamberin mesajının anlaşılmadığını göstermesi açısından ibretlik bir manzara olarak telakki edilebilir. Tarihi Ecyad kalesinin yıkılması da tarihe ve kültüre verilen değer açısından bugünkü hâkim uygulamanın ne kadar olduğunu göstermesi açısından ibretlik bir durum oluşturmaktadır.

### **3.3. Hz. Peygamberin Küsuf ve Husuf Namazı Kıldırması**

Hz. Peygamber, (s.a.v.) çevresinde meydana gelen büyük tabiat olaylarına kayıtsız kalmamıştır. Güneş tutulması, Ay tutulması gibi büyük tabiat olaylarında ne yapılması gerektiğini Ümmetine öğretmiştir.

<sup>109</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Hac, 2036

Günümüzde Ayın ve Güneşin hareketlerinin dünyamızı etkilediği ve şekillendirdiği bilimsel bir gerçektir. Ayın hareketleri ve çekim kuvveti yeryüzündeki okyanusların kabarmasına ve gelgitlerin oluşmasına sebebiyet verirken, güneşte meydana gelen patlamalar yeryüzüne daha fazla ultraviyole ışınlarının ve radyasyonun ulaşmasına neden olmaktadır. Bu durum dünyamızın yeryüzü oluşumlarını ve dolayısıyla çevremizi etkilemektedir. Bu etkilerin nasıl ve ne ölçüde olduğunu araştırmak bilim adamlarına havale ederken konumuz itibarıyla Hz. Peygamberin bu büyük çevre olaylarına nasıl yaklaştığını arz etmek yerinde olacaktır.

**27)- Peygamberin zevcesi Aişe (r.anh.) gelen bir rivayette:**

Rasûlullah (s.a.v.) güneş kusûf ettiği, yani tutulduğu gün namaz kıldırdı. Şöyle ki; ayağa kalktı, Allâhu Ekber! diyerek tekbir aldı ve uzun bir kıraatle okudu. Sonra uzun bir rükû yaptı. Sonra başını rükû'dan kaldırıp Semiallâhu limen hamideh! dedi. Ve yine olduğu gibi ayakta dikildi. Sonra uzun bir kıraat yaptı. Bu kıraati birinci kıraatinden az sürdü. Sonra yine uzun bir rükû yaptı ise de, bu ikinci rüküyü birinci rüküsundan kısaydı. Sonra uzun bir secde yaptı. Bundan sonra sonuncu, yani ikinci rek'at içinde de birinci rekâtta gibi yaptı. Sonra güneş açılmış olduğu hâlde selâm verip namazdan çıktı. Akabinde insanlara bir hutbe yaptı da, güneş ve ay tutulmaları hususunda:

“Şüphesiz güneş ve ay Allah'ın ayetlerinden iki ayettir. Bunlar hiçbir kimsenin ölümünden ve hayatından dolayı husuf etmezler; yani tutulmazlar. Sizler bunların tutulduğunu gördüğünüz zaman hemen namaza sığınıp iltica ediniz” buyurdu.<sup>110</sup>

“Küsûf ve hüsûf namazları güneş ve ayın tutulmaları zamanında kılınan namazların adıdır. Bazı âlimler küsûf güneş tutulması için, hüsûf da ay tutulması için kullanılır demiştir. Aksini söyleyen de vardır. Ancak esas olan şudur: Küsûf ve hüsûf kelimeleri müteradif gibidir, her ikisi de hem güneş ve hem de ay tutulması için kullanılır. Bunların tutulmaları sırasında cemaatle olsun, münferiden olsun iki veya dört rek'at namaz kılmak müstehabtır. Bu namazlar musallâ denen sahrada da kılınabilir. Bu namaz, ay ve güneşi tutulma halinden kurtarmak gayesiyle yapılan bir dua ma'nâsına gelmez. Herhangi bir kimsenin ölümü veya doğumuyla da bir alakası yoktur. Allah'ın tecellî eden âyeti karşısında duyulan haşyeti ibadetle ifâdeden, sünneti îfâ etmekten ibarettir.

<sup>110</sup> Buhârî, **Sahih**, Küsuf, 8; Müslim, **Sahih**, Küsuf, 901; Tirmizi, **Sünen**, Sefer, 561

Şiddetli rüzgar, fazla karanlık, yer sarsıntıları, gece vakti görülen fazla aydınlık, umumî salgın hastalıklar, büyük musibetler gibi mütadın dışında vukûa gelen, hissiyat üzerinde müessir olup dikkatleri kendine çeken hadiseler hengâmında böyle küsûf ve hüsûf namazları nev'inden ibadetler yapılır, bu hadiselerin gerçek fâili Allah hatırlanır, sükûnete erilir, kendine gelinir.”<sup>111</sup>

Güneş ve ay tutulmalarında namaz kılmak, alimlerin cumhuruna göre Sünnet-i Müekkededir. Yalnız Malikiler, ay tutulmasında kılman namazın mendûb olduğunu söylemişlerdir.

Güneş ve ay tutulmaları, uzun asırlardan beri sürüp gelen muhteşem bir düzenin varlığına, bu düzenin işleyişini görünüşte bir müddet bozarak, işaret eden büyük tabiat olaylarıdır. Kâinattaki bu düzen, her an yaratıcısının varlığını, ilmini, kudretini göstermektedir. Ne var ki, bir taraftan onun devamlı işlemesi, diğer taraftan insanın gafleti sebebiyle bu düzen ve işaret ettiği, iki büyük ayet olan güneş ve ay gözden kaçmakta ve insanın aklından çıkmaktadır. İşte güneş ve ay tutulmaları bu gaflet halinin dağılmasına, insanın, bu muazzam kâinat düzeniyle onun yaratıcısının varlığını, ilmini, kudretini düşünmesine sebep olmaktadır. Ayrıca bu tabiat olayları düzenin hep böyle devam edeceği anlayışını ortadan kaldırırken insana çok derin tefekküre sevk edici mesajlar yollamaktadır. Bu şekilde Kıyamet sahnesini hatıra getirmektedir. Binaenaleyh böyle bir şuur halinde, kâinat düzeninin yaratıcısının huzuruna çıkmak, önünde eğilmek, secdelere kapanmak, O'nun rızasını kazandırıcı şeyler yapmak kanaatimizce daha uygun olur.

### 3.4. Hz. Peygamberin Yağmur Duası'na Çıkması

Hz. Peygamberin yaşadığı coğrafi şartlar göz önüne alındığı zaman yağmurun topraklar, ağaçlar ve ekinler daha da hususi manasıyla insanlar için çok önemli bir yaşam kaynağı olduğu görülecektir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) çevre konusunda yapmış olduğu en güzel davranışlardan bir tanesi de cümle mahlukat adına, bu mahlukatı yaratan ve onlara hayata veren Allah'tan onlar adına su istemesidir. Günümüzde materyalist, ateist ve pozitivist düşünce sahipleri bu dua eylemini küçük görseler de tecrübeyle sabit olduğu tarih, megazi ve siyer kitaplarında verilen bilgilerle ve daha da önemlisi tecrübeyle sabittir.

<sup>111</sup> Canan, İbrahim, **Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, C. 9, s.361

**28)-** Hz. Enes (r.a) anlatıyor:

“İnsanlar kıtlığa maruz kaldılar. Hz. Peygamber (s.a.v) bir cuma günü hutbe verirken bir bedevî kalkıp:

“Ey Allah'ın Resûlü, malımız helâk oldu, ev halkımız aç kaldı, bizim için Allah'a dua ediver!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ellerini kaldırdı.

“Allahumme Egisna! Allahümme Egisna! Allahumme Egisna!” Ey Allahım yağmur ver, Ey allahım yağmur ver, Ey Allahım yağmur ver! Diyerek dua etti. Biz gökte bir bulut göremiyorduk. Nefsim elinde olan Zât'a yemin olsun ki daha ellerini geri çekmeden semâda dağlar gibi bulutlar ortaya çıktı. Derken daha minberden inmemişti bile ki, sakalından yağmur damlaları dökülmeye başladı. O gün, ertesi güne kadar yağmur yağdı. Daha sonraki günde de yağdı, onu takib eden günde de yağdı, hatta müteakip cumaya kadar yağış devam etti.

Öyle ki, o bedevî veya bir başkası kalkıp:

“Ey Allah'ın Resûlü, binalarımız yıkıldı, mallarımız suda boğuldu, bizim için Allah'a dua ediver! Artık yağmur kesilsin, dedi. Hz. Peygamber, ellerini kaldırdı:

“Allahım etrafımıza yağdır, üzerimize olmasın!” diye dua ettiler. Eliyle bulutlara doğru hangi istikametteki buluta işaret etti ise, bulutlar oraya doğru açıldı. Bütün Medîne bulutlardan temizlendi.”

**29)-** Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle demiştir:

“Allahım, (yağmur) etrafımıza yağsın, üzerimize değil! Allahım! Dağların ve tepelerin üzerine, vadilerin içine, ağaç biten yerlere olsun!” Hz. Enes der ki: “Bulut hemen çekildi, biz de çıkıp güneşte yürüdük.”<sup>112</sup>

**30)-** Abbâd b.Temîm'in (r.a.) amcasından gelen rivayete göre:

“Hz. Peygamber, (s.a.v.) ashabıyla yağmur duasına çıkmıştı ve onlara iki rekat namaz kıldırdı, bu iki rekatta sesli okudu, elbisesini ters giyerek kibleye dönerek yağmur istedi.”<sup>113</sup>

### 3.5. Hz. Peygamberin Rüzgâr ve Bulutları Görünce Allah’a Sığınması

Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimiz havada belli bir kapalılık ve koyu bulutlar gördüğü zaman Allah’a dua ederdi. Hz. Peygamberin bu davranışı bugün ve kıyamete

<sup>112</sup> Buhari, **Sahih**, istiska, 6,7,8,9,10; Müslim, **Sahih**, istiska, 897; Ebu Davud, **Sünen**, Salat, 1174–75, Nesai, **Sünen**, İstiska, 1,9,10 17

<sup>113</sup> Tirmizi, **Sünen**, İstiska, 556; Nesâi, **Sünen**, İstiska, 6, İmam Malik, **Muvatta**, İstiska, 2

kadar insanları aydınlatma hususunda örnek bir davranıştır. Kainatın şifresini en iyi bilen bir kimse olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah’a dua etmesi ve ilticada bulunması duanın belâ ve musîbetlere karşı insanı ve çevresini koruyucu özelliği olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde aşırı yağışlar sonucu ağaçların çiçeklerini kaybetmesi, ekili alanların zarar görmesi, ev ve iş yerlerinin su baskınlarına uğraması bir ülke için çok büyük ekonomik kayıpları da beraberinde getirmesi açısından o ülke için çok büyük imtihanlardır. Hz. Peygamberin kıtlık anlayışıyla alakalı olarak bir hadisi zikretmek yerinde olacaktır.

**31)-** Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Kıtlık, yağmursuz kalmanız değildir. Lakin gerçek kıtlık size tekrar tekrar yağmur verilip de yerin hiçbir şey bitirmemesidir.”<sup>114</sup>

Görüldüğü üzere efendimiz kıtlık mefhumuyla alakalı yeni bir anlayış getirmiş ve bu hadisin geçtiği bölüm Müslim’in sahihinde fiten bölümünde yer alması münasebetiyle sanki günümüzü işaret etmektedir.

**32)-** Hz. Âişe’den (r.h.) gelen bir rivayette bu durum şöyle anlatılmaktadır:

“Şiddetli rüzgâr estiği zaman Peygamber (s.a.s.):

“Allahım! Senden bu şiddetli rüzgârın hayrını ve bunun kapsadığı şeyin gönderildiği görevin hayrını dilerim. Bunun şerrinin kapsadığı şeyden ve gönderildiği görevinin şerrinden sana sığınırım.” buyururdu.

H. Peygamber, hava bulutlandığı zaman yüzünün rengi değişir, yerinde duramayıp içeri girip çıkar ileri geri gidip gelirdi. Yağmur yağdığı zaman ise yüzünün rengi açılırdı. Ben bu hali onun yüzünden anlardım. Ona, bir vakit bunun sebebini sorduğumda bana şöyle dedi:

“Ey Aişe! Umulur ki bu bulut; “Onlar o azabı vadilerine doğru gelen bir bulut halinde gördükleri zaman: “Bu, bize yağmur getiren buluttur” dediler”. Ayetinde helak olduğu anlatılan Ad kavminin söylediği gibi bir şey de olabilir.”<sup>115</sup> Buyurdu.

“Hz. Peygamber Tebük Seferi esnasında, Tebük’e varıldığında (veya yolda Hicr mevkiinde) bir akşam vakti, geceleyin şiddetli bir fırtına kopacağını bildirir. O nedenle sahâbeden hiç kimsenin, yanında arkadaşı bulunmadıkça, ayağa kalkmamasını ve

<sup>114</sup> Müslim, **Sahih**, Fiten, 2904; Ahmed İbn. Hanbel, **Müsned**, C.2/342,358; İbn-i Hibban, **Sahih**, 995

<sup>115</sup> Buhârî, **Sahih**, Tefsiru Sure-i Ahkâf, 2; Müslim **Sahih**, istiska, 899 Tirmizî, **Sünen**, Tefsiru'l-Kur'an, 3257, Deavat, 3449; Nesâî, **Sünen**, Kıyamu'l-Yevm ve'l-Leyl, 940, 941; İbn Mâce, **Sünen**, Dua, 3891; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C.6, s.240.

develerinin dizlerini bağlamasını tembih eder. Herkes develerinin dizlerini bağlar. Gece vakti çıkan fırtınada onun tavsiyesine uyanlara bir zarar gelmezken, uymayan Benî Sâide kabilesinden iki kişiden birinin boğazı tıkanır, diğerini de fırtına bir taraflara atar. Boğazı tıkanan sahâbî daha sonra iyileşir, diğeri de Tay kabilesi tarafından Medine'ye gönderilir.”<sup>116</sup>

“Bu olayda önemli olan nokta, Hz. Peygamberin fırtınanın çıkacağını nereden bildiğinden ziyade, doğal bir felâket öncesinde tedbir alınmasını istemesi ve arkadaşlarını uyarmasıdır. Nitekim onun ikazına uyanlar felâketten etkilenmedikleri halde, dinlemeyenler zarara uğramışlardır. Doğal felâketlerin dinle ilgili yönü de esasında ve büyük ölçüde bu noktada, yani tedbirde düğümlenmektedir. Çünkü doğal bir felaketin vukuunun önlenmesinin imkânsız olduğu durumlarda, insana düşen görev tedbir almaktır.”<sup>117</sup>

Hadiste anlatılan ince bir noktaya dikkat çekerek diğer hadise geçmek yerinde olacaktır. Ad kavminin helâkı böylesi kesif bulutlar vasıtasıyla olmuştur. Bu bulutları hareket ettiren ana faktör ise rüzgârlardır. Rüzgârların birçok faydaları vardır mesela; ekosistem içinde ağaçların döllenmesinden, oksijen üretimine kadar... Ancak rüzgârlar yıkıcı da olabilir. Ad kavminin rüzgârların getirdiği bulutlar tarafından ortadan kaldırması buna örnek olarak gösterilebilir. Bugün Amerika kıtası başta olmak üzere birçok ülkede bu tür rüzgar afetleri ve bunun sonucunda sel afetleri görülmektedir. Bunlardan korunmak için yeterli maddi tedbirleri aldıktan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi dua etmek bu tür zor imtihanlardan kurtulmak adına bir çıkar yol olarak zikredilebilir.

### 3.6. Hz. Peygamberin Çevrenin Unsurlarıyla İletişim Kurması

Hz. Peygamber, (s.a.v) çevrenin unsurları olarak sayılan varlıklarla birebir iletişim kurmuştur. Bunlardan başlıca iletişime geçtiği örnekler olarak deve, dağ ve ağaç gibi unsurları sıralayabiliriz. Hz. Peygamber (s.a.v) çevre bilinci konusunda bu etkileşimle tüm canlı ve cansız varlıklarla insanın bir bütün oluşturduğunu, adeta bir kümenin elemanları gibi olduğumuzu ortaya koymuştur. Bugün bilim geldiği nokta itibarıyla insanların besin zinciri olarak dolaylı ya da dolaysız tüm canlılarla hatta mikro canlılarla etkileşim içinde bulunduğunu ve canlıların birbirine bağlı olarak yaşadığını

<sup>116</sup> Vâkıdî, C.III, s.106; İbn Hişâm, C.II, s.520-521; İbn Hanbel, C.V, s. 424-25 ; Tâberî, C.III, s.105

<sup>117</sup> İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Doğal afetler, s.378, D.İ.B.Yay. , Ankara, 2007

ortaya koymuştur. Bu tespitten sonra Hz. Peygamberin cemadat olarak adlandırdığımız cansız varlıklara adeta bir canlı olarak vücut giydirdiğini gösteren örneklerle temas edeceğiz.

**33)-** Enes b. Malik'ten (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Peygamber, (s.a.v.) Uhud dağına bakıp şöyle demiştir: “Doğrusu Uhud bizi seven bir dağdır. Biz de onu severiz.”<sup>118</sup>

**34)-** Abdullah b. Ca'fer'den (r.a.) gelen bir rivayette:

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün Ensar'dan bir adamın bostanına girdi. Bir de ne görsün, bir deve! Rasûlullah'ı (s.a.s.) görünce deve inledi, gözlerinden yaşlar aktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) onun yanına gelip kulak kökünü okşadı, hayvan da sakinleşti. Peygamber (s.a.s.):

“Bu devenin sahibi kimdir, kimindir bu deve?” diye sordu. Ensar'dan bir genç gelip;

Ey Allah'ın elçisi o benimdir, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.)

“Allah'ın, seni kendisine sahip kıldığı şu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun?

Gerçekten bu hayvan senin kendisini aç bıraktığını ve çok yorduğunu bana şikâyet ediyor.”<sup>119</sup> Buyurdu.

**35)-** İbn Abbas'dan (r.a.) gelen bir rivayete göre:

“Bir bedevî Hz. Peygamber'e (s.a.v.) geldi ve “Senin peygamber olduğunu ne ile bileceğim?”dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.):

“Şu hurmanın salkımını çağırırsam o benim peygamber olduğuma şahitlik eder dedi ve çağırdı. Hurma salkımı ağaçtan inmeye başlayarak Peygamberin (s.a.s.) yanına gelip dayandı. Sonra Peygamber (s.a.s.) yerine dön! Buyurdu. Hurma salkımı da dönüp ağaçtaki yerini aldı. Bedevi bu olaydan sonra Müslüman oldu.”<sup>120</sup>

Hz. Peygamber (s.a.v.) bulunduğu mekânın canlı şahitleri olarak kabul edilen varlıklarla duygusal bir iletişim içine girdiğini biz bu hadislerden çıkarabiliriz. Mesela Uhud dağı tek bir dağ olduğu için kendisine bu isim verilmiş ancak Hz. Peygamberin bu dağ ile paylaşmış olduğu bir Uhud harbi vakası vardır. Hz. Peygamber bu dağa baktığında şehit olan Amcası Hz. Hamza ve dava arkadaşlarını hatırlamaktadır. Bu dağın onlara bir dayelik yaptığını, aziz hatıralarını bağrında sakladığını tahattur

<sup>118</sup> Buhâri, **Sahih**, Megazi, 4083; Müslim **Sahih**, Hacc,1393; Ahmet İbn Hanbel, **Müsned**, C.3 s.140

<sup>119</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Cihad, 2549

<sup>120</sup> Tirmizi, **Sünen**, Menakıb, 3628; Darimî, **Sünen**, Mukaddime,17

etmektedir. İnsani boyutta bunları değerlendirmek mümkünken Hz. Peygamberin tüm âlemlere rahmet olarak gönderildiği gerçeğini hatırladığımızda, Onun rahmet ve şefkat duygularının bizim cemadat olarak algıladığımız Uhud dağını da kapsadığını görürüz.

Devenin derdinden ve gözyaşından ne tür sıkıntılara maruz kaldığını anlayan ağaçların dallarıyla ve çiçekleriyle konuşabilecek kadar nazik ve duygusal bir peygamberin çevre bilinciyle alakalı olarak davranışları biz insanlar için büyük bir model teşkil etmektedir. Bu modeli takip eden alperenler ve dervişler yazdıkları şiirlerde bu gerçeği ifade etmişlerdir. Bunların en meşhurlarından Yunus Emre şöyle demektedir:

“Sordum sarıçiçeğe, benzün neden sarıdur?  
Çiçek eydür iy derviş, ahım dağlar eridür.

Yine sordum çiçeğe, gül sizün nenüz olur?  
Çiçek eydür iy derviş, gül Muhammed teridür.”<sup>121</sup>

### 3.7. Hz. Peygamberin İsrafa Müdahalesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) israf hususunda çevresindekileri sözlü olarak birçok kez uyarmıştır. İsraf insanoğlunun emeğini zayi etmekle birlikte çevreye çok büyük zarar vermektedir. Çevre bilincinin aşılandığı toplumların en büyük özelliği israfı minimum düzeye çekmiş olmalarıdır. İsraf davranış olarak Müslüman’a yakışmayan Allah’ın yüce kitabında zemmettiği fiillerin başında gelmektedir. Allah, şöyle buyurmuştur: “

“Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin, için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez.”<sup>122</sup>

İsraf ölçüleri içerisinde değerlendirilebilecek birçok hadis mevcuttur ancak konumuza yakınlığı itibarıyla bu iki hadisi almayı uygun gördük

**36)-** Abdullah b. Amr b. Âs'tan gelen bir rivayette:

Hz. Peygamber, (s.a.v.) Sa'd'ın (r.a.) yanına geldi, o ise abdest alıyordu. Ona:

—Bu ne israf ey Sa'd! dedi.

Sa'd: ey Allah’ın elçisi! Abdestte de israf olur mu? diye sorunca Hz. Peygamber, (s.a.v.) şöyle buyurdu:

<sup>121</sup> Ragıb Güzel, **Yunus Emre divanı**, s.309

<sup>122</sup> Araf, 7/31

—Evet, akan bir nehrin kenarında olsan bile.<sup>123</sup>

**37)-** İbn Abbâs’dan (r.a.) gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“İki nimetle pek çok insan aldanmıştır. Bunlar sağlık ve boş zamandır.”<sup>124</sup>

Yukarıda zikrolunan hadislerde işaret edilen en önemli husus insanların zaman israfına, beden israfına dikkat etmeleri ve kullandıkları maddelerde çok titiz davranmalarını gerektirir. Nihayetinde ibadet için en gerekli olan abdest dahi olsa suyun israf edilmemesini sevgili peygamberimiz bizlere hatırlatmıştır.

Günümüzde maalesef çeşmelerimizin iyi kapatılmaması sonucunda musluklarımızdan akan her damla ülkemiz açısından büyük bir ekonomik kayba neden olurken, geleceğimiz için büyük barajlar yaparak oluşturduğumuz ekonomik birikimlerinde sonunu getirmektedir. Bu durum, su zengini olmayan ülkeler kategorisinde yer alan ülkemiz adına son derece üzüntü verici bir durumdur. 14 asır öncesinden Hz. Sa’d’ın (r.a.) şahsında yapılan bu uyarıya kulak vermemiz ve israftan kaçınarak bir hayat sürmek durumundayız. Her doğal kaynağın bir sonu vardır kömür, benzin, su, vb... gibi. O halde çevre bilincimizin en önemli konusu insanın enerjisini faydalı işlere harcaması ve zamanını iyi değerlendirmesi gerektirir. Bu konuda da Hz. Peygamberin tüm insanlığı muhatap alarak yaptığı veciz ve özlü ikazlara dikkat etmek ve bu sözleri çevremizle paylaşmaktır.

### **3.8. Hz. Peygamberin Genel Çevre Konusunda İrşadları**

Hz. Peygamber (s.a.s.) dünya konusunda tüm insanlığı uyaran evrensel beyanlarda bulunmuştur. Bu beyanlara baktığımızda insanoğlunun psikolojisini ve yaratılıştan gelen huyları hakkında malumat öğrenebiliyoruz. Bu konunun önemine binaen Hz. Peygamber, (s.a.s.) evvela ümmetini daha sonrada tüm insanlığı uyarmıştır. Eğer insanoğlundaki bu heves ve duygular kontrol altına alınmazsa yeryüzünün ve dengenin bozulması sonucu büyük keşmekeşlerin yaşanacağını bu sebeple de Müslümanların ve bütün insanların müşterek konularda sorumluluk alması gerektiğine işaret etmiş ve bu meyanda tavsiyelerde bulunmuştur. Konumuzun Hadislerde Çevre bilinci olması itibariyle bu tür beyanları bu başlık altında incelemeyi uygun görüyoruz.

<sup>123</sup> Ahmed b. Hanbel, **El-Müsned, el-Fethu’r-Rabbani Tertibi**, Ensar Yayıncılık: C.2, s.264–265

<sup>109</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu’r-Rikaak, 1; Tirmizi, **Sünen**, Zühd, 2304

### 3.8.1. Tüketim Çılgınlığı Konusunda Uyarması

**38)-** Ebû Saîd-i Hudrî”den (r.a.) gelen bir rivayette: Bir gün, Hz. Peygamber, (s.a.s.) kalkarak cemaate hutbe okudu. Ve şunları söyledi:

“Hayır Vallahi! Ey cemaat! Ben, sizin için ancak Allah'ın size vereceği dünya ziynetlerinden korkuyorum.” buyurdu.

Bunun üzerine bir adam:

Ey Allah'ın Elçisi! Hiç hayır, şerri getirir mi? dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir müddet sükût etti, sonra:

“Nasıl dedin?” diye sordu. O kimse:

Ey Allah'ın Elçisi! Hiç hayır, şerri getirir mi? Dedim, cevâbını verdi.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, (s.a.s.) ona şunları söyledi:

“Şüphesiz ki hayır ancak hayır getirir. Ancak mal hayır demek midir? Şu muhakkak ki derenin yetiştirdiği her nebat, şişkinlikten ya öldürür yahut ölmeye yaklaştırır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar müstesna. Bunlar karın dolusu yerler, böğürleri doldu mu güneşe karşı durur, rahatça def-i hacet eder yahut bevl eder sonra da geniş getirirler. Ve yine dönerek ot yerler. Şimdi her kim hakkıyla bir mal alırsa, o malda kendisine bereket verilir. Her kim de hakkı olmadığı hâlde bir mal alırsa, onun misâli de yiyip yiyip de doymayan obur gibidir.”<sup>125</sup>

**39)-** Enes B. Malik'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, (s.a.s.) şöyle buyurmuştur.

“Âdemoğlunun bir vadi dolusu altını olsa bir vadi daha olmasını ister. Onun ağzını ancak toprak doldurur. Ama Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder.”

Diğer bir rivayette ise

“Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa bir üçüncü vadi dolusunu daha isterdi. Âdemoğlunun karnını topraktan başka bir şey doldurmaz. Fakat Allah, tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder.”<sup>126</sup>

**40)-** Enes B. Malik'den (r.a.) gelen bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır:

“Âdemoğlu yaşlanır fakat onun iki şeyi genç kalır:

1. Mala karşı hırslı olması,
2. Yaşamaya karşı hırslı olması.”<sup>127</sup>

<sup>125</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu'r-Rikaak,7; Müslim, **Sahih**, zekât, 1052; İbn-i Mâce, **Sünen**, Fiten, 3995

<sup>126</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu'r-Rikaak,10; Müslim **Sahih**, zekât, 1048; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C.3,s.122

Günümüzde insanların çevreye vermiş olduğu en büyük zararlardan birisi, tüketim çılgınlığı olarak ifade edilen davranış biçimidir. Bu davranış biçimi, Moda, De moda gibi kavramlarla desteklenen bir yaşam felsefesi olarak da görülmeye başlanmıştır. Dinimizce bu davranış biçimi kökü israfa dayanan manevi bir hastalıktır. Cemiyetin bünyesine ve toplum bütünlüğüne zarar veren bu davranış şekli, toplum sınıflarının arasındaki yardımlaşma, tesânüd, merhamet ve birbirine aidiyet gibi duyguları zedelerken bir yandan da ülke ekonomisine büyük zararlar vermektedir. Yaşadığımız çağda bir hastalık gibi ortaya çıkan cep telefonunu yenilemek ve devamlı surette yeni model cep telefonu edinmek tutkusu, öncesi ve sonu düşünmeden devamlı surette yeni beyaz eşya değiştirmek tutkusu, eskimemiş ve yıpranmamış giysileri varken yeni giysi edinmek tutkusu gibi... vb.

İnsanların alması için teşvik edilen, her şeye kolay bir şekilde sahip olmak güdüsünü tetikleyen kredi kartı edinmek tutkusu gibi davranışlar aile iktisadını olumsuz etkilemektedir. Bu durum bireyin çevreyle olan etkileşimini menfi surette etkilemektedir.

Tüketime dayalı olarak artan enerji maliyetleri ve girdi kalemleri dış borçları arttırırken yapılan alışverişlerde kullanılan petrokimyeî ürünlerde çevreye telafisi güç olan zararlar vermektedir.

Bunun dışında devamlı tüketen ve tükettiğini yerine koyamayan milletler de hayatlarını başka milletlere ve güçlere borçlu olarak idame ettirmektedirler. Bugün yeryüzünde 6 milyardan fazla insan yaşamaktadır. Bu insanların sadece %5 dünyanın nimetlerinden tam istifade ederken geriye kalan nüfus tam olarak istifade edememekte ve bu durum gelir adaletsizliğini doğurmaktadır. Büyük savaşların yaşanmasında ve ülkeler arasında vuku bulan krizlerin ve mücadelelerin temelinde bu sorun yatmaktadır. Günümüz şartlarında dünyamızın imkânları insanlığın bulunduğu nüfusun on katını ve daha fazlasını besleyebilecek bir durumdadır. Ancak insanoğlunun bilim ve teknolojiyi insanlığın ortak yararına kullanmak yerine ekonomik çıkar ve menfaatler uğruna kullanması dünyamızı daha karamsar hale getirmektedir. Bu karamsarlığı yenmek için Hz. Peygamberin çevre bilinciyle alakalı öğütlerine kulak vermeli, pratik hayata yansıtmalıyız.

---

<sup>127</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu'r-Rikaak,5; Müslim, **Sahih**, zekât, 1046; Tirmizi, **Sünen**, Zühed, 2339; ibn-i Mâce, **Sünen**, Zühed, 4234, Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, C.3, s.115

### 3.8.2. Müşterek Çevre Konularında Sorumluluk Almayı Teşvik

**41)-** Numan b. Beşir'den (r.a.) gelen rivayete göre, Hz. Peygamber, (s.a.s.) şöyle buyurdu:

“Allah'ın çizdiği sınırlara riayet ederek İslam'ı yaşamaya dikkat gösterenlerle riyakârlık ve yağcılıkla Müslüman geçinenlerin durumu denizdeki bir geminin alt ve üst katını kur'a çekerek paylaşan insanların durumuna benzer. Bunlardan kimisine geminin alt kısmı, kimisine de üst kısmı düşer. Aşağıdakiler su almak için yukarı inip çıkarlarken yukarıdakilerin üzerlerine su sıçrattılar. Bunun üzerine yukarıdakiler şöyle derler: “Yukarıya çıkarak bize eziyet etmenize müsaade etmeyeceğiz.”

Aşağıdakiler de şöyle derler: “Biz de geminin alt kısmından bir delik açarak suyumuzu oradan alırız.”

Eğer üsttekiler, alttakileri yapacakları bu işten el çektirmezlerse hepsi birden boğulup ölürler, onlara engel olurlarsa hepsi birden kurtulurlar.”<sup>128</sup>

**42)-** Ebû Bekir es- Sıddık'den (r.a.) gelen bir rivayette şöyle demiştir: “Ey insanlar, sizler sadece kendinizden sorumlusunuz eğer siz doğru yolda iseniz sapıklığa düşenler size hiçbir zarar veremezler.” Ayetini okuyorsunuz fakat ben, Hz. Peygamberin (s.a.s.) şöyle buyurduğunu işittim:

“İnsanlar zâlimi ve zulmünü görüp de onu zulümden el çektirmezlerse şayet Allah'ın onların hepsinin başına bir ceza indirmesi çok yakındır.”<sup>129</sup>

Yeryüzü mirasçısı olarak kendisine Allah'ın halifesi ünvanı bahşedilen insanoğlu, bu dünyada olup biten her zulmü bir seyirci gibi sesini çıkarmadan izlememeli, gerektiği yerde onurunu ve duruşunu göstererek o zulmü ortadan kaldırmaya gayret etmelidir. 21.yüzyıl teknoloji ve bilim asrı olmuş ve bu durumdan en çok doğal çevre zarar görmüştür. Yeryüzünü birlikte paylaştığımız diğer uluslar ve milletlerle el ele vererek ortak paydamız olan dünyanın daha fazla kirletilmesine müsaade etmemeliyiz. Dünyada işlenen ve insanlık suçu olarak kabul edilen; Beyaz kadın ticareti, fuhuş, pornografik çocuk istismarı, uyuşturucu maddelerin alım satımı, kara para aklama ve terörizm gibi insanlık dışı zulümlerin önüne geçilmesi adına derhal insanlığa yakışır bir duruş sergilenmelidir. Ayrıca dünyayı kirleten petrokimyeî atıkların çevreye gelişi güzel atılması, karbon içeren gazların filtrelerden arıtılmadan atmosfere salınması, denizlerin kirletilmesi ve ormanların tahribi gibi konularda

<sup>128</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu's-Şerike, 6; Tirmizi, **Sünen**, Fiten, 2173

<sup>129</sup> Tirmizi, **Sünen**, Fiten, 2168

müşterek kararlar alınmalı ve hayata geçirilmelidir. Bu zulümlerin önüne geçilmesi adına evvela Müslümanlar olarak bizlerin ve tüm insanların inisiyatif ve sorumluluk alması gerektiğini aksi takdirde bu dünya gemisiyle birlikte biz insanların batacağını yukarıdaki hadis-i nebeviden gayet sarîh olarak anlamaktayız.

### 3.8.3. Hz. Peygamberin Tasvirde Ağaçları Kullanması

**43)-** Ka'b bin Malik'ten (r.a.) gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Mümin kimsenin misali, taze yeşermiş ekin gibidir. Rüzgâr onu eğiltir. Kimini yere yıkar ve kimini de doğrultur. Nihayet kurur. Kâfirin misali ise kökü üzerinde dimdik duran sedir ağacı gibidir. Onu hiçbir şey eğiltemez. Nihayet sökülmesi de bir defa da olur.”<sup>130</sup>

**44)-** Abdullah bin. Dinar'ın, Abdullah bin Ömer'den rivayet ettiği hadiste: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır:

“Gerçekten ağaçlardan bir ağaç vardır ki yaprağı yere düşmez. Bu ağaç Müslüman'ın misalidir. Şimdi bana söyleyin bu ağaç nedir?” buyurdular. Bunun üzerine cemaatin zihinleri kırlardaki ağaçlara takıldı.

Abdullah demiş ki: içimden bunun hurma ağacı olduğu geçti. Fakat söylemeye utandım.

Sonra cemaat:

Bize bu ağacın ne olduğunu söyle ey Allah'ın elçisi! Dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “O hurma ağacıdır” buyurdu.

Abdullah demiş ki: Ben bunu Hz. Ömer'e andığımda bana şöyle dedi:

“O hurma ağacıdır, deseydin benim için filan ve filan şeyden daha makbul olurdu.”<sup>131</sup>

Hz. Peygamber, (s.a.s.) Müslüman bir kimseyi tanımlarken onu ağaca benzetmiştir. Bu benzetmede birçok hikmetler bulunabilir. Biz burada konumuzla alakalı olarak şu tespitlerde bulunacağız. O zaman ki şartlarda ağaçların ve yeşil bitkilerin Fotosentez yaptığı henüz bilinmiyordu bu gerçek ancak 20. yüzyılda kavranmıştır. Yeryüzündeki oksijen ve Karbondioksit dengesi çok hassas bir dengedir. Bu dengede ağaçların büyük bir rolü vardır. Yeryüzündeki canlıların yaşaması için hayati bir gaz olan Oksijenin atmosfere salınımı ve üretimi okyanuslar ve ağaçlar

<sup>130</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu'l-Merda, 3; Müslim, **Sahih**, 2810;

<sup>131</sup> Buhari, **Sahih**, Kitabu'l- İlm, 4; Müslim, **Sahih**, Sıfattu'l- Kıyame 2812; Tirmizi, Sünen, Emsal, 2867

vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu fikirden yola çıkarak Müslüman bir kimse tüm insanlığa ve cümle mahlûkata faydalı olan kimsedir diyebiliriz. Bir diğer özellikse Müslüman bir kimsenin daima yeşil kalması ve meyve vermesinden dolayı Hazreti Peygamberin onu ağaçların içerisinde hurma ağacına benzetmesi de çok yerinde bir teşbihtir. O zaman da büyük kervanlarda yer alan yolcular konakladıkları vakit ya hurma ağaçlarının altında gölgelenirler ya da bu ağaçların meyvelerinden istifade ederlerdi. Bu yönüyle de ele aldığımızda Müslüman bir birey her yönden insanlara ayırım yapmaksızın faydalı olan bir kimsedir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Müslüman ile Kâfiri kıyaslarken yine teşbihte bulunmuş ve Müslüman bir kimseyi yeşeren bir ekine, kâfir ise kuru bir sedire benzetmiştir. Bu hadisten şu sonuç çıkarılabilir.

Müslüman, mümin bir kimse her yönden cemiyetine renk katan ölmesiyle ve yaşamasıyla topluma katkıda bulunan bir kimsedir. Kâfir ise sedir ağacına benzetilmiş kendisine ne kadar çok nasihat edilirse edilsin buna kulak asmadan bir hayat sürerek ölüp gittiğinden bahsedilmiştir.

Her iki hadiste Hiz. Peygamberin teşbihte doğal hayatın simgeleri olan ağaç ve ekinlerden bahsetmesi ve bulunduğu toplumda bu örnekleri kullanması onun çok büyük bir çevreci olduğunu alametlerinden sayılabilir.

#### **3.8.4. Hiz. Peygamberin Ateşle Azap Etmekten Nehy Etmesi**

Sevgi, Şefkat ve Rahmet Peygamberi Hiz. Muhammed (s.a.s.) yaşadığı tüm üzücü olaylara, harplere, işkencelere rağmen ateş ile azaplandırmaya ve ceza vermeye müsaade etmemiştir. Bu başlığı sadece düşman olarak değil cümle mahlûkat olarak algılamamız daha yerinde olacaktır. Bu düşünceyle şu hadisleri nakletmek konumuz açısından faydalı olacaktır.

**45)-** Hiz. Ebu Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Peygamberlerden birisi bir ağaç altındayken kendisini orada bir karınca ısırды. Bunun üzerine yanında bulunan kimselerden eşyasını oradan çekmelerini istedi. Bu emir üzerine eşyası ağacın altından çıkarıldı. Sonra o karınca hakkında emir verdi de

derhal yuvası yakıldı. Bunun üzerine yüce Allah kendisine; o bir tek karıncayı yaksaydın ya!”<sup>132</sup> Diye vahyetti.

**46)-** Hz. Ebu Hüreyre'nin (r.a.) diğer bir rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur:

“Peygamberlerden birini bir karınca ısırması da emir vererek karıncanın yuvasını yaktırmış. Bunun üzerine Allah O'na: “Seni bir karınca ısırды diye ümmetlerden teşbihte bulunan bir ümmeti helak mi ettin!”<sup>133</sup> Diye vahyetti.

**47)-** Abdurrahman ibn Abdillah, babasından rivayet ettiği bir hadiste Babası demiştir ki: “Rasulullah (s.a.s.) ile beraber bir seferde idik.

Hz. Peygamber, (s.a.s.) bir ihtiyacını gidermek için bizden ayrılmıştı. O sırada iki yavrusuyla birlikte bir serçe kuşu gördük ve iki yavrusunu da yakaladık. O sırada Anne kuş geldi ve üzerimizde kanatlarını gererek uçmaya başladı. Derken Hz. Peygamber (s.a.s) geldi ve: “Bu hayvanı yavrusu sebebiyle kim bu musibete uğrattı? Haydi, çabuk yavrusunu ona geri verin.” Dedi ve bir de bizim yakmış olduğumuz bir karınca yuvasını gördü.

Bunun üzerine: Bunu kim yaktı? Diye sordu.

Biz yaktık, cevabını verdik.

Bunun üzerine şöyle buyurdu:

“Ateşle cezalandırmak ateşin rabbinden başkasına yakışmaz.”<sup>134</sup> Buyurdu.

Yukarıda zikrolunan hadisler mananın vüsati göz önünde bulundurulursa Orman yangınlarını ve anız yakma eylemlerinde içine aldığı görülecektir. Modern hayatın meşgaleleri içinde nefes almaya çalışan insanlar hafta sonlarını ağaçlık ve mesire yerlerini tercih ederek geçirmektedirler. Buralarda yakılan ateşler iyi söndürülmediği zaman ağaçlık alanlar ve ormanlarımız kül olmaktadır. Bu durumdan ülkemiz ve insanlarımız çok büyük zarara uğramaktadır. Yine bir başka sebep olarak tarlada hasat bititkten sonra yakılan ateşler faydası cüz'î olmakla beraber zararı çok büyük olmaktadır. Ateşin kıvılcım sıçratması sonucu yine ağaçlık ve meşcerelik alanlar birer kül yığını haline gelmektedir. Bu yangınların ekosistem içerisinde telafisi mümkün olmayan hasarlara yol açtığı unutulmamalıdır. Orman içerisinde barınan küçük ve büyük binlerce hayvan yanarak kül olmaktadır. Doğal olarak bu hayvanların tekrar

<sup>132</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Edeb, 5265

<sup>133</sup> Müslim, **Sahih**, Selam, 2241; Ebu Davud, **Sünen**, Edeb, 5266

<sup>134</sup> Ebu Davud, **Sünen**, Edeb, 5268

geriye getirilmesi mümkün olmamaktadır. Sadece ağaçların büyüyüp genç bir orman şekline gelmesi için ise 25 yıl gibi bir zaman dilimi gerekmektedir. Bu ağaçların ekimi ve bakımı içinde ayrıca büyük külfetlere girmek gerekmektedir. Bu sebeple elimizde bulunan ormanlık ve ağaçlık alanları korumalı ve buralarda ateş yakmamaya azami gayret göstermeliyiz. Şu halde yakma fiilinin özellikle de mahlûkatı yakma fiilinin Allah’a ait olduğunu akıldan çıkarmamalıyız.

İnsanlara zararı dokunan küçük hayvanların bit, pire, tahtakurusu ve zararlı olan kırmızı karınca gibi hayvancıkların yakılmasına bir kısım alim yukarıdaki hadise bakarak cevaz vermişse de bu durumun uygulanmasıyla alakalı tarihimizde vuku bulan bir anektodu anlatarak diğer konuya geçmek faydalı olacaktır.

“Kanuni Sultan Süleyman, sarayının önündeki bir bahçeye kendisine hediye edilen bir armut ağacını diker. Zaman zaman onun büyüyüp büyümediğini kontrol eder. Her nasılsa karıncalar armut ağacına musallat olmuş, kabuklarını kemirerek ağaca zarar vermekteler.

Kudretli Sultan, çok önem verdiği armut fidanının gözünün önünde sararıp solmasına daha fazla razı olmaz ve bir çare aramaya koyulur. Sonunda Şeyhülislam Ebussuud Efendi’den karıncaları bertaraf etmek için yazdığı şu beyitle fetva ister:

“Drahta ger ziyan etse karınca,

Zarar var mıdır anı kırıncı”

Ebussuud Efendi de bir beyitle Kanuni’ye şu tarihi cevabı verir:

“Yarın Hakk’ın divanına varınca

Süleyman’dan hakkın alır karınca”

Ebussuud ne yapacak?

Karınca diplomasisinin üzerinden uzun yıllar geçmişti. Kanuni rahat dölşeginde ölümü hazmedememiş, Hakkın emanetini harp meydanında teslim etmek istemiş ve öyle de olmuştur. Son “Sefer-i Hümayun’da” ordu Zigetvar kalesi önlerindeyken top, tüfek sesleri, kılıç şakırtıları arasında teslim-i ruh etmiştir. Vefatının akabinde de kale fethedilmiştir.

Mekân, dostun-düşmanın yüzyıllardan beri hayranlıkla seyretmeye doyamadığı, medeniyetimizin eşsiz sembollerinden Süleymaniye Camii.

Muhteşem mabedin ibadete açılışının üzerinden henüz bir ay bile geçmemişken, Süleymaniye Camii'nin banisi Kanuni Sultan Süleyman Han avludaki musalla taşına boylu boyunca uzatılmış ve mübarek gözlerini ebedi âleme çoktan çevirmiştir...

Cenaze namazını doğal olarak Şeyhülislam Ebussuud Efendi kıldıracaktır. Tüm hazırlıklar yapılır. Saf bağlanır

İmam yüksek sesle niyet eder: “Er kişi niyetine!”

Cihana hükmeden Kanuni Sultan Süleyman Han'ının hükümdarlığı oracıkta son bulmuştur! Namaz ve dualar biter. Haklar, hıçkırıklar arasında helal edilir ve cenaze, şimdiki mezarının olduğu yere getirilir.

Tam perdeler kapatılmak üzereyken, mezar başına nefes nefese gelen bir saraylı, desturla mezara atlayıp getirdiği kutuyu özenle mezara yerleştirmeye çalışır.

Böyle şey şimdiye kadar ne görülmüş ne duyulmuştur. Müslüman mezarına eşya koymak caiz değildir. Ebussuud Efendi hemen müdahale eder:

“Geri dur bre adam, ne yapıyorsun?”

Saraylı, sımsıkı tuttuğu kutuya bakarak konuşur “Vasiyeti yerine getiriyorum.”

“Ne vasiyeti?”

“Padişah vasiyeti... Öldüğünde kabrine koymam şartıyla bu kutuyu bana emanet etmişti. Filanla falan da şahittir.”

Gösterdiği şahitler de bunu doğrularlar. Ancak Ebussuud Efendi'yi ikna edemezler. “Olmaz öyle şey, caiz değil!” diye diretir.

Kutu'yu adamın elinden almak için uzanır. Adam da vermek istemeyince hafiften bir çekiştirme yaşanır. O arada kutunun kapağı açılır. Bir sürü kâğıt saçılır etrafa. Ebussuud Efendi kâğıtlardan birini alıp okuyunca kıpkırmızı kesilir. Sultan Süleyman Han'ının mezarına bakarak şöyle mırıldanır:

“Ah Süleyman! Sen kendini kurtardın bakalım, Ebussuud ne yapacak?”

Kutu'nun içinde, Sultan Süleyman'ın sağlığında yaptığı icraatlara Ebussuud Efendi'nin verdiği uygunluk fetvaları vardı. Padişah, bütün yaptıklarını “Fetva”ya bağlamış, böylece kendini bir bakıma garantiye almıştı ama fetvayı veren Şeyhülislam Ebussud Efendi ne yapacaktı? Bu yüzden kahrılanıyordu. Evet, bir yanda ağacına zarar veren karıncaları öldürmek için bile fetva isteyen ölmüş, ince ruhlu cihan padişahı. Diğer yanda karıncaların bile öldürülmesine fetva vermeyen adaletli, dirayetli ve şefkatli bir Şeyhülislam... Onlar yine de kendilerinden emin değillerdi. Zira hesap vermek gerçekten de çok çetin bir iş olmalıydı! Çünkü onlar; “Kim zerre miktarı hayır

yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.” Düsturunu hayat prensibi haline getirmişlerdi.”<sup>135</sup>

### 3.8.5. Hz. Peygamber ve Çevre Estetiği

Hz. Peygamber, (s.a.s.) Mekke’den hicret ederken geriye dönüp arkasına bakmış ve çocukluğunun en güzel anılarını yaşadığı bu mukaddes beldeden ayrılırken duygulanmıştır.

Buğulu gözlerle son bir defa Mekke’ye doğru bakmış ve şöyle diyerek arkadaşı Hz. Ebubekir (r.a.) ile yola koyulmuşlardır.

“Senden daha güzel ve bana senden daha sevgili bir belde yoktur!

Eğer kavmim beni senden çıkarmamış olsalardı, ben senden başkasında oturmazdım! Ey Allahım! Sen, beni beldelerin bana en sevgili olanına götür ve beni, beldelerin sana en sevgili olanında yerleştir!”<sup>136</sup>

Hz. Peygamber(s.a.v.) Yesrib’e vardıklarında o zamanın şartları içerisinde henüz yerli yerine oturmamış bir beldeyle karşılaşmışlardır. Hz. Peygamberin burada yapmış olduğu ilk icraatlar sosyal içerikli çevre projeleri olmuştur. Nüfus sayımını ve Mescit inşasını ve bu Mescitin yanında kimsesizler yurdu olarak bir yer tayin etmesini (suffa) kurban bayramında kurbanların kesimi için namazgâh yakınında bir yer tahsis etmesini (menhar) bu örneklerden sayabiliriz. O, (s.a.v.) estetik açıdan görünüşe de çok değer veriyordu. Bu noktada temizlik ve düzenli olmak konusunda çokça beyanlarda bulunmuştur. İslam Tarihinde ilk belediyeçilik faaliyeti sayılabilecek olan Hısbe müessesinin temel kaidelerini Hz. Peygamber, (s.a.s.) ortaya koymuştur. Temizlik, çevre düzenlemeleri ve şehir güvenliği gibi konularda efendimizin uygulamaları bu meyanda zikredilebilir. Efendimizin bu uygulamaları sonucu Yesrib’e artık Medîne denilmeye başlanmıştır. Konumuzun çevre bilinci olması münasebetiyle estetikle alakalı rivayetlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz.

**48)- Şeddâd b. Evs (r.a.)’tan rivayet edilmiştir:**

“Şu iki şeyi, Resulullah’dan (s.a.s.) belledim. Resulullah (s.a.s.):

“Doğrusu Allah her şeyde iyi olmayı farz kılmıştır.

1- O halde siz öldürdüğünüz zaman öldürmeyi en güzel bir şekilde yapın. Kestiğiniz zaman da kesmeyi iyi yapın.

<sup>135</sup> A. Arslan – Z. Demirel, **Osmanlı tarihinden İlginç Hikâye ve Anekdotlar**, Akçağ, 2007, s.93

<sup>136</sup> Beyhakî, **Delâilü'n-nübüvve**, c. 2, s. 518, Kahire, 1969; Alâüddin Ali, **Kenzu'l-ummâl**, c. 1 2, s. 259, Beyrut, 1979

2- Sizden biri hayvanı boğazlayacağı zaman bıçağını bilesin. Boğazladığı hayvanı da rahatlandırırsın” buyurdu<sup>137</sup>

**49)-** Hz. Peygamber (s.a.s.) bir cenazenin defninde hazır bulundu; kazılan mezarda kazım hatası sonucu hafif bir eğrilik görülüyordu. Hiç vakit geçirilmeden bunun düzeltilmesini emretti. Birisi ona ya Resulallah!

Bunun ölüye bir zararı dokunur mu? Diye sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle cevap verdi:

“Gerçekte böyle şeyler ne ölüye zara verir ne de fayda; fakat bu düzeltme yaşayanların gözlerini tâciz ve rahatsız etmemek içindir. Bir diğer okuyuşa göre... Bu, gözlerine hoş gelmesi içindir.”<sup>138</sup>

**50)-** Salih b. Hasan’dan (r.a.) gelen bir rivayete göre, şöyle demiştir: Saîd b. Müseyyeb’in şöyle dediğini işittim: “Allah güzeldir, güzel olan şeyleri sever; temizdir, temiz olan şeyleri sever; ikram sahibidir; ikram edenleri sever; cömerttir, cömert olanları sever. Siz de evleriniz gibi -zannedersen avlularınızı dedi- temiz tutunuz. Yahudîlere benzemeyiniz.”<sup>139</sup>

Hz. Peygamber bir konuşmasında çok temiz anlamına gelen Allah’ın temizlikle ilgili Tayyib ve Nazîf gibi sıfatlarını dile getirip O’nun nezafet ve temizliği sevdiğini söyler ve sonra da şöyle buyurur:

“O halde evlerinizin avlularını ve bulunduğunuz sahayı temiz tutun ve siz, hanelerinde, iç avlularında çöpler biriktiren o Yahudilere benzemeyin .”<sup>140</sup>

“Bu ifadeden anlaşılan o ki henüz İslâm eğitimi almamış o günün buradaki Arap toplumu da o bölgenin Yahudileri gibi böyle davranıyordu ve Peygamber onları Kur’an ahlâkı yönünde farklılaşmaya davet etti. İbn Kayyım gibi devrinin en önemli bilim şahsiyetinin bu hadisi, Peygamberin tıbbına ilişkin yazdığı kitabına kaydetmesi elbet çevre temizliğinin sağlıkla ilişkisi dolaysıyladır.”<sup>141</sup>

Konumuzla alakalı olarak şu rivayet de sahabenin Hz. Peygamberin verdiği Çevre bilincini nasıl anladıklarına dair uygulamaya yönelik güzel bir örnektir.

<sup>137</sup> Müslim, **Sahih**, Sayd, 12; Ebu Davud, **Sünen**, Edahi, 2815; Tirmizi, **Sünen**, Diayat, 1409; İbn-i Mâce, **Sünen**, Zebaih, 3170

<sup>138</sup> İbn-i Sa’d, **Tabakât**, C.I/1, s. 91, Beyrut, 1960

<sup>139</sup> Tirmizi, **Sünen**, Edeb, 2799

<sup>140</sup> İbn Kayyım el Cevziye, **et- Tıbbu’n –Nebevî**, s.216, Kahire, 1990

<sup>141</sup> Yeniçeri Celal, **Hz. Peygamber’in Çevreciliği**, s.25, Çamlıca Yay. İstanbul, 2010

Ebû Mûsa, Hz. Ömer (r.a.) tarafından Basra'ya gönderildiğinde onun görevleri arasında sokakların temiz tutulması da vardır.<sup>142</sup>

Yukarıdaki hadislerden anlaşıldığı üzere İslam'ın estetik anlayışının oluşmasında; şehircilik, çevre peyzajı ve bina planlaması gibi uygulamaların Hz. Peygamberin (s.a.s.) uygulamaları ve irşadları doğrultusunda gelişme kaydetmiştir. Özellikle de yapılan işin Allah'a sunuluyormuş gibi bir bilinç ve vazife şuuru Hz. Peygamberin hadislerinde ihsan kavramı adı altında ele alınmıştır. Yapılan işin sağlam ve estetik olarak güzel neticelenmesi bu ihsan şuuruyla doğru orantılıdır. Kurban keserken bile çevreyi rahatsız edecek görüntülerin çıkıp görüntü kirliliği oluşturmamasına İslam cevaz vermemiştir. Bu düşüncemizi Hz. Peygamberin beyanları doğrulamaktadır. Nitekim Hayvanı öldürürken dahi bu işi ustalıkla ve bir anda yapılmasını ve hayvanın acı çekmemesini tavsiye buyuran Hz. Peygamber (s.a.s.) bugün modern kesimhanelerin kurulmasına öncülük edecek hayvan kesim yerleri olan mescite yakın Menhar'lar "Hayvan boğazlama yerleri" ihdas etmiştir.

'Sünnetin öngördüğü ev ve şehircilik anlayışı örnek alınması gereken bir husustur. Zira bugünkü maddi manevi çevre sorunun büyük bir kısmı yanlış ev ve şehircilik anlayışından kaynaklanmaktadır. Sünnette çevre, yıkıcı bir değiştirilme yerine, hayatın ve doğanın sanatını yüceltmek için müdahale edilen, insan tarafından düzenlenen bir güzellik merkezi olarak görülmüştür.'<sup>143</sup>

<sup>142</sup> Darîmi, **Sünen**, Mukaddime,46

<sup>143</sup> Macit, Yunus, **Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre**, Eser Ofset, 2000, Trabzon

## SONUÇ

Çevre Bilinci konusu insanlığın müreffeh bir hayat sürmesi ve neslini idame ettirmesi açısından çok önemli bir mevzudur. Bu konu bir yandan eğitimle bir yandan da öğretimle alakalıdır. Hz. Peygamber çevre bilinci konusunda hem eğitici hem de öğretici davranışlarda bulunmuştur. Onun yaşadığı asra göre günümüz dünyası çok daha kirli ve çevre yönünden büyük trajedilerin odağı halindedir. Onun yapmış olduğu her hareketin tarzı, üslûbu ve içeriği insanlık açısından büyük önem taşımaktadır. Âlemlere rahmet olarak gönderilen ve her hareketinde iyi bir örnek bulunan Hz. Peygamber bizim için model alınacak bir şahsiyettir. Çevreye karşı geliştirmiş olduğu uyum ve diyalog biz Müslümanları bağlayıcı özelliklere sahiptir.

Bu çalışmamızda Hz. Peygamberin Çevre bilinci konusunda insanlığa örnek olacak davranışlar sergilediğini, aktif bir rol üstlendiğini ve insiyatif aldığını tespit ettik. Pratikteki uygulamalarına ve kavli beyanlarına baktığımızda O'nun insandan evrene doğru bir çevre ahlâkını Müslümanların zihinlerine ve gönüllerine yerleştirmeye çalıştığını ve bu bağlamda içinde yaşadığı toplumu da motive ettiğini gördük. Mesela O'nun bir peygamber ve beşer olarak Mescid-i Nebi'de kurumuş sümük ve balgamı temizlediğini müşahade ederek bir model ortaya koyduğunu kaynaklarda tespit ettik.

Çevresindeki insanların yeryüzünü tamamlayan mahlûkata karşı davranışları, cemadat olarak tanımladığımız cansız varlıklara karşı bakışları Hz. Peygamberin çevre bilinciyle alâkalı aydınlatıcı beyanları doğrultusunda müspet yönde değiştiği ve geliştiği görülmüştür. Bu noktada İslam öncesi Mekke dönemi insanların çevre uygulamaları ile Hicret sonrası Mekke ahalisinin çevre uygulamaları konusunda büyük bir değişikliğin göze çarptığı tespit olunmuştur.

Konumuz itibarıyla Hz. Peygamberin çevre bilinci konusundaki uygulamalarının tarihi olarak birçok medeniyetin oluşmasına ve gelişmesine müspet tesirde bulunduğunu tespit ettik. Hz. Peygamberin Mekke ve Medine bölgelerinin çevresini harem bölge ilan etmesi, buralarda hayvan öldürmenin ve avlanmanın yasaklanması, ağaçlarının kesilmesinin yasaklaması gibi uygulamaların günümüzde oluşan özel orman ve sit alanı gibi kavramların ilk uygulamaları olarak zikredebiliriz. Hz. Peygamberin sadakayı teşvik etmesi ve tasadduk anlayışını Müslümanlara benimsetmesi gibi uygulamalarının Vakıf Müessesesinin ve Medeniyetinin oluşmasına vesile olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamberin yoldan eza veren şeylerin kaldırılmasına yönelik teşvikleri ve sadaka-i

cariye gibi uygulamaları da Kervansarayların, Hamamların ve Şifahanelerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Bu açıdan Hz. Peygamberin çevre bilinci konusundaki uygulamalarının ve fiili teşviklerinin iyi anlaşılması ve anlam genişliğinin arttırılması elzemdir.

Çevre Biliciyle alakalı olarak, toplayarak bir araya getirdiğimiz hadislerin ekserisine baktığımızda bu hadislerin hadis koleksiyonlarındaki bap ve konu başlıklarının Adâb, Kurban, Avcılık, Taharet, Abdest, Salât, Müsakât, Siyer ve Megâzi gibi başlıklar altında zikredilmiş olduklarını görüyoruz. Bu durum Hz. Peygamberin çevre bilinci konusundaki uygulamalarının sadece kavli olarak değil bizatihi amelî ve pratik olduğunu bize göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) çevreye karşı saygılı olunmasını ve çevrenin kirletilerek tahrip edilmemesini bilakis çevrenin imar edilerek zenginleştirilmesini bizlere tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber bu tavsiyelerini bir ibadet olarak nitelemiş ve Müslümanların çevreye yapacakları her katkıdan dolayı sevap kazanacaklarını belirterek Müslümanların ibadet kavramını çok geniş tutmaları gerektiğini ve bu şekilde çevrelerini imar edenlerden olmalarını arzulamıştır. Çevreye karşı yapılan kötü eylemlerinde günah boyutu hadislerde öne çıkarılarak insanların çevreyi yıkan eylemlerden sakınmaları gerektiği vurgulanmıştır.

Hadislerde çevre bilincinin her Müslüman'ı yakından ilgilendiren bir konu olması münasebetiyle Hz. Peygamberin pratik ve sözlü çevre uygulamalarının günümüz çevrecilik anlayışını zenginleştireceğine ve dünyada çevre bilincinin oluşmasına müspet katkıda bulunacağını bu araştırmamızda yakinen müşahade etmiş bulunmaktayız.

## BİBLİYOGRAFYA

- ARSLAN A. – DEMİREL Zeki, **Osmanlı tarihinden İlginç Hikaye ve Anekdotlar**, Akçağ Yay.,İstanbul, 2007
- BAYRAM Sadi, **Milli Kültür Dergisi**, Kervansaraylarımız,C.1, Say.8, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1977
- BEYHAKÎ, **Delâilü'n-Nübüvve**,c.1-2, Kahire,1969
- BRAYER A. , **Neuf annees a Constantinople** ( Kostantinapolis'de dokuz yıl), Paris, 1836, Danişmend İ. Hâmi, **Garb Menbalarına göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı**, İstnabul,1961
- BUHÂRÎ, **El- Câmiû's-Sahîh ve Tercemesi**, SOFUOĞLU Mehmet, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987
- BUHÂRÎ, **El- Câmiû's-Sahîh**, Daru'l –Erkam, Lübnan- Beyrut
- BUHÂRÎ, **Muhtasar-ı Sahih-i Buhârî**, Polen Yayınları, İstanbul, 2009
- CANAN İbrahim, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yayınları, İstanbul,2004
- ÇELEBÎ Evliya, **Seyahatnâme**, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1993
- D.İ.B. , **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, Ankara,2006
- D.İ.B. , **Kur'an'ı –Kerim Meâli**, Ankara, 2006
- DÂRİMÎ, **Sünen-i Dârimi Tercüme Şerh ve Tahkik**, AYDINLI Abdullah, Madve yayınları, İstanbul, 1996
- DE AMİCİS Edmondo, **İstanbul 1874**, Trc. Beynun Akyavaş, Ankara, 1981
- DEMİR Ömer – ACAR M. , **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara, 1991
- EBU DAVUD, **Sünen-i Ebî Dâvud Tercüme ve Şerhi**, Necâti Yeniel – Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987
- EL – MUTTAKÎ Alî, **Kenzu'l –Ummâl**, c.1-16, Beyrut, 1979
- EL- ASKALÂNÎ İbn-i Hacer, **Fethu'l- Bârî** Terc. ERYARSOY B; ALDEMİR Halil; AKDEMİR İshak, Polen Yay, İstanbul, 2009
- GUNAY Umay, Hacettepe Üniv. Edeb. Fak. Derg. , C.10,Sayı 1., Ankara,1993
- GÜRPINAR Ergun, **Çevre Sorunları**, Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1995,
- GÜZEL Ragıb, **Yunus Emre Dîvânı**, Çelik Yay., İstanbul,1998
- İBN HANBEL Ahmed, **Müsned**, Kahire, 1948
- İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdülmelik, **es-Sîretu'n-Nebeviye**, tahrir. Mustafa es-Sakâ I-II, Kahire1955

- İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed, **et-Tıbbu'n –Nebevî**, Kahire, 1990
- İBN MÂCE, **Sünen-i İbn-i Mâce**, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman yayınları, İstanbul, 1983
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd Kâtib'ül – Vakıdî, **et –Tabakât'ül Kübrâ**, Beyrut, 1960
- İBN. HANBEL Ahmet, **El-Müsned el- Fethu'r-Rabbâni Tertûbi**, Çev. Rifat Oral, Tahric Süleyman Sarı, Ensar Yayıncılık, Konya, 2004
- KAZICI Ziya, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, Kayihan yayıncılık, İstanbul, 1999
- Kitabı Mukaddes – **Tevrat, Eski Ahit, İncil**, Acar Matbaacılık, İstanbul, 2000
- KOMİSYON, **Çevre Kirliliği**, Çevre Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı, Çevre Bakanlığı, Ankara, 1998
- MACÎT, Yunus, **Hz. Peygamber'in Sünnetinde Çevre**, Eser Ofset, Trabzon, 2000
- MEVLÂNA, **Fî Hî Mâ Fîh**, Çev. Ahmet Avni Konuk, İz Yay. , İstanbul, 2004
- MÜSLİM, **El-Camiû's-Sahîh**, Daru'l – Erkam, Lübnan- Beyrut
- MÜSLİM, **Sahîh-i Müslim Muhtasarı**, Çev. Hanefi akın, Polen yayınları, İstanbul, 2008,
- MÜSLİM, **Sâhih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1978
- NESÂÎ, **Sünen-i Nesâî**, Çev. PARLIYAN Abdullah, Konya Kitapçılık, Konya, 2005
- NURBAKİ Haluk, **Âyetler ve İlmî Gerçekler**, T.D.V.Yay., Ankara, 1998
- ÖZDEMİR İbrahim, **Çevre ve Din**, Çevre Bakanlığı Yay., Ankara, 1997
- ÖZDEMİR İbrahim; YÜKSELMİŞ Münir, **Çevre Sorunları ve İslam**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995
- POLATÖZ Sami, **Tabiatla Mühendislik**, Kaynak Yay., İzmir, 2003
- SARIÇAM İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. , Ankara, 2007
- SUNGURBEY İsmet, **Hayvan Hakları**, İst. Üniv. Yayınları, İstanbul, 1993
- ŞAHİN Hasan, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi**, Risale yayınları, İstanbul, 1990
- TABERÎ, Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr, **Târihu'l- Ümem ve'l- Mülûk**, Beyrut
- TİRMİZÎ, **Sünen-i Tirmizî**, Çev. PARLIYAN Abdullah, Konya Kitapçılık, Konya, 2004

TOPTAŞ Mahmut, **Şifâ Tefsiri**, Cantaş yayınları, İstanbul,1998

VAKIDÎ, Muhammed b. Ömer, **Kitâbü'l- Megâzi**, tahrir Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966

YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Sad. M.Şevket Eygi, Bedir Yayınları, İstanbul, 1993

YENİÇERİ Celal, **Hz. Peygamberin Çevreciliği**, Çamlıca Yay., İstanbul, 2010

YILMAZ A, **Arıların Sırlı Dünyası**, Sızıntı Dergisi, Sayı 67, İzmir, 1984,

### İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.cevreorman.gov.tr/Hava.html>

<http://www.cevreorman.gov.tr/HavaKirliligi.html>

<http://w3.gazi.edu.tr/web/alperal/cevre10.htm>

<http://www.cevreonline.com/CevreKR/yeraltisuyu%20kirlilik.htm>

[http://www.cevreorman.gov.tr/toprak\\_00.htm](http://www.cevreorman.gov.tr/toprak_00.htm)

[http://www.cevreorman.gov.tr/toprak\\_01.htm](http://www.cevreorman.gov.tr/toprak_01.htm)

<http://journals.tubitak.gov.tr/biology/issues/biy-00-24-3/biy-24-3-19-9903-6.pdf>

<http://www.genbilim.com/content/view/5364/34/>

## ÖZGEÇMİŞ

Abdullah Oğuz Seki, 1980 yılında Erzurum’da dünyaya geldi. Orta Öğrenimini 1997 yılında İstanbul Kadıköy İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 1998 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde lisans eğitimine başlayıp 2002 yılında mezun oldu. 2008 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimi alarak 2010 yılında Hz. Peygamberin Hadislerinde Çevre Bilinci adlı çalışmayı hazırladı.